

Проект
(для обговорення)

Український правопис

Підготувала робоча група
Української національної комісії з питань
правопису

Зміст

I. ПРАВОПИС БУКВЕНИХ, МОРФЕМНИХ ТА ІНШИХ СКЛАДНИКІВ	
ОСНОВИ СЛОВА	6
БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ.....	6
БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ.....	7
Чергування голосних	9
Чергування голосних у дієслівних коренях	13
Чергування приголосних	14
Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення	15
Зміни приголосних перед наступним голосним при словотворенні	16
Чергування прийменників (префіксів) У та В	17
Чергування сполучників (часток) І, Й та І, Й на початку слів.....	19
Чергування прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО)	19
УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь).....	20
Спрощення у групах приголосних	22
Подвоєння приголосних	23
ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ	25
ПРАВОПИС СУФІКСІВ	26
Іменникові суфікси	26
Прикметникові та дієприкметникові суфікси	28
Дієслівні суфікси	30
ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО	31
Загальні правила правопису складних слів	31
Складні іменники	35
Прикладка	37
Складні числівники	38
Складні займенники	38
Складні прикметники	39
Прислівники	42
Прийменники	46
Сполучники	46
Частки	47
ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)	50
Велика буква на початку речення.....	50
Велика буква у звертаннях і в ремарках	51
Велика та мала букви в рубриках	52
Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови тощо.....	52
Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин	53
Географічні та адміністративно-територіальні назви.....	56
Астрономічні назви	59
Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів	59

Назви, пов'язані з релігією	60
Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств	61
Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо	63
Назви посад, звань, титулів	64
Назви орденів, медалей, відзнак, премій	65
Назви товарних знаків, марок виробів	65
Назви порід тварин, видів і сортів рослин	66
Велика буква в особливому стилістичному вживанні	67
Велика буква в складноскорочених назвах	67
Графічні скорочення	68
Орфографічні правила переносу	71
Технічні правила переносу	72
Знак наголосу (́)	73
ІІ. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ	73
ІМЕННИК	73
Поділ на відміни	73
Поділ на групи	74
ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ	76
УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ	82
І відміна	82
ІІ відміна	86
ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ	99
ПРИКМЕТНИК	104
Зразки відмінювання прикметників	106
Ступенювання прикметників	108
ЧИСЛІВНИК	108
КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ	108
ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ	110
ЗАЙМЕННИК	111
Особові займенники	111
Зворотний займенник	112
Присвійні займенники	112
Вказівні займенники	113
Питальні займенники	113
Означальні займенники	114
Відмінювання неозначених і заперечних займенників	115
ДІЄСЛОВО	115
Дійсний спосіб	115
Наказовий спосіб	122
Умовний спосіб	123
Неозначена форма дієслова (інфінітив)	123
Дієприкметник	124

Дієприслівник	125
ІІІ. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ	126
ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ	126
Звук [l]	126
Звуки [g], [h]	126
Буквосолучення th у словах грецького походження	127
Букви w, th у словах англійського походження	127
Буквосолучення ll та ill у словах французького походження	127
Звук [j]	128
Кінцеві буквосолучення - dr, - tr	128
Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних	128
ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ	129
Голосні [e], [u]	131
Буквосолучення au, ou	132
Букви та буквосолучення ё, ø, eu, oe	132
Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження	132
Звук [æ] у словах англійського походження	132
Звук [ə:] у словах англійського походження	133
Буквосолучення ei, eu у словах німецького походження. Буквосолучення ij та буква u в словах нідерландського походження	133
Подвоєння букв на позначення голосних	133
Апостроф	133
Використання м'якого знака (ъ)	134
ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ	134
Невідмінювані іменники іншомовного походження	134
Особливості відмінювання власних назв іншомовного походження	135
ІV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ.....	136
УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА	136
Відмінювання прізвищ	136
Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові	144
Правопис слов'янських прізвищ та імен	145
Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями	148
Апостроф	149
М'який знак (Ь)	149
Неслов'янські прізвища	149
СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ	150
Імена та прізвища (прізвиська)	150
Похідні прикметники	152
ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ	153
Українські географічні назви	153
Географічні назви слов'янських та інших країн	153
Географічні назви з прикметниковими закінченнями	156

Іншомовні географічні назви	158
Відмінювання географічних назв	158
Правопис прикметниківих форм від географічних назв	160
Правопис складних і складених географічних назв	161
V. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ	166
КРАПКА (.).....	166
ЗНАК ПИТАННЯ (?)	168
ЗНАК ОКЛИКУ (!).....	169
КОМА (,)	171
I. Кома в простому реченні	171
II. Кома в складному реченні	186
КРАПКА З КОМОЮ (;).....	191
I. Крапка з комою в простому реченні	191
II. Крапка з комою в складному реченні	191
ДВОКРАПКА (:)	193
I. У простому реченні	193
II. У складному реченні	194
ТИРЕ (-)	195
I. У простому реченні	195
II. У складному реченні	200
III. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах).....	202
ТРИ КРАПКИ, АБО КРАПКИ (...)	203
ДУЖКИ ( ), [ ], <>	205
ЛАПКИ (« », “ ”, „ ”)	207
СКІСНА РИСКА (/).....	209
КОМБІНОВАНЕ ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ	210
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ ТА ПРИ ОФОРМЛЕННІ ЦИТАТ ...	210
ПРАВИЛА РУБРИКАЦІЇ ТЕКСТУ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОФОРМЛЕННІ ПУНКТІВ ПЕРЕЛІКУ	215

I. ПРАВОПИС БУКВЕНИХ, МОРФЕМНИХ ТА ІНШИХ СКЛАДНИКІВ ОСНОВИ СЛОВА

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Правопис наголошених і ненаголошених Е, И. Наголошенні голосні **е** та **и** у вимові виразні, тому їх передаємо в складах слів тими самими буквами: *далéко, вýсоко*. Ненаголошенні **е** та **и** невиразні у вимові. Їх передаємо тими самими буквами, що й під наголосом: *вельíкий, величéзний, бо вéлич, держу́, бо одéржати, клекотíти, бо клéкіт, несú, бо принéсений, селó, бо сéла, шепотíти, бо шéпіт, кривé, бо крýво, тримáти, бо отрýмuvати, стрýмuvати; ширóкий, бо ширóко та ін.*

У словах із постійним наголосом невиразний звук перевіряємо за словником: *левáда, лемíши, кишéня, мину́лий*.

Уживання І, И на початку слова. На початку слова звичайно пишемо **і** відповідно до вимови: *Івáн, і́грашка, і́дол, і́кати* (говорити *i*), *ікóна, іменувáти, ім'я, існуváти, істина, ітý*.

Деякі питомі українські і давно засвоєні слова перед приголосними **н** та **р** мають варіанти з голосним **и** відповідно до вимови: *індíк (индíк), індичá (индиchá), індиченá (индиченá), індíчий (индиčий), індíчина (индиčина), індíчитися (индиčитися), індíчка (индиčка), юрíй (= вýрій), юрод (ýрод) (дуже жорстока людина)* та ін.

И пишемо на початку окремих вигуків (*иch!*), часток (*иch який хитрий*), дієслів (*йкati, икнúти, икáтися, икнúтися*) та похідних від них іменників (*йкавка, ѿкавочка*).

И на початку слова буває в деяких загальних і власних назвах із тюркських та інших мов згідно з його вимовою в цих мовах: *ийбен, ир, ич-обá, Кім Чен Ин*.

Ї. Букву **ї**, що позначає звуки **й + i**, пишемо:

- На початку слова та після букви, що позначає голосний: *їжса, їжáк, їздéць, їздити, істи, іх, іхати; доіхати, приіхати, країна, мої, твої*.
- Після м'якого знака: *Анáньїн, Вінýї*.
- Після апострофа: *в'їзд, з'їзд, об'їхати, під'їзд, Захár'їн*.
- В іншомовних словах після букви, що позначає голосний: *архаїчний, геройзм, геройчний, егоїзм, егоїстичний, еліпсоїд, наївний, прозаїк, руйна, ѿелулóїд* (див. ще **Правопис слів іншомовного походження. Звук [j]**).

Примітка. Ї не пишемо після префікса або першої частини складного слова, якщо вони закінчуються голосним, а наступний склад або друга частина складного слова починаються з і: *доісторичний, заінтригувати, переінáкшити, поінформувати; новоірлáндський, староіндíйський*.

Я, Ю, Є. Букви **я, ю, є** пишемо:

1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосполучень **й + а, й + у, й + е**: *якість, юродíвий, ествó; мо́я, знаю, твоé; н'ять, м'ята, в'юн, б'ють, н'ємб*, а також після **й** у слові *війá* (*війю, на війї*).
2. Після приголосного для позначення його м'якості: *дядько, люди, остáнне, сюдí, ряд, рясно, рюкзák, рюши*.

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Буква Г. Буква г передає на письмі глottовий щілинний приголосний як в українських словах (*берегти, вогóнь, гáдка, гукáти, дорогíй, жагá, згин, крýга, могúтній, пагінéць*), так і в загальних та власних назвах іншомовного походження (на місці **h, g**) (*аборигéн, агітáція, агрéсія, багáж, болгáрин, бригáда, газéта, генерál, геолóгія, горизóнт, грámота, делегáт, кілогráм, логопéд, магазíн, педагог, фотогráфія, гóспіс, гóстел, Євáнгеліє; Гéгель, Гомéр, Áнглія, Гаáга*) (див. ще **Правопис слів іншомовного походження/Звуки [g], [h]**).

Буква Г. Буква г передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

а) в українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *áгрус, гáва, гáзда, гандж, гáнок, гату́нок, гвалт, гвалтувáти, тéгати, тедзь, телтотáти, терготáти, терготíти, тýгнути, гирлýта, глей, гníт* (у лампі), *тóгель-мóгель, тонт (a), грасувáти, гráти* (іменник), *гратчáстий, грéчний, гринджóли, трунт, гúдзик, гúля, джигу́н, дзýга, дзитлик, ремигáти* тощо та в похідних від них: *áгрусовий, газдуváти, грунтовий* і под.;

б) у власних назвах – топонімах України: *Горгáни* (гірський масив у Бескидах), *Горónда, Ўгля* (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Галагáн, Галятбóвський, Гéник, Герзáнич, Гердáн, Гжýцький, Гýта, Гóта, Гóйдич, Гónта, Гýта, Гудзь, Гúла, Ломáга*.

Апостроф. Роздільність вимови попереднього твердого приголосного та **я, ю, є, ї** на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, слов'ї, м'ясо, рум'яний, (на) тім'ї, жирáф'ячий, мереф'янський, В'ячеслав, П'яста, Стеф'юк.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзвéкнути, духмáний, мáвпячий, медвáний, різдвáний, свáто, тьмáний, цвях*, але: *вérб'я, торф'яний, черв'як*. Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокореневих словах без префікса: *зв'язóк, зв'ялýти, підв'язáти, розм'якнúти*.

2. Після **р**: *буr'ян, міжgíр'я, níp'я, mátіr'ю, кур'ép, (на) подвír'ї, Mar'ян, Mar'яна*.

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, ре** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, е**: *буráк, бúряний, кráкati, рябíй, рюмсати, крюк, Орéхово-Зýєво*.

3. Після **к** у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янюк, Лук'янéць*.

4. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'ядерний, без'язíкий, від'ізд, з'éднаний, з'іхати, з'явýтися, об'ém, під'іхати, під'юдити, роз'юшити, пан'європéйський, дит'ясла, камер'юнкер, Mіn'юст*.

Примітка 1. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишемо: *безімéнний, зініциюáти, зекономити, загітуváти, зорієнтуváти, зумíти*.

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. **Слова іншомовного походження.** У прізвищах і географічних назвах див. **Правопис власних назв.**

Примітка 3. Апостроф уживаємо для передавання вимови усіченого слова в розмовному й поетичному мовленні: *до'дної* «до одної», *ями*; *мо'* «може».

ЙО, ЬО 1. **Йо** пишемо для позначення звукосполучення **й + о**:

а) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *йогó, йому́, завойóваний, привileйóваний, райón, чийóго*;

б) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальйóн, бульйóн, вийóкati, Воробйóв, курйóз, мільйóн, Соловйóв*.

2. Ъо пишемо після букв на позначення м'якості приголосного перед **о:** (до) всього, Ковальо́в, Линьо́в, льон, сьогодні, тъóхкати, трьох, цього.

Чергування голосних

Чергування О — І, Е — І 1. У сучасній українській мові звуки **о, е** (у відкритих складах) часто чергаються з **і** (у закритих складах):

1. При словозміні:

- 1) водопі́й — водопо́ю, дохі́д — дохόду, кінь — коня́, камінь — кáменя, лід — льóду, мій — могó, сім — семý, юстрій — юстрою; ніч — нóчи — нíччу, пévnість — пévností — пévnістю, рáдість — rádostí — rádістю; вíселок — вíслка, осінь — осені — осінню, (у) вели́кому — (у) вели́кім;
- 2) гíр — горá, ніг — ногá, осіб — осóба, слів — слóво, сіл — селó;
- 3) бáтьків — бáтькового, бáтькова; бráтів — бráтового, бráтова; Василíв — Василéвого, Василéва; ковалів — ковалéвого, ковалéва; Петрів — Петрóвого, Петрóва; шевцíв — шевцéвого, шевцéва;
- 4) Кáнів — Кáнева, Кíїв — Кíєва, Фáстів — Фáстова, Хárків — Хárкова, Чернігів — Чернігова;
- 5) вівса́ — овéс, вівци́ — овéць, вісь — óci;
- 6) бíйся — бою́ся, стíй — стоя́ти;
- 7) вів, вівши — велá (вестí); замів, замівиши — замелá (заместí); міг, мігши — мόжу (моглá, могтí); ніс, нісши — несú (неслá, нестí); плів, плівши — плелá (плестí), а також ріс, рісши — рослá, ростí.

2. При словотворенні: будівníк (пор. будóва), вільний (пор. вóля), кілля (пор. колá), піdníжжя (пор. ногá), подвір'я (пор. дворá), робітníк (пор. robóta); зілля (пор. зелéний), сільський (пор. селó) та ін.

О, Е, що не переходят в І 2. **О, е** не переходят в **і** в закритому складі за таких умов:

а) коли ці звуки вставні або випадні: вікно — вікон, земля — земель, кázка — казóк, sóтня — sóтень; вітер — вітру, вітер — вітру, вогóнь — вогню, день — дня, роздéр — rozіdráti, смýток — смýтку, сон — сну, тráвень — трапéвня.

Примітка 1. У формах окремих слів **о, е** не випадають: лоб — лóба, мох — móху, рот — рóта, лев — лéва.

Примітка 2. За аналогією до форм книжо́к, казо́к маємо **o** між приголосними в родовому множини й у деяких іншомовних словах: *árka — árok, márka — márok, nápka — nápolk* тощо, але: *part, form, sakль* та ін.

- б) у групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг — торгу, хорт — хортá, смерть — смéрті, вовк — вóвка, шовк — шóвку*, але *погíрдний* (пор. *погóрда*);
- в) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-**, а також **-еле-**: *город, морóз, пóдорож, пóрох, стóрож; вóлос, сóлод; бéрег, пéред, сéред, чéрез; зéлень, пéлех, шéлест* та ін., але: *морíг, оберíг, порíг, смóрід*;
- г) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-ення**: *значе́нь (значе́ння), полóжень (полóження), твéрдже́нь (твéрдження), твóренъ (твóрення)*;
- і) в абревіатурах і в похідних утвореннях: *специáз, торгфлóт* та ін.;
- д) у словах іншомовного походження: *агронóм, інженéр, студéнт, том* та ін.

Примітка. За аналогією до тих слів української мови, де є чергування **o, e з i**, таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Антíн — Антона, гнít — гнотá, кólír — кольору, Прóкíp — Прóкóпа, курíнь — куренá, напír — напéру*.

Відхилення в чергуванні O — I, E — I 3. Чергування **o, e з i** у відкритих і закритих складах немає всупереч наведеним правилам:

- а) **i** наявне у відкритому складі в словах з вирівняною за іншими відмінками чи формами основою:
  - 1) у формах називного відмінка однини: *гребíнéць (гребíнцá), дзвíнóк (дзвíнкá, дзвíнку, дзвíнком), камíнéць (камíнцá), кíготь (кíгтя), кíлóк (кíлкá), кíнéць (кíнцá), нíготь (нíгтя), олíвéць (олíвцá), ремíнéць (ремíнцá), рíвень (рíвня), стíжóк (стíжскá), стрíлéць (стрíльцá), торгíвéць (торгíвцá), фахíвéць (фахíвцá);*
  - 2) у формах родового відмінка множини: *вíкон (вíкно), вíчок (вíчко), гíлóк (гíлка), зíрóк (зíрка), кíлéць (кíльцé), лíжок (лíжко), нíжок (нíжка, нíжки), плíтóк (плíтка);*
  - 3) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кíл — кíлкá, міст — місткá, гíрка* (де **i** в закритому складі): *кíлóчок, містóчок, нíженька, гíронька*, але *слíвцé — словéчко*;
- б) у групах **-оро-, -оло-, -ере-**

O, E переходять в **I**:

- 1) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (зdebільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к-(а)** зі значенням зменшеності: *бородá — боріd — боріdка, боронá — боріn — боріnка, головá — голіv — голіvка* (і *головка* — з іншим значенням), *сторонá — сторіn — сторіnка, чередá — черіd — черіdка;*
  - 2) у родовому відмінку множини іменників зdebільшого середнього роду й у відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *болóто — боліt — боліtце, ворóта — воріt — воріtця, долотó — доліt — доліtце*, але: *дерéво — дерéв — деревцé, джерелó — джерéльце;*
  - 3) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженням приголосним: *бездоріжжя, Запоріжжя, підборіддя, роздоріжжя* (але: *лівоберéжжя, узберéжжя*), а також без подовження: *безголіv'я, поголіv'я*, але *безголóсся, повноголосся;*
  - в) **i** в закритому складі маємо у формах чоловічого роду однини діеслів минулого часу й діеприслівників із повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волík, волíkши (волоктí), зберíg, зберíгши (зберегтí), стерíg, стерíгши (стерегтí)*, бо: *волокlá, зберегlá, стерегlá; волокló, зберегló, стерегló* та ін., але: *борóв, колóв, молóв, полóв, порóв, борóла, колóла, полóла, порóла* та ін.;
  - г) у віddіеслівних іменниках середнього роду на **-ин-(я)** і звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу — **е**: *носíння, ходíння, вráження, завéрення, зблíщення, знáчення, пойснення*, але: *варéння* (і *варíння, вárення* — процес), *вчéння*. Так само **-ення**, а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен**: *наймéння*;
- г) **O, E** наявні в закритому складі:
- 1) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *борéць — борíця (борцévi, борцém та ін.), вýборець — вýборíця, ловéць — ловíця, творéць — творíця; мотóк — мотká, носóк — носká, пárосток — пárостkа; вóдень — вóдню, котéл — котlá, орéл — орлá;*
  - 2) у повноголосних формах **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колódka), долóнь (долónьka), сорóк, огорóж, морóк, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **i**). Але: *дорíг, дорíжка, корíв, корíвка, берíз, берíзка* (проте *берéзка* — виткий бур'ян);

3) у родовому відмінку множини ряду іменників переважно жіночого роду: *будóв, вод, істóт, оснóв, підпóр, проб, субóт, топóль* (*тополька*), *шкод*; *лелéк, меж, озér (озéрцé), потréб*, але: *осíб, підкíв*;

4) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов, -йов**, **-ев (-ев)**: *Мáлишев* — *мáлишевський*, *Пáвлов* — *пáловський*. Але в прикметниках, утворених від власних імен на **-ів (-їв)**, зберігається **і (ї)**: *Гаврýлів* — *гаврýлівський*, *Демýдів* — *демýдівський*;

5) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок: *затóн, переóр, потóп* (під впливом родового відмінка однини: *затóну, переóру, потóпу*), але звичайно *потíк, розгíн, удíй*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширюється на решту форм: *óпíк* (родовий однини *óпíку*);

6) під наголосом у словотворчих частинах **-вод, -воз, -нос, -роб** складних слів, що означають людей за видом діяльності та в похідних утвореннях: *екскурсовóд, ляльковóд; водово́з; дровонóс; хліборóб, хліборóбство, чорнорóб* та ін. Проте в словах, що означають предмети, та в похідних утвореннях такий **о**, незалежно від наголосу, переходить в **і**: *водопровóд, газопровóд, газопровідний, електропрóвід, трубопровóд*; у словах же зі складником **-воз о** здебільшого зберігається: *електровóз, лісовóз, тепловóз*. Незалежно від семантики слова в словотворчих частинах **-хід, -ріг** уживаємо тільки **і**: *всюдихíд, місяцехíд, пішохíд, пішохідний, самохíд, самохідний, стравохід, швидкохід, швидкохідний; козерíг і Козерíг* (сузір'я), *носорíг* та ін.;

7) у деяких словах книжного й церковного походження та в похідних: *Бог, верхóвний, виробни́цтво, вýрок, закón, закónний, нарóд, нарóдний, основний, потóп, прáпор, прорóк, словníк*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемóвський, Боровикóвський, Грабóвський, Котляре́вський* та ін. Але: *Вериківський, Желехíвський, Миньківський*.

Чергування Е – О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й 1. Після **ж, ч, ш, щ, дж, ѹ** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **и**) пишемо **е**: *вечéря, вýшéнь, джерeló, женýти, нíженька, пшени́ця, стáєнь, увéчерi, учéнь, чернéтка, четвéртий, шестидéнка, щемíти, щетíна*.

Після **ж, ч, ш, щ, дж, ѹ** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **ы**) пишемо **о**: *бджолá, будýночок, вечорí (пор. вечéря), жонáтий (пор. женýти), іграшок, копiйóк, пшонó (пор. пшени́ця), чоловíк, чомúсь, чóрний (пор. чернéтка), чотíри (пор. четвéртий), шóстий (пор. шестíй), щокá*.

2. **О** вживаємо замість сподіваного **е** після шиплячих та **й** перед м'яким приголосним:

- а) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ост-(і)**: *безкрайості, меншості, пекучості, свіжості* та ін. (відповідно до *вічності, радості* й т. ін., де **о** стоїть не після шиплячих);
- б) у давальному **й** місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі, (на) бджолі, вечорі, пшоні, (у) пшоні, щоці, (на) щоці* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджола, бджолу, вечора, вечору* та ін.);
- в) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників, займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкрайої, безкрайою, гарячої, гарячою, нашої, нашою, першої, першою* та ін. (відповідно до *безкрайого, безкрайому, нашого* та ін. або до *другої, молодої* тощо, де **о** закономірне);
- г) у похідних утвореннях *вечоріти, вечоріс* (відповідно до *вечора, вечорові* й т. ін.), *чорніти, чорніс, чорніці, чорніти, чорніло* та ін. (відповідно до *чорний, чорного* тощо).

Примітка. У прислівниках *вороже, гаряче* після шиплячих пишемо **е**, але: *творчо, законодавчо, хіжо* та ін.

Чергування голосних у дієслівних коренях

Чергування О — А 1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. Дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з **а** — повторювану, багаторазову дію: *гоніти — ганяти, котіти — качати, кроїти — краяти, ломіти — ламати, допомогти — допомагати, вимагати, скочити — скакати; схопіти — хапати; стояти — стати, могти — змогти*,

Проте багато дієслів має кореневий **о**, що не чергується з **а**: *вимовити — вимовляти, виростити — вирощувати, простити — прощасти, винішувати, відгороджувати, договірювати, заспокіювати, переконувати, установлювати* та ін., але *впровадити — випроводжати*.

Е (невипадний) — І (невипадний) 2. Це чергування також відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо в префіксальних морфемах дієслів доконаного виду, **і** — у дієсловах недоконаного виду: *вигребти — вигрібати, викоренити — викорінювати, випекти — випікати, замістити — замітати, зберегти — зберігати, летіти — літати, наректи —*

нарікáти, спостерегтí — спостерігáти, причепýти — чіпля́ти й чіпáти (так само *вýволокти* — виволíкáти, де **о** чергується з **i**).

Е чергується з **I** також у діесловах із суфіксом **-ува-** (**-юва-**), коли наголос падає на кореневий **i**, та в похідних від цих діеслів іменниках на **-нн-(я)**: *брехáти — набріхувати, вýкоренити — викорíнювати, завертíти — завíрчувати, тесáти — затíсувати, чекáти — очікувати; вýкоренення — викорíнювання, чекánня — очікування;* так само *вýполоскати — виполíскувати* (де **о** чергується з **i**). Але: *вивéриувати, завéршувати, перевéршувати, потребувáти, прищéплювати.*

Е (випадний) — И Випадний **e** чергується з **и** перед **л, р**: *беру́ — бráти — вибирáти, вýстелю — вýслати — вистилáти, замéр — замрý — замирáти, запéр — запрý — запирáти, стер — зітрý — стирáти* та ін.

Чергування приголосних

У сучасній українській мові під час утворення форм слів та нових слів відбуваються зміни (чергування) приголосних. До найпоширеніших чергувань приголосних звуків при словозміні належать такі:

Зміна Г, К, Х на З, Щ, С:

а) у давальному на місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *дугá — дузí, (на) дузí; перемóга — перемóзі, (у) перемóзі; квітка — квітци, (на) квітци; свáха — свáсі, (на) свáсі;*

б) у місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: *тертúг — (на) тертузí; байráк — (у) байраці, друк — (у) друці; кожúх — (у) кожусі, вухо — (у) вусі;*

Зміна Г, К, Х на Ж, Ч, Ш:

а) в іменниках перед суфіксами зі зменшено-пестливим значенням **-к-, -ок-, -ин-:** *ногá — нíжска, плуг — плужóк; рукá — ру́чка, крюк — крючóк; мýха — мýшка, горóх — горошина;*

б) у клічному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням **-е:** *друг — дру́же, юнак — юнáче; пастúх — пастúше;*

в) в усіх особових формах діеслів теперішнього та майбутнього часу доконаного виду, формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-:** *берегтí — бережсú, бережéши, бережé, бережемó, бережетé, бережсúть; зберегтí — збережсú, збережéши, збережé, збережемó, збережетé, збережсúть; бережsí (збережsí), бережsíмо (збережsíмо)*

бережі́ть (збережі́ть); хай (нехай) бережу́ть (збережу́ть); зберéжений; пектí – печу́, печéш, печé, печемó, печетé, печу́ть; спечу́, спечéш, спечу́ть, спечемó, спечетé, спечу́ть; печí (спечí), печíмо (спечíмо), печítъ (спечítъ), хай (нехай) печу́ть (спечу́ть); пéченій, спéченій; колихáти – колишу́, коли́шеши, коли́ше, коли́шемо, коли́шете, коли́шутъ; поколихáти – поколишу́, поколи́шеши, поколи́ше, поколи́шемо, поколи́шете, поколи́шутъ; колиши́й (поколиши́й), колиши́мо (поколиши́мо), колиши́ть (поколиши́ть);

Зміна Д на Дж:

а) у першій особі однини дієслів теперішнього і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: садíти – саджу́; посадíти – посаджу́, посаджений; ráдити – ráджу; схóдити – схóджу, схóдженій;

Зміна Т на Ч; З на Ж; С на Ш; ЗД на ЖДЖ; СТ на ШЧ (орфограф. Щ) у першій особі однини дієслів теперішнього й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: крутíти – кручу́, крúчений; летíти – лечу́, полечу́; лázити – лáжу, полáжу; косíти – кошу́; покосíти – покошу́, покошений; їздити – їжджу, їждже́ний, поїжджу; пустíти – пуши́.

Зміна СТ на ШЧ (орфограф. Щ) у формі першої особи однини дієслів теперішнього й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: запустíти – запуши́, запу́щений; мостíти – моши́, мощений; простíти — проши́, про́щений.

Зміна Б на БЛ; П на ПЛ; В на ВЛ; М на МЛ; Ф на ФЛ:

а) у першій особі однини та третій особі множини дієслів теперішнього і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: любíти – люблю, люблять; ліпíти – ліплю, ліплять, ліплений; зловíти – зловлю, злóвлять, злóвлений; розграфíти – розграфлю, розграфлять, розграfленій.

Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

Зміни приголосних перед -СЬК-(ИЙ), -СТВ-(О). У словотворенні деякі приголосні перед суфіксами **-ськ-(ий)**, **-ств-(о)** зазнають звукових змін, що зафіковані й на письмі, а саме:

а) **к, ц(ь), ч + -ськ-(ий), -ство-(о) → -цьк-(ий), -цтв-(о):** гíрник — гíрніцький — гíрніцтво; козáк – козáцький – козáцтво; пárубок — парубóцький — парубóцтво; молодéць — молодéцький, молодéцтво; ткач — ткацький — ткацтво;

б) г, ж, з + **-ськ-(ий), -ств-(о)** → **-зък-(ий), -зв-(о)**: убóгий — убóзтво; Прáга — прáзыкий; Запорíжжя — запорíзыкий; Збáраж — збáразький; боягúз — боягúзыкий — боягúзтво, але гéрцог — гéрцогський;

в) х, ш, с + **-ськ-(ий), -ств-(о)** → **-ськ-(ий), -ств-(о)**: волóх — волóський; чех — чéський; зали́сся — зали́ський; товáриш — товáришький — товáриство; але: казáх — казáхський, шах — шáхський, Цюрих — цюрихський.

Решту приголосних перед суфіксами **-ськ-(ий), -ств-(о)** на письмі зберігаємо: агент — агéнство; багáтий — багáтство; брат — братський — братство; завóд — заводський; інтелігéнт — інтелігéнтський; люд — людський — людство; сиротá — сирóтський — сирóтство; пропагандíст — пропагандíстський; студéнт — студéнтський — студéнство.

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ-(ий)** від географічних назв і назв народів див. **Правопис прикметниківих форм від географічних назв.**

Зміни приголосних перед -Ш-(ИЙ) у формах вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників. Під час творення форм вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників г, ж, з перед суфіксом **-ш-** змінюються на **-жч-**, а с перед цим суфіксом — на **-щ-**: дорогий — дорóжчий (*дорóжче*); дýжий — дýжчий (*дýжче*); вузкий — вýжчий (*вýжче*); низкий — нýжчий (*нýжче*); висóкий — вýщий (*вýще*), але: легкий — лéгший (*лéгше*).

Зміни приголосних перед суфіксом -Н-. Приголосні звуки **к, ц(ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються на **ч**: безnéка — безéчний; вíк — вíчний; рíк — рíчний; місяць — місячний; окóлиця — окóличний; пшениця — пшеничний; сónце — сónячний; яйцé — яéчня, а звуки **г, х** перед цим суфіксом — на **ж, ш**: дорóга — дорóжній, перемóга — перемóжній, тýха — тýшній. Приголосний основи **ч** зберігаємо в словах **помíч** — помічний, помічник; **ніч** — нічний, ячmíнь — ячний (або ячmіnnий).

Виняток становлять слова **дворúшинк**, **міроúшинк**, **рушиníк**, **рушиñця**, **сердéшиний**: (зі значенням «бідолашний»), **сónяшинк**, **торíшиній**.

Зміни приголосних перед наступним голосним при словотворенні

Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-, ЧК- перед суфіксами **-ИН-, -АН- (-ЯН-), -ЕНК-, -УК, -И-, -А-**. При словотворенні зазнають змін такі групи приголосних:

а) група приголосних **-цьк-** змінюється на **-чч-**, а **-ськ-** — на **-ч-** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: вояцький — воячина; козáцький — Козáччина; німéцький — Німéччина; турéцький — Турéччина (але: гáлицький — Галичинá); réкрутський — рéкрутчина; солдáтський — солдáтчина;

б) групи приголосних **-ськ-**, **-ск-** змінюються на **-щ-** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полтáвський* — *Полтáвиця*; *віск* — *вощýна*; *пíсок* (*píský*) — *пíщýна*;

в) групи приголосних **-ск-**, **-шк-** змінюються на **-щ-** у прикметниках перед суфіксом **-ан-** (**-ян-**): *віск* — *вощáний*; *дошка* — *дощáний*, *пíсок* (*píský*) — *пíщáний*;

г) групи приголосних **-ськ-**, **-зък-** змінюються відповідно на **-щ-**, **-жч-** у прізвищах перед суфіксами **-енк-**, **-ук**: *Васько* — *Вáщенко* — *Ващúк*; *Ісько* — *Іщенко* — *Іщúк*, *Онісько* — *Онищенко* — *Онищúк*, *Водолáзький* — *Водолáжченко*; *Кузько* — *Кужчéнко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-**, **-ськ-** звук **с** зберігається і позначається на письмі відповідною буквою, а звук **к** змінюється на **ч**: *Парáска* — *Парáчин*, *Оніська* — *Онісьчин*; **-шк-** змінюється на **щ**: *Мелáшка* — *Мелáщин*.

г) приголосні **г**, **к**, **х** змінюються на **ж**, **ч**, **ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин**: *Óльга* — *Óльжин*; *Натálка* — *Натálчин*, *Odárka* — *Odárchin*, *дочká* — *доччýн*; *Домáха* — *Домáшин*, *свáха* — *свáшин* та у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-**, **-а-**: *батíг* — *батóжити*, *друг* — *дружýти*, *крик* — *кричáти*, *сухýй* — *сушýти*.

Чергування прийменників (префіксів) **У** та **В**

1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, в українській мові вживають прийменник **у** між словами та префікс **у-** на початку слів у таких позиціях:

а) між приголосними: *Десь у житí кричав перепел*; *Наши учитель*;

б) на початку речення або слова перед приголосним: *У лісі пахло квітами*; *Угорі яскраво сяло сонце*; *Унаслідок зливи пошкоджені дороги*.

Примітка. У цій позиції може бути вжитий також прийменник **в** та префікс **в-**, оскільки він позначає нескладотворчий **ў**: *В лісі пахло квітами*; *Вгорі яскраво сяло сонце*; *Внаслідок зливи пошкоджені дороги*.

в) на початку речення або слова перед двома чи трьома приголосними: *У присмерку літають ластівки низько*; *У структурі слова*; *Утроє склали напíр*; *Упритул підійшли до юрби*;

г) незалежно від кінця попереднього слова перед наступними **в**, **ф**, а також перед сполученнями букв **льв**, **зв**, **св**, **дв**, **тв**, **гв**, **хв** і под.: *Сидимо у вагоні*; *Не спитавши броду, не лізъ у воду* (Укр. прислів'я); *Тренер уважає, що*

спортсмен здобуде перемогу; Хлопчик уволю нагулявся; Велике значення у формуванні характеру має самовиховання; Забігла у фойє; Вона живе у Львові; Поринути у звучання пісні; Прожили рік у своїй хаті; Постукали у двері; Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга.

Примітка. Після слова на голосний у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед **в** пишемо префікс **в-**: *Дослідниця вважає експеримент успішним; Гості ввійшли до зали; Діти ввічливі; Дитина вві сні посміхається; Вони ввісъмох вийшли на Говерлу.*

г) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний: *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села; Стоїть на видноколі мати — у неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... у Києві.*

2. Щоб уникнути збігу голосних, в українській мові вживають прийменник **в** між словами та префікс **в-** на початку слів у таких позиціях

а) між буквами на позначення голосних: *У нього в очах засвітилась відрада* (Панас Мирний); *Була в Одесі;*

б) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *В очах дівчини світилася надія; В Антарктиді працюють наукові експедиції;*

в) перед абревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: *В НБУ (В ен бе у), В МВФ (В ем ве еф);*

г) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія;*

г) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім **в**, **ф**, **льв**, **зв**, **св**, **дв**, **тв**, **гв**, **хв** і под.): *Пішла в садок вишневий* (Т. Шевченко); *Люди врозкид розляглися в траві* (К. Гордієнко); *Повернула вбік.*

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви в будь-якій позиції вживаємо або тільки з **у** (увага, ударник, узберéжся, укáз, усталення, устанóва, уýва, увертюра, ультимáтum, утóпія, Угорщина, Удовичéнко, Урál), або тільки з **в** (взаємини, влáда, влásний, властíвість, вплив, впливóвий, Вру́бель, Владивостóк та ін.). У кількох словах уживання **в**, у залежить від їхнього значення, пор.: *вдáча* і *удáча*, *вклад* і *уклад*, *вправа* і *упráва*, *вступ* і *устýп*.

Примітка. У поезії крім звичайної форми *Україна* іноді вживали *Вкраїна*: *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертаю* (Ф. Малицький).

Чергування сполучників (часток) І, Й та І, Й на початку слів

1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, уживаємо **і** в таких позиціях:

- а) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б. Олійник); *Він іде; Тут ідеться про народні звичаї*;
- б) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом, що починається буквою, яка передає приголосний звук: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він, імовірно, нічого не зробить*;
- в) на початку речення: *І долом геть собі село Понад водою простяглось* (Т. Шевченко); *І приковують [гори] до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцюбинський); *Імовірне водопілля*.

2. Щоб уникнути збігу голосних, уживаємо **й** в таких позиціях:

- а) між буквами на позначення голосних: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні й одцвітали* (Ф. Малицький);
- б) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчає баєчка великого й малого* (Л. Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щебетання й пісня пташки* (Я. Щоголів); *Висока ймовірність захворіти; Вона йде; Високе ймення – патріот*.

3. Тільки **і** вживаємо:

- а) якщо зіставляємо поняття: *Дні і ночі; Батьки і діти; Правда і кривда; Просте і складне речення*;
- б) перед словом, що починається буквами **й, е, ї, ю, я**: *Ольга і Йосип — другі; Світлана і Емма навчаються в коледжі; Василь і Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто і як?* (М. Рильський);
- в) після букв **й, я, ю, е, ї**: *Твій край і моя батьківщина; Вивчили морфологію і синтаксис; Висловити свої найпотаємніші мрії і обережні прогнози.*

Чергування прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО)

1. **З** уживаємо:

- а) перед буквою на позначення голосного, якою починається наступне слово, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *З одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов); *Диктант з української мови*;

б) перед буквою на позначення приголосного (крім **с**, **ш**), рідше – перед буквосполученням на початку наступного слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: *З її приїздом якось повеселіла хата* (Леся Українка); *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертаав* (Ф. Малицький); *Плугатарі з плугами йдуть* (Т. Шевченко).

Варіанти **із**, **зі** (**зо**) вживаємо, щоб уникнути важких для вимови збігу приголосних та для досягнення милозвучності.

Із уживаємо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (**з**, **с**, **ц**, **ч**, **ш**, **щ**) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *Родина із семи душ*; *Гнат... запріг коні й так іх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); *I місив новий заміс із міста старого* (І. Драч); *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський); *Лист із Бразилії* (І. Франко); *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (Нар. пісня); *Із шовку виготовили вітрила*;

Зі вживаємо, якщо наступне слово починається буквосполученням, що має початкові **з**, **с**, **ш**, **щ** та ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Ви зустріли ворога... зі зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада зі знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Війнув зі Сходу легіт волі* (Д. Павличко); *Зі школи на майдан вивалила дітвора* (А. Головко); *Прибув зі Львова*.

Зо як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди вживаємо із числівниками **два**, **три** (*Позичив зо дві сотні*; *Проспав зо три години*) та із займенником **мною**: *Він був зі (**зо**) мною*.

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь)

Коли пишемо Ъ. Буквою **ъ** позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

1. **Ъ** пишемо:

а) після букв **д**, **т**, **з**, **с**, **дз**, **ц**, **л**, **н** у кінці слова та складу: *мідъ, сутъ, нáморозъ, вісъ, тедъзъ, пáлецъ, крохмáль, кінь; дядъко, молотьба, близъко, вóсмий, Грицъко, стáньте*;

б) після цих букв та **р** усередині слова перед **о**: *дъготъ, дзвобъ, лyon, съомий, трохъ, тъхкати, царьбък*;

в) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Гáльченко, Гуцульщина, ідáльня, кільцé, ковáльський, пáльцi, рибáльство, сільський, спíльник*.

Примітка. Не пишемо ь після л у групах **-лц-**, **-лч-**, коли вони походять із **-лк-**: бálка — бálci, gálka — gálci, galchená, монгólka — монгólci, Natálka — Natálci, Natálchin, ribálka — ribálci, ribálchin, spílka — spílcí, спílcánskij, але: Gálka — Gálci, Gálchin; kúlka — kúlcí, shpílka — shpílcí.

2. Ъ пишемо:

а) у словах на:

1) -зы́кий, -сы́кий, -цъ́кий; -зы́кість, -сы́кість, -цъ́кість; -зы́ко, -сы́ко, -цъ́ко; -зы́кому, -сы́кому, -цъ́кому; -зы́ки, -сы́ки, -цъ́ки: близы́кий, вузы́кий, волы́нський, доне́цький; близы́кість, людськість; близы́ко, ві́йсько, бага́цько; по-францúзькому (по-францúзки), по-українському (по-українськи), по-німе́цькому (по-німе́цьки).

Примітка. У словах баскýй, боязкýй, в'язкýй, дерзкýй, жаскýй, ковзкýй, пласкýй (плóский), порскýй, різкýй і похідних утвореннях боязкість, в'язкість, бáско, рíзко тощо ь не пишемо, оскільки тут з, с разом із к не утворюють суфіксів **-зк-**, **-ск-**.

2) -енька, -енько, -онька, -онько; -енький, -есеннький, -ісіннький, -юсіннький: ру́ченька, бáте́нько, голіво́нька, соколо́нько; гарнéнький, малéсеннький, свіжі́сіннький, тоноюсіннький (див. ще: **Правопис суфіксів**);

б) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи I відміни й середнього роду II відміни на **-ин-(я)**, **-ц-(е)**: грýвенъ, друкáренъ, їдаленъ, крамніцъ, матрицъ, пісéнь, робітніцъ, стаéнь; бажáнь, знанъ, кíлецъ, місцъ, сердéцъ і серцъ, але бур, зíр (після р);

в) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: бу́дить, бу́дя́ть, здає́ться, кóсить, кóсять, рóбитъ, рóблять, рóбиться, хóдить, хóдя́ть; будъ, бу́дьте, бу́дьмо, лíзъ, лíзьте, лíзъмо, кинъ, кíньте, кíньмо, тратъ, тра́тьте, тра́тьмо (див. ще: **Неозначена форма дієслова. Примітка 1**).

Примітка. Про вживання ь у словах іншомовного походження «М'який знак (ь) у словах іншомовного походження», у прізвищах і географічних назвах див. **Правопис власних назв..**

Коли не пишемо Ъ . Ъ не пишемо:

1. Після **р** у кінці складу або слова: вíр, вíрте, гýрка, гíркýй, кобзár, ларкá, лíкар, монастíр, перевír, секретár, тепéр, тюрмá, школýр, Хárків, царка.

2. Після **н** перед **ж**, **ч**, **ш**, **щ** та перед суфіксами **-ств-(о)**, **-сык-(ий)**: інженéр, кíнчик, промінчик, мéниший, то́ниший, Уманцина; волы́нський, громадýнський,

освіт'янський, селянський; громадянство, селянство, але: бриньчати, доњин, няньчин, няньчити та ін., бо в твірних основах між приголосними є ь: бріньката, доњка, нянька.

3. Після всіх букв на позначення приголосних звуків, крім л, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які приголосні: Бéршадь – бéршадський, вінця, дзвя́кнути, кінці́вка, кóристю, ланцюжóк, Прýп'ять – прýп'ятський, рáдість, різдвя́ний, світ, свято, слід, сміх, сніг, сніп, съогóдні, танцювáти, цвях, щастя, але: різьбáр (і різьбár), тъмяній і похідні від них.

Примітка. Коли ь наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його немає, то й в інших відмінках його не пишемо; пор.: Гáлька — Гáльци, дівчíнонька — дівчíноньци, письмо — (на) письмí, рéдька — редьци, але: гáлка — гáлци, сторíнка — сторíнци, пáсмо — (у) пáсмí.

4. Після л в іменниковах суфіксах **-али**-(о), **-или**-(о): дéржално, пúжално, цíпилно та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності ь пишемо: дéржальце, пúжальце й под.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: буття, волóсся, галúзя, гіллястий, життя, каміння, ллéться, приладдя, сіллю.

6. Після д, н, т перед суфіксами **-ченк**-(о), **-чук**, **-чишин**: Фéдченко; Пáнченко, безбáтченко, Радчúк, Степанчúк; Федчíшин, Гринчíшин, але після л пишемо ь: Гáльченко, Гáльчúк; Михáльченко, Михáльчúк, Михальчишин.

7. Після ц у деяких вигуках (звуконаслідуальних словах): бац, буц, гоц, клац та в кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: кварц, палáц, паяц, Суéц, шприц (див. ще: **Правопис слів іншомовного походження. М'який знак**).

Спрощення у групах приголосних

-Ж(Д)Н-, -З(Д)Н-, -С(Т)Н-, -С(Т)Л-. У групах приголосних **-ждн-**, **-здн-**, **-сты-**, **-стл-** випадають д і т у вимові та на письмі: тýжденъ — тýжня — тижнéвий; виїздыти — виїзний; проїзд — проїзний; вістъ — вісник; кóристъ — корісний; нéрстень — нéрсня; честъ — чéсний; якістъ — якісний; лéстощи — улéсливий; стелити — слáти; щáстя — щасливий. Але в словах зап'ястnий, кістлявий, пестлівий, хвастлівий, хвастнúти, хворостнýк, шістнáдцять, дев'яностники літеру т зберігаємо.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст**, букву т у групі приголосних **-сты-** зберігаємо:

аванпóст — аванпóстний, балáст — балáстний, компóст — компóстний, контráст — контráстний, форпóст — форпóстний.

-З(К)Н-, -С(К)Н- У групах приголосних **-зкн-, -скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к**: *брýзки — брýзнути, брязк — брязнути, блик — блýснути, писк — пýснути, плюск — плюснути, трíск — трíснути*, але: *вýпуск — випускний, вик — вýскнути, риск — рискнýти*.

-С(Л)Н- У групі приголосних **-слн-** випадає **л**: *мáсло — масnýй; мисль — умýсний, навмýсне; ремесло — ремесnýк*.

Подвоєння приголосних

Подвоєння приголосних як наслідок їх збігу. 1. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

а) префікса **й** кореня: *ввіч, ввічливий, віddáти, віddіл, заввішки, ззаду, беззвуčний, оббýти, роззбрóїти, роззýва*.

Примітка. Немає подвоєння приголосних у таких словах, як *отóй, отýт, отák, отám, отепéр, отódi*, а також *оцéй* тощо.

б) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкомáт* (військовий комісаріат), *міськком* (міський комітет), *юннáт* (юний натураліст);

в) кореня або основи на **-н- (-нь-)** і суфіксів **-н-(ий) -н-(ій), -ник, -ниц-(я):** *день — дénний, закón — закónний, кінь — kínний, осінь — осínníй, туман — туманний; баштáнник, годýнник, письмénник, свяще́нник; вікónниця, Вінница; дві букви **н** зберігаємо **й** перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із двома **н**: закónний — закónність — закónно, тумáнний — тумáнність — тумáнно;*

г) основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса **-ся**: *вýнісся, пáсся, розрíсся, трýсся*.

2. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

а) у наголошених суфіксах **-анн-(ий), -енн-(ий)** прикметників, що вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості або на можливість чи неможливість дії: *височénний, здоровéнний, силéнний, невблагáнний недоторкáнний, нездíйснéнний, нездолáнний, незлічéнний, незрівнýнний, непримирéнний, несказáнний, нескінчéнний, страшéнний, числéнний*. Подвоєння **н** зберігаємо **й** в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *нездолáнність, нездолáнно, числéнність, числéнно* тощо.

б) у суфіксах **-енн-**(ий), **-янн-**(ий) прикметників старослов'янського походження: *благословённий*, *блажённий*, *огнённий*, *окаянний*, *свящённий*, *спасённий*, а також у прикметнику *божёстvennyй*.

Примітка. Немає подвоєння **и** у дієприкметниках: *вівершений*, *віхований*, *зроблений*, *побраний*, *скázаний*, *спéчений*, у прикметниках на **-ений**, співвідносних з відповідними дієприкметниками (з іншим наголосом): *варéний* (пор. дієприкметник *вáрений*), *печéний* (пор. дієприкметник *péчений*), а також у прикметниках віддієприкметникового походження: *довгождáний*, *жадáний*, *навіжéний*, *скажéний*, *шалéний*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійснénний* (який може здійснюватися — прикметник) і *здійсненý* (який здійснився — дієприкметник), *нездолáнний* (непереможний) і *нездóланий* (якого не подолали), *незлічéнний* (представленний у дуже великій кількості) і *незліченý* (не порахований) та ін.

3. Маємо подвоєння приголосних у словах *боввáн*, *Гáнна*, *лляníй*, *оввá*, *ссáти*, а також у похідних від них словах *бовванíти*, *Гáннин*, *вíссати*, *ссавцí* та ін.

Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних перед Я, Ю, Є, І

4. Приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **л**, **н**, **ж**, **ш**, **ц**, **ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони стоять після голосного:

а) перед **я**, **ю**, **і**, **є** в усіх відмікових формах іменників середнього роду II відміни (крім форми родового множини): *знарýддя*, *знарýддю*, (на) *знарýдді* та ін.; *життý*, *життю*, (у) *життí*; *мотúззя*, (у) *мотúззí*; *колóсся*, *колóссю*, (у) *колóссí*; *гілля*, *гіллю*, (на) *гіллí*; *знаннá*, *знанню*, (у) *знаннí*; *збíжжя*, *збíжжю*, (у) *збíжжí*; *сторíчя*, *сторíчю*, (у) *сторíчí*; *піddáшия*, *піddáшию*, (на) *піddáшиí*; а також у похідних словах: *гілля* — *гіллястíй*, *гіллячка*; *життý* — *життéвий* (і *життьювýй*), *життéпис* та ін., але: *зnanь*, *знарýдь*, *піddáш*, *сторíч*, *угíдь*; якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігаємо: *відкритtý* — *відкритtív*, *почутtý* — *почутtív*;

б) перед **я**, **ю**, **і**, **є** в усіх відмікових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини на **-ей**): *судdá*, *судdí*, *судdю*, *судdív* та ін.; *статtá*, *статtí*, *статtéю* (але в родовому множини — *статéй*); *рілля*, *ріллí*, *ріллю*, *ріллéю*; *Ілля*, *Іллí*, *Іллю*, *Іллéю*, *Ілле* та ін.;

в) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку їх основа закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *мóлодь* — *мóлодdю*, *мить* — *мýттю*, *мазь* — *мáззю*,

вісъ — віссю, міць — міцю, сіль — сіллю, тінь — тінню, пόдорож — пόдорожжю, ніч — ніччю, рóзкіш — рóзкішию.

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або р, подвоєння немає: мόлодість — мόлодістю, приязнь — приязню, пóвість — пóвістю, кров — кро́в'ю, мáтір — мáтір'ю, нéхорош — нéхорошю.

г) перед **я**, **ю** в прислівниках зрання, навмання, спросоння; попідвіко́нно, попідтінню;

г) перед **ю**, **е** у формах теперішнього часу дієслова *лýти* (*лýтися*): ллю, ллєши, ллємо, ллєтє, ллють, ллєттися, ллються, а також у похідних: віллю, відділлю, наплю, розіллю та ін.

Примітка. Немає подвоєння букв на позначення приголосних в іменниках: кутя, попадя, свиня, у прикметниках трéтя, трéтє та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

З- (ІЗ-, ЗІ-). 1. Префікс з- перед глухими приголосними **к**, **п**, **т**, **ф**, **х** переходить у **с-**: *сказáти*, *спалахнúти*, *стовкти*, *сфотографувáти*, *схилýти*. Перед усіма іншими приголосними пишемо з (зрідка із): *збáвити*, *звестí*, *зжýтися*, *ззиrnýтися*, *зсадýти*, *зciпити*, *зчepýти*, *зши́ток*, *ізжóвкнути*, *іznóв*, *ізсерéдини*.

2. Префікс з- (**с-**) уживаємо переважно у словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконóмити*, *зігнорувáти*, *зорієнтуváтися*, *зумóвити*, *згáслий*, *з'їзд*, *з'єdнувати*, *змáзати*, *знадлівий*, *скоротýти*, *склад* і под.

3. Коли ж корінь слова починається сполученням приголосних, пишемо здебільшого префікс **зі-**: *зіbgáти*, *зіgnýти*, *зіdráти*, *зіznáтися*, *зіcувáтися*, *зіstáвити*, *зіtkнення*, *зіцúлитися* тощо. Префікс зі- вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + й: *зів'áлий*, *зіm'áти*, *зіp'áстися* (і *сп'áстися*) тощо. У деяких словах можна паралельно вживати префікси зі- та зо-: *зігрівáти* і *зогрівáти*, *зіmlівáти* і *зомлівáти*, *зіprівáти* і *зопрівáти*, *зіtlíти* і *зотліти*.

БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- та ін. У префіксах **без-**, **від-** (**од-**), **між-**, **над-**, **об-**, **перед-**, **під-**, **понад-**, **пред-**, **роз-**, **через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінюється: *безкráїй*, *безкорíсливий*, *відкритя*, *віdstань*, *міжконтинентáльний*, *міжпланéтний*, *надпотúжний*, *обпалýти*, *обtrусýти*, *передплáта*, *передчásний*, *підтрýмка*, *понадпла́новий*, *представníк*, *розтягнúти*, *rózчин*, *розхитáти*, *черезплíчник*.

ПРЕ-, ПРИ-, ПРИ- Префікс **пре-** вживаємо переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегárний, презавзýтий, прекrásний, прему́дрий, прекrásно, препогáно*, а також у словах *презíрливий, презíрство* та словах старослов'янського походження: *преосвяще́нний, преподобный, престóл*.

Префікс **при-** пишемо переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибігти, прибудувáти, прикрутýти, приборкati, пришивdшиши; прибутия, приту́лок, прибраний, привáбливиy*; в іменниках та прикметниках, утворених унаслідок поєднання іменників із прийменником **при** та суфіксом: *пригрок, приярок; приберéжний, прикордóнний*; у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристáркуватий*.

Префікс **прі-** вживаємо тільки в словах *прíзвисько, прíзвище, прíрва*.

АРХІ- В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважлíвий, архідиякон, архімандrít, архістратíг, архієпíскоп, архієréй, архімáльйонér, архіскладnýй*.

Уживання голосного **и** в префіксі **анти-** та голосного **і** в префіксі **квазі-** не підпадає під дію правила «дев'ятки», пор.: *антиалкогольний, антиароматíчний, антиаргумéнт антиестетíчний, антиевропéйський, антиінфляцíйний, антиурядóвий, антиядерний; квазіглобáльний, квазіпло́ский, квазіпру́жність, квазірýнок, квазістíйкість, квазічастíнка*.

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

Іменникові суфікси

-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК. 1. В українських суфіксах **-ик, -ник / -івник, -льник** пишемо **и**: *брáтик, вúзлик, колáдник, мрýник, лíрник, газівníк, настáвник, працíвníк, верстáльник, уболівáльник*.

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізняти іншомовні суфікси **-ик, -ík (-ík)**, у яких пишемо **и** або **і (í)** відповідно до правил уживання **и** та **і (í)** в словах – загальних назвах іншомовного походження: *істóрик, méдик, ромáнтик, фíзик*, але: *акадéмíк, мехáník, прозáík, хíмík*.

-ИВ-(О) 2. У суфіксі **-ив-(о)**, що вживається для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *вáриство, дóбриво, кúриво, мéливо, мерéживо, місиво, морóзиво, пáливо, пéчиво, прýдиво*, але: *мáрево* (не матеріал і не продукт праці).

-ЛЬНИК. 3. У суфіксі **-льник** після **л** перед **и** завжди пишемо **ь**: *постачáльник, уболівáльник, волочíльник, мастильник; полíльник*.

-АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ 4. Усі слова із суфіксами **-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель** пишемо з ь: *коваль, скрипаль; вéлетень, учень; борéць, італієць, мовознáвець, перемóжець; здáтність, свíжість; виховáтель, любýтель.*

-НН-(Я) / -ІНН-(Я), -АНН-(Я) (-ЯНН-(Я), -ЕНН-(Я) 5. Суфікси **-нн-(я) / -інн-(я), -анн-(я) -янн-(я)** пишемо з двома буквами **н**. Варіант суфікса **-інн-(я)** мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосними основами **и** та **і**: *горíти — горіння, носíти — носіння, ходíти — ходіння, шарудíти — шарудіння*; варіант суфікса **-анн-(я) (-янн-(я))** — віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основою **а (я)**: *гукáти — гукання, гуляти — гуляння, зростáти — зростання, сприяти — сприйння*; варіант **-енн-(я)** — віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *звéрнення, напру́ження, піdnéсення, удосконалення*.

-ИНН-(Я) 6. Суфікс **-инн-(я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовíння, гарбузíння, картоплíння, павутíння*.

-ЕН-(Я) (-ЕН-(Я)) 7. Суфікс **-ен-(я) (-ен-(я))** вживаємо в іменниках середнього роду, що означають малі істоти: *вовченá, гусенá, чаенá*.

-ЕЧОК (-ЄЧОК), -ЕЧК-(А) (-ЄЧК-(А)), -ЕЧК-(О) (-ЄЧК-(О)), -ИЧОК, -ИЧК-(А) 8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок (-єчок), -ечк-(а) (-єчк-(а)), -ечк-(о) (-єчк-(о))** пишемо **е (€)** або **и**: *вери́чок, мішечок, крае́чок; ді́жечка, копі́чка, Марі́чка, рі́чечка; вікóнечко, словéчко, яéчко, нóжичок, трапи́чка*.

-ЕНК-(О) (-ЕНК-(О)) і **-ЕНЬК-(О, А) 9. Правопис цих суфіксів залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк-(о) (-енк-(о))** вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Адáменко, Кráвченко, Мусіéнко, Олексіéнко*, зрідка — у загальніх назвах: *безбáтченко, безхáтченко, ковалéнко; суфікс **-енък-(о, а) (-енък-(о))** — для утворення пестливих назв: бáтенько, коничéнько, сéрдéнько, нíженька, топóленька*.**

-ИСЬК-(О) (-ЇСЬК-(О), -ИЩ-(Е) (-ЇЩ-(Е)) 10. За допомогою суфіксів **-иськ-(о) (-їськ-(о)), -иш-(е) (-їщ-(е))** утворені слова переважно з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букв на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного — **ї**: *гної́сько, дівчи́сько, хлопчи́сько; ножи́ще, ручи́ще, вóгнище, побої́ще*.

-ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-ЇВН-(А)) 11. Суфікс **-ович (-ьович)** уживаємо тільки для утворення чоловічих імен по батькові: *Вíкторович, Васíльович, Івáнович, Микýтович, Олексíйович, Юрíйович*.

Суфікс **-івн-(а) (-ївн-(а))** вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен відповідно на приголосний і на **-й**: *Борýсівна, Васíлівна, Ігорíвна, Гордíївна, Сергíївна, Юрíївна*.

Від таких імен, як *Григорій*, *Ілля*, *Кузьма*, *Лукá*, *Микóла*, *Сáва*, *Хомá*, *Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович*, *Григорівна*; *Іллíч*, *Іллíвна*; *Кúзьмович* (і *Кузьмíч*), *Кузьмíвна*; *Лукíч*, *Лукíвна*; *Миколáйович* (і *Микóлович*), *Миколáївна* (і *Микóлівна*); *Сáович* (і *Сáвич*), *Сáвівна*; *Хомович* (і *Хомíч*), *Хомíвна*; *Якович*, *Яківна*.

Примітка. **I** в основі особового імені чергується з **о** в імені по батькові: *Антíн* — *Антóнович*, *Антóнівна*; *Фéдíр* — *Фéдорович*, *Фéдорівна*.

-ІВК-(А) (-ЇВК-(А), -ОВК-(А) 12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк-(а)** (**-ївк-(а)**): *голíвка*, *долíвка*, *ножíвка*, *полíвка*, *гайíвка*, *криíвка*, *спиртíвка*, *частíвка*, *шалíвка*, *шихтíвка*.

У деяких іменниках використано суфікс **-овк-(а)**: *голóвка* (капусти), *духóвка*, *підготóвка*.

-ОК 13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрямих відмінках випадає: *вершóк*, *гайóк*, *кийóк*, *кілóк*, *лужóк*, *стручóк*; після м'яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишемо **ь**: *деньóк*, *пеньóк*.

-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ИР, -ИСТ, -ИЗМ 14. **I** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир**, **-ист**, **-изм**, ужитих після **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **ж**, **ч**, **ш**, **р**: *бригадíр*, *касíр*, *командíр*; *бандури́ст*, *пейзажíст*, *хорýст*; *класицизм*, *романтíзм*, *педантíзм*, *терорíзм*; після решти приголосних пишемо **-ір**, **-іст**, **-ізм**: *банкíр*, *пломбíр*; *ідеаліст*, *піаніст*, *романіст*, *модернізм*, *реалізм*, зокрема і в утвореннях від українських коренів: *боротьбíст*, *побутовізм*, *речовізм* та ін.
Після голосних у цих суфіксах пишемо **ї**: *героїзм*, *конвоїр*, *ліцеїст*.

Прикметникові та дієприкметникові суфікси

-Н-(ИЙ), -Н-(ИЙ). 1. За допомогою суфікса **-н-(ий)** утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *дру́жний* (спів), *західний*, *мільйонний*, *принáдний*, *прирóдний*, *фабричний*.

Суфікс **-н-(ий)** ужитий порівняно в небагатьох прикметниках, переважно відносних: *брátній*, *всесвітній*, *горódній*, *дávníй*, *жýтній*, *zádníй*, *краýnій*, *lítníй*; *майбútній*, *máтерній*; *незабúтній*, *освітній*, *пíзнíй*, *ránníй*, *самобúтній*, *субótній*, *хáтній* та ін. Цей суфікс типовий для всіх прикметників відприслівникового та відіменникового походження, що мають перед ним **ж**, **ш**: *блíжній*, *вchoráшній*, *дávnishnій*, *domášnій*, *дорóжній*, *дру́жній* (потиск руки), *зóвнішній*, *колíшній*, *мúжній*, *позdóвжній*, *порóжній*, *прийдéшній*, *ránішній*, *сíнéшній*, *спráвжній*, *сьогóднішній*, *тутéшній*, *худóжній*, але — *потúжній*.

Примітка. У прикметниках, твірна основа яких закінчується на **н**, приєднання суфіксів **-н-(ий)**, **-н-(ій)** зумовлює подвоєння **н**: *зnaménnyj*, *osínnyj*, *plínnyj*, *ránnyj*, *tumánnyj*.

-ИЧН-(ИЙ), -ІЧН-(ИЙ) (-ЇЧН-(ИЙ)) 3. Після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іномовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(ий)**: *iсторíчний*, *класíчний*, *математíчний*, *ортопедíчний*; після решти приголосних — **-ічн-(ий)**: *академíчний*, *анаархíчний*, *археологíчний*, *епíчний*, *ідилíчний*, *органíчний*; синонімічний, після голосних **-ющн-(ий)**: *архаíчний*, *героíчний*, *прозаíчний*.

-ИН, -ЇН 4. У присвійних прикметниках, утворених від іменників I відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *бáба* — *бáбин*, *мáма* — *мáмин*, *Гáнна* — *Гáннин*, *Кáтря* — *Кáтрин*, *Марúся* — *Марúсин*, *свекrúха* — *свекrúшин*, *тíтка* — *тíтчин*; після голосних — **-їн**: *Зóя* — *Зóїн*, *Марíя* — *Марíїн*, *Соломóя* — *Соломíїн*, *Софíя* — *Софíїн*.

-ИН-(ИЙ), -ЇН-(ИЙ) 5. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-(ий)**: *бджолíний*, *голубíний*, *горобíний*, *качíний*, *орлíний*; після букв, що передають голосний, та апострофа — **-їн-(ий)**: *змíїний*, *солов'їний*.

-ИСТ-(ИЙ), -ЇСТ-(ИЙ) 6. Ці прикметникові суфікси вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-(ий)** пишемо після букв, що позначать приголосні: *барвíстий*, *голосíстий*, *іскрíстий*, *перíстий* (подібний до *пера*; але *перíстий* — *рябий*), *променíстий*, **-іст-(ий)** — після букв на позначення голосних: *вибóїстий*, *гноíстий*, *олíїстий*, *троíстий*.

-ЕВ-(ИЙ), -ЄВ-(ИЙ), -ОВ-(ИЙ) 7. Суфікс **-ев-(ий)** уживаємо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного і в яких наголос падає переважно на основу слова: *березнéвий*, *грушéвий*, *овочéвий*, *сýтцевий*. Якщо перед суфіксом стоять букви на позначення м'яких **н, т** та **й**, то пишемо **-ев-(ий)**: *алюмінієвий*, *дієвий*, *життéвий*, *значеннéвий*, *поняттéвий*, *суттéвий*.

Суфікс **-ов-(ий)** незалежно від наголосу вживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, яка передає твердий приголосний: *вітровýй*, *казкóвýй*, *квáрцовýй*, *палацóвýй*, *святкóвýй*, *службóвýй*. Крім того, суфікс **-ов-(ий)** пишемо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш, щ**), м'яких приголосних або **й**, причому наголос у них падає на закінчення: *бíржовýй*, *бóйовýй*, *гайовýй*, *грошовýй*, *дощovýй*, *крайовýй*, *нульовýй*, *речовýй*, *стильовýй*.

За цими правилами пишемо суфікси **-ов-**, **-ев-** (**-єв-**) у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду: суфікс **-ов-** уживаємо в присвійних прикметниках, утворених від іменників II відміни чоловічого роду твердої групи: *бáтько* — *бáтькова*, *бáтькове*; *мáйстер* — *мáйстра*,

мáйстрове; *Петró* — *Петróва, Петróве*; *сусíд* — *сусíдова, сусíдове*; *Шевчéнко* — *Шевчéнкова, Шевчéнове*; суфікс **-ев-** (після голосного **-ев-**) уживаємо в присвійних прикметниках, утворених від іменників II відміни чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *Андрíй* — *Андрíєва, Андрíєве*; *Ігор* — *Ігорева, Ігореве*; *кобзár* — *кобзарéва, кобзарéве*; *пісняр* — *пісняréва, пісняréве*; *скрипáль* — *скрипалéва, скрипалéве*; *стóрож* — *стóрожева, стóрожеве*; *тováriš* — *тováriшева, товáришеве*.

Голосні **о, е** суфіксів **-ов-, -ев- (-ев-)** чергуються в закритому складі з **і**: *Василéва* — *Василíв, мáйстрова* — *мáйстрів, Олексíєва* — *Олексíїв.*

-УВАТ-(ИЙ) (-ЮВАТ-(ИЙ), -ОВАТ-(ИЙ), -ОВИТ-(ИЙ) (-ЬОВИТ-(ИЙ))

8. Суфікс **-уват-**(ий), а після м'яких приголосних — **-юват-**(ий) уживаємо в прикметниках на позначення неповного ступеня вияву ознаки: *білувáтий, горбувáтий, круглувáтий, синювáтий, темнувáтий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *дуплувáтий, злодíйкувáтий, остюкувáтий, пíскувáтий*.

Суфікс **-оват-**(ий) маємо в небагатьох прикметниках, наголос у яких падає на **о**: *плíскóвáтий, стовбóвáтий*.

Суфікс **-овит-**(ий) (**-ьовит-**(ий)) уживаємо в прикметниках на позначення високого ступеня вияву ознаки: *гордовýтий, грошовýтий, талановýтий, працьовýтий*.

Дієслівні суфікси

-УВА- (-ЮВА-), -ОВА-. 1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс **-ува-** (**-юва-**): *будувáти, гостювáти, керувáти, міркувáти, учителювáти*. У віддієслівних іменниках та дієприкметниках **-ува-** (**-юва-**) пишемо тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викrúчuvati* — *викrúчuvання, викrúчuvаний; очíkuvati* — *очíкування, очíкуваний; pídsýniovati* — *pídsýnuvання, pídsýnuvаний*; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то в дієприкметниках і зрідка в іменниках пишемо **-ова-**: *друкuváти* — *друкuvання, але друкóваний; малюváти* — *малюvання, але мальóваний; pídporyadkuváti* — *pídporyadkuvання, але pídporyadkóваний; риштуváti* — *риштуvання, але риштóваний.*

-ОВУВА- (-ЬОВУВА-) 2. Суфікс **-овува-** (**-ьовува-**) уживаємо в діє słowах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, його перший голосний завжди наголошений: *завойóvuvati* — *завойóvuvання, завойóvuvаний; перемальóvuvati* — *перемальóvuvання, перемальóvuvаний; скупóvuvati* — *скупóvuvання, скупóvuvаний.*

-ІР-, -ИР- 3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі суфікс **-ір-**, в українській мові звичайно втрачають цей суфікс у всіх формах: *загітувати* — *загітіваний*, *закомпостувати* — *закомпостованій*, *зареєструвати* — *зареєстріваний*, *поінформувати* — *поінформованій*, *сконструювати* — *сконструйованій*. Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо суфікс **-ір-** (після д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р — **-ир-**): *буксірувати* (бо є *буксувати*), *парірувати* (бо є *парувати*), *полірувати* (бо є *полювати*), *репетірувати* (бо є *репетувати*). Суфікси **-ір-**, **-ир-** пишемо також у поодиноких дієсловах: *драгірувати*, *котірувати*, *лавірувати*, *марширувати*, *пікірувати*, *третірувати*, *солірувати*.

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО

Загальні правила правопису складних слів

Складні слова можуть утворюватися з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних звуків і без них.

Складні слова зі сполучними голосними звуками О, Е (графічно Е та Є):

1. Коли перша частина складного слова — основа прикметника твердої групи, то сполучним звуком є **о**: *важкоатлéт, гірничопромислóвий, чорнózem, яснозóрий*; якщо ж перша частина такого слова — основа прикметника м'якої групи, то перед **о** пишемо **ь**: *верхньолúжцицький, давньорúський, нижньогíрський, ранньостýглий, середньодобовýй, середньовíччя, синьоóкий, задньоязи́ковий, передньобоковýй*.

2. Коли перша частина складного слова — основа іменника, числівника або займенника, то сполучним звуком буває:

а) **о** після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водозабíр, Вodoхréстя, дощомíр, країнознáство, рибокомбінáт, сировáр, торфорíз, цементовóз, грушоподíбний, душогúб, однодéнний, самовиховáння, самовчítель*, але: *кожум'яка*;

б) **о** в числівниковій основі **дво-** перед наступним приголосним, голосним та **й**: *двотижнéвий, двоáктний, двоелектрóдний, двоосьовýй, двоєдýний, двоя́русний, двоóкис, двоóкисень, двооксíд*;

в) **е** після м'якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: *буrelóm, землетру́с, землемíр, киснетерапíя, краплеподíбний, скéлелаз, працездáтний*, а в деяких випадках — після шиплячого: *овочесхóвище, очевíдний, ножетримáч, дружелюбный*, але традиційно: *конóв'язь, коногóн, свинопáс, свиномáтка, костопráв, костогрíз, повітродúв, повітrozабíрник*;

г) е після й, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини стає є: *боєздатність, краєзнавство, націстворення, життездатний, життєпис, сміттезбиральний*.

Роль сполучного звука у складних словах виконує також останній голосний першого незмінного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о, а** (*відеозапис, радіокомітет, кінофільм, стереоапаратура, автовокзал, дискоклуб, Євросоюз, Європарламент, наночастинки, медіалінгвістика, медіастилістика*), а також голосний, яким закінчується перше слово, зокрема **и** (*всюдихід, триніжок, трикілометровий, триокисень, триатомний, чотирикутник, чотирибальний, чотириосьовий, семиденний, двадцятирічний*), **е** (*морепродукти, сонестояння*), **а** (*півтораметровий, кількаразовий, кількаповерховий, сім'ядоля, сім'япрóвід*), **у** (*двоюрідний, троюрідний*).

Складні слова без сполучного голосного звука

3. Складні слова утворюються без сполучного голосного звука, якщо:

- перша основа закінчується на приголосний звук (*Болград, Вишгород, Миргород, Новгород, крайнебо, хлорвініл, хлорбензол*) та **-ox** (*двохсотий, двохсотріччя, трьохтисячний, чотирьохмільйонний, чотирьохмільярдний*);
- першу основу скорочено до приголосного: *артольк, будмайданчик, драмтеатр, завкáфедри, літстудія, медзаклад, міськрада, педуніверситет*.

4. Складні слова пишемо разом і з дефісом.

Р а з о м пишемо:

а) складноскорочені слова (мішані та складові абревіатури) й похідні від них: *адмінресурс, адмінреформа, академвідпустка, багатвéчir, бухóблік, виконróб, власкóр, держмýто, держустанóва, елітжýтло, інвалюта, інвестпроект, інтербригада, інформповідомлення, інформцéнtr, Кабмín, Київзеленбуд, комбáт, лісгóсп, медперсонáл, Міносвіти, мультфíльм, Нацбáнк, нардéп, ощадбáнк, епідемситуáція, профспíлка, Святвéчir, соцзабезпéчення, соцстрáх, спецзавдáння, спецвíпуск, спортмайданчик, фармпрепáт, флемmóб, комбáтівський, ощадбáнківський, профспíлковий, соцстрáхівський;*

б) слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами на голосний та приголосний: **абро-, авіа-, авто-** («само», «автоматичний»), **агро-, аero-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-** (перед голосним), **веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-**,

свро-, зоо-, ізо-, іно-, квазі-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-, та ін.: *аброморфéма, авіарéйс, автовідповідáч, агробізнес, аеромéтод, акватéхника, алкотéст, артрíнок, астрокорéкція, аудіоальбóм, біоцикль, бодибілдинг, бодіáрт, вебсторінка, геліоцéнтр, геополітика, гідропáрк, дендропáрк, екопродúкти, економклáс, етногúрт, єврозона, євроремóнт, зоосáд, іномárка, квазіóтика, квазісиметрýчний, кібермашина, метамóва, метеостáнція, моновистáва, мотокróс, наркобізнес, неосфéra, онколікарня, панамерикáнський, параолімпíєць, попмузика, попгúрт, пресконферéнція, псевдонаука, псевдогромадянський, соціосфéra, телехрónіка, фітомерапíя, фолкгúрт, фолькмузика, фонозáпис,* так само слова з питомим компонентом **лже-**: *лжепрорóк, лжесвідок.*

Примітка. Якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: *пан-Єврóпа, псéвдо-Фáуст.*

Примітка. У компонента **квазі-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *квазівалюта, квазігіпербола, квазіконсерватíвний, квазілінійний.*

в) слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (дуже високий або слабкий) вияв чого-небудь: **макро-, мікро-, нано-, максі-, міді-, міні-, мульти-, полі-, архі-, екстра-, гіпер-, супер-, ультра-, топ-, бліц-**: *макромолéкула, макроекономіка, макроелемéнт, мікроорганізми, мікрохвýлі, мікрочастíнка, наночастíнки, максіóдяг, мідіóдяг, мініблóк, мінідýск, мінікомп'ютер, мультимільйонéр, мультивéктор, полісахарýди, полімотивáція, архішахráй, архіскладний, екстраклáс, гіперзвýк, гіпермáркет, супермáркет, супермодéль, супермódний, ультразвýк, ультрамодний, топмéнеджер, топмодéль, бліцновýни, бліцопýтування.*

Примітка. У компонентів **максі-, міді-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *мáксімода, мáксісукня, мідімода, мідіспідниця.*

г) слова з першим іншомовним компонентом **анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**: *антивíрус, контрудáр, віцепрем'ер, віцеконсул, ексчемпíон, ексміністр, експрезидéнт, лейбгвардіeць, лейбмéдик, обермáйстер, оберофіцéр, оберлейтенáнт, оберпрокурóр, штабскапітáн, унтерофіцéр*, але за традицією **контр-адмірál.**

Примітка. Із власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом: *“Анти-Дюринг”, екс-Югославія.*

Примітка. У компонента анти- кінцевий и в позиції перед голосним наступного слова не переходить в і: *антиелектрон*, *антиісторичний*, *антиімперіалістичний*, *антиінфекційний*, *антиінфляційний*, *антиокислювач*, *антиурядовий*.

г) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: *двообічний*, *двоóкий*, *тривідсóтковий*, *трикутник*, *трия́русний*, *четири́місячний*, *четириактний*, *сорокарічний*, *півтораметрóвий*, *двадцятip'ятіповерховий*, *сімдесятирічча*, *сторічча*, *сімсотсорокарічча*, *n'ятсотдвадцятip'ятірічча*.

З д е ф і с о м пишемо:

а) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію (*писáв-писáв*, *робíв-робíв*, *ходíв-ходíв*); прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки (*білий-білий*, *легéнький-легéнький*, *багáто-багáто*, *далéко-далéко*, *сýньо-сýньо*, *тýхо-тýхо*);

б) складні слова, утворені внаслідок поєднання синонімічних слів: *гýдко-брýдко*, *зróду-вíку*, *тýшком-нýшком*, *чáсто-гýсто*; антонімічних слів: *бýльши-мénши*, *вýдимо-невýдимо*, *купíвля-прóдаж*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *бáтько-мáти* (батьки), *хлíб-сíль* (їжа); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *велíкий-превелíкий*, *давníм-давнó*, *з дávníх-давéн*, *з дíда-прáдіда*, *мáло-помáлу*, *повíк-вíки*, *ráдий-радíсíнький*, *сýла-силéнна*, *тýхий-тихéсенький*.

Примітка. Два однакових іменники, числівники або займенники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: *кінéць-кінцéм*, *чeсть-чeстю*, *чин-чýном*, *однýм-однá*.

в) складні слова, що означають приблизність: *день-другий*, *годíна-двí*, *не сьогóднí-зáвтра*, *три-чоти́ри*.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У такому разі між ними ставимо тире: *3 – 4 днí*, *учнí 8 – 10 клáсів*.

г) складні вигуки та звуконаслідування, утворені переважно повторенням тієї самої звукосполуки: *гей-гéй*, *ого-го-гó*, *ой-ой-óй*, *ох-хо-хó*, *їй-бóгу*, *їй-прáво*, *те-те-té*, *ку-ку́*, *тук-тúк*, *дзень-дзелéнь*, *тьох-тьóх*, *кру-кру́*, *курлý-курлý*;

і) скорочення з належними до них цифрами: *Tу-154, Ан-24, Як-40, БУ-1*;

- д) числівниково-літерні найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень тощо: *7-А клас, 10-В клас, будинок № 28-Г, корпус 3-А; Кийє-1;*
- е) ініціальні абревіатури, написані великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфекція, віл-інфекція, ДНК-аналіз, ДНК-експертіза, ВПП-зала, віп-зала, айті-гальузь; е-декларування, е-декларація;*
- е) дві ініціальні абревіатури, написані великими літерами: *ВІЛ-СНІД;*
- ж) слова-терміни, до складу яких входить літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний, вітамін-Д;*
- з) за традицією *де-факто, де-юре, статус-кво, карт-бланши* та ін.

Складні іменники

1. Р а з о м пишемо:

- а) складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного звука дві й більше основи, друга з яких — віддієслівного походження: *водопій, водолаз, газогін, глибиномір, глинокόп, дроворуб, лісоспляв, ляльковоб, металоріз, м'ясоїд, самохід, сінокіс, солевар, стрічкоріз, тепловоз, трубоклад, хлібодар, хліборіз;*
- б) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного звука: *білокрівці, високогір'я, густолісся, дрібноліс, жовтобірю, синьоцвіт, твердоzem, чорнозем, чорніслив, чорноліс, червононіжска, червонопірка;*
- в) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного звука з двох іменникової основ: *верболіз, газобалон, глинопісок, лісостеп, людинодень, льонолавсан, металопласти, носоріг, сталебетон, тоннокілометр, торфогній, шлакоблок),* а також іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о**, **а**: *автомагістраль, агрокультура, велопробіг, відеофільм, дискомузика, кінозал, радіокомітет, стереоекран, фотосправа, європінок, нанодіагністика, медіалінгвістика;*
- г) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи наказового способу та іменника: *горицвіт, зірвіголова, перекотіпіле, пройдісвіт; Колишинко, Непійтіво, Непійвода, Перебійніс, Тягнібік, Убійзовк* (прізвища);
- і) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників *дев'яносто, сто* — називного), іменникової основи

та суфікса: *дванадцятитонка*, *двохсотріччя*, *трьохсотп'ятдесятитріччя*, *дев'яносторіччя*, *дев'яностоп'ятиріччя*, *сторіччя*, *стоп'ятиріччя*, *шестиденка*.

Примітка. Якщо такий числівник у складних іменниках означає дво-, тризначне число і записаний цифрами, то його приєднуємо до другої частини за допомогою дефіса: *750-річчя*, *900-річчя*.

д) складні іменники з першою частиною **напів-**, **полу-**: *напівавтомат*, *напівімлá*, *напівкúщ*, *напівлюдíна*, *напівмáвпа*, *напівпíтьмá*, *напівпráвда*, *напівфабрикáт*, *напів'ява*, *полукíпок*, *полумисок*, *полудрабок*.

Примітка. Невідмінкований числівник **пів** зі значенням “половина” з наступним іменником — загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів а́ркуша*, *пів годíни*, *пів відрá*, *пів міста*, *пів огіркá*, *пів óстрова*, *пів яблука*, *пів ящика*, *пів ями*, *пів Єврóпи*, *пів Кýєва*, *пів України*. Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півárкуши*, *південь*, *півзáхист*, *півкóло*, *півкуля*, *півмíсяць*, *півбéрт*, *півовáл*, *півóстрів*.

е) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогурто́к*, *радiоспектроГелiогráфiя*, *свiтловодолiкувáння*, *термогiдродiнáмiка*.

2. З д е ф i с о м пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без допомоги сполучного голосного звука.

У них відмінюються або обидва іменники, або тільки другий. Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:

а) спеціальність, професію, наукові звання: *гінекóлог-ендокринóлог*, *лíкар-екóлог*, *магніtóлог-астронóм*, *худóжник-карикатурист*, *чен-кореспондéнт*;

б) протилежні за змістом поняття: *купíвля-прóдаж*, *róзтяг-стиск*;

в) казкових персонажів: *Зáйчик-Побігáйчик*, *Лисíчка-Сестрýчка*, *Цап-Відбувáйло*;

г) рослини: *брат-i-сестrá*.

Другий іменник відмінюємо, якщо перший:

а) визначає певну прикмету чи особливість предмета, особи, явища, названих другим: *бíзнес-план*, *бíзнес-проéкт*, *блок-система*, *дýзель-мотóр*, *допiнг-контроль*, *íнтернет-видáння*, *íнтернет-пóслуга*, *компакт-дýск*, *крéкінг-*

процес, піар-акція, піар-кампанія, фан-клуб, фітнес-клуб; буй-тур, жарт-птиця, козир-дівка, чар-зілля, дур-зілля, розрив-трава;

б) є назвою літери грецького алфавіту, що лексикалізувалася: *альфа-промені, альфа-різпад, альфа-частинка, бета-промені, бета-різпад, бета-частинка, дельта-проміння, дельта-частинка, дельта-функція*;

в) разом із другим становить єдине найменування військового звання, державної посади (*генерал-капітан, генерал-лейтенант, генерал-майор, прем'єр-міністр*), одиниці вимірювання чого-небудь (*кіловат-година, мегават-година*), узвичаєних музичних понять (*до-дієз, мі-бемоль, сі-бемоль, соль-дієз та ін.*), проміжних сторін світу (*норд-вест, норд-ост*), деяких рослин (*сон-трава, мати-й-мачуха*);

г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: *суші-бар, караоке-бар*;

2) складні іменники, утворені з двох самостійних за допомогою сполучного голосного **о**: *монголо-татари, угоро-фіни, Австро-Угорщина*;

3) складні іменники з першими компонентами *власне-, невласне*, що надають їм значення справжності / несправжності, ідентичності / неідентичності: *власне-зв'язки, невласне-зв'язки, власне-іменники*;

4) першу частину складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), за якою вжите слово з такою самою, як в першої, другою частиною: *аудіо- та відеопродукція, націє- й мовотвірні процеси, кулько- й роликопідшипники, радіо- й телевапаратура, тепло- й гідроелектростанції*.

Прикладка

Між прикладкою та означуваним іменником ставимо дефіс або ж пишемо їх окремо, що залежить від їхнього значення та місця одне щодо одного.

Примітка. Про вживання розділових знаків з прикладками див. **Правила вживання розділових знаків. Тире, п. 6 б.**

Д е ф і с с т а в и м о:

1. Якщо означальний (прикладковий) іменник вжито після означуваного іменника: *вовк-жаднюга, дівчина-красуня, дівкі-чарівниці, козак-характерник, країна-інвестор, країна-кредитор, мова-джерело, мова-посередниця, очі-намистинки, хлопець-богатир, хлопчик-мізінчик, земля-мати, Україна-ненька*.

- Якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника — видової назви: *Дніпро-ріка*, *Йордан-річка*, *Сапун-гора*, *звіробій-трава*.
- Якщо означуваний і означальний іменники можуть мінятися місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *дівчина-грузінка* і *грузінка-дівчина*, *учитель-фізик* і *фізик-учитель*, *художник-пейзажист* і *пейзажист-художник*.
- Якщо означальний іменник уходить до складу терміна, де він utracaє своє значення, внаслідок чого утворюється складний іменник без сполучного звука: *гриб-паразит*, *жук-короїд*, *заяць-русак*, *заяць-біляк*, *льон-довгунець*, *льон-кучерявець*, *льон-сирець*.

Дефісне ставимо:

Якщо означальний іменник є видовою назвою щодо першого іменника — родової назви: *місто Київ*, *ріка Дніпро*, *країна Україна*, *село Моринці*, *гора Сапун*, *трава звіробій*.

Складні числівники

1. Разом пишемо:

- складні кількісні числівники: *одинадцять*, *п'ятдесят*, *триста* (*трьохсот*, *трьомстам*, *трьомастами*, *трьохстах*), *півтора*;
- складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий**, **-тисячний**, **-мільйонний**, **мільярдний**: *трьохсотий*, *дев'ятисотий*, *двохтисячний*, *десятитисячний*, *п'ятсоттридцятитисячний*, *чотирьохмільйонний*, *п'ятдесятимільйонний*, *шістдесятип'ятимільйонний*, *трьохмільярдний*, *семимільярдний*.

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишемо окремо: *тисяча п'ятсот*, *тридцять вісім*, *тисяча дев'ятсот вісімдесят восьмий*; *мільярд чотирьохмільйонний*, *мільйон трьохтисячний*.

Примітка 2. Кількісні та порядкові числівники, до складу яких входять форма з **половиною** й под., також пишемо окремо: *две з половиною тисячі*, *три з половиною тисячний загін*.

- Здефісом пишемо порядкові числівники, перша частина яких передана цифрами: *3-тисячний*, *35-мільйонний*, *4-мільярдний*;

Складні займенники

- Разом пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою часток **аби-**, **ані-** **де-**, **-сь**: *абіхто*

(абýкого, абýкому і т. д.), абýякий (абýякого, абýякому і т. д.), абýчий (абýчного, абýчному і т. д.), анíхтó (анíкóго, анíкому і т. д.), анíщó (анíчóго, анíчому і т. д.), анíякий (анíякого, анíякому і т. д.), анíчий (анíчию́го, анíчию́му і т. д.), дéхто (дéкого, дéкому і т. д.), дéщо (дéчого, дéчому і т. д.), дéякі (дéяких, дéяким і. т. д.), хтось (когóсь, комúсь і т. д.), щось (чогóсь, чомúсь і т. д.) якýйсь (якóгось, якóмусь і т. д.), котрýйсь (котróгось, котрómусь і т. д.).

2. З д е ф і с о м пишемо складні неозначені займенники, що мають у своєму складі частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-**: будь-хтó, будь-когó, будь-щó, будь-чомú, бýдь-чий, будь-якýй, будь-котрýй; хто-бу́дь, що-бу́дь, чий-бу́дь, який-бу́дь котрýй-бу́дь; хто-нéбудь, що-нéбудь, чий-нéбудь, який-нéбудь, котрýй-нéбудь; кáзна-хто, кáзна-що, кáзна-чий, кáзна-якýй, хтóзна-якýй, бóзна-що. Але: будь у кóго, будь на чóму, кáзна з ким, хтóзна при кóму, бóзна в кого, тому що між часткою і займенником ужито прийменник.

Складні прикметники

1. Р а з о м пишемо складні прикметники зі сполучними голосними **о** (здебільшого), **е** (після м'якого приголосного: *кальціевмісний*, *марганцевмісний*, *натріевмісний*), з першою числівиковою основою на **-и** (див. пункт д), з першою іменниковою основою на приголосний (*натрійорганічний*, *хлорвтобристий*). Вони охоплюють:

а) складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *агрокультурний* (агрокультура), *електросиловий* (електросíла), *лісостеповий* (лісостéп), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *монокультурний* (монокультúра), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *сірковідневий* (сірковідень), *теплообмінний* (теплообмін), *хлібозаготівельний* (хлібозаготівля), *цементобетонний* (цементобетон), *чорноземний* (чорнóзем);

б) складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгодженого з ним прикметника: *високоврожайний* (висóкий врожáй), *внутрішньоочний* (внутрішнє óко), *довгохвильовий* (дóвгі хвýлі), *загальноосвітній* (загálьна освіта), *загальнодоступний* (загálьний дóступ), *західноукраїнський* (західна Україна), *зовнішньополітичний* (зовнішня політика), *короткостебловий* (коротке стебло), *легкоатлетичний* (легкá атлéтика), *марганцеворудний* (мáрганцева рудá), *мовностильовий* (мóвний стиль), *молочнопромисловий* (молóчна промисловість), *м'якопіднебінний* (м'якé піднебіння), *народногосподарський* (нарóдне господárство), *народнопоетичний* (нарóдна поéзія), *низькопродуктивний* (низькá продуктивність), *первіснообщинний* (первісна общýна),

правобережний (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни);

в) складні прикметники, утворені від сполучення дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника *волелюбний*, *деревообрібний*, *машинобудівний*, *світлопоглиальний*, *сміттєочисний*, *соломоподріблювальний*, *сталерозливний*, *струмовимірювальний*.

Примітка. Якщо друга частина пов'язана з префіксальним дієсловом, то складний прикметник пишемо через дефіс: *ванта́жно-розвантажувальний*, *контрольно-вимірювальний*.

г) складні прикметники, перший компонент яких утворений від прислівника (*багатопрохідний*, *важкорозчінний*, *круглообертальний*, *малочутливий*, *легкозаймістий*, *сильнодійний*, *тонкомірний*, *тугоплівкий*), так само як ті, другий компонент яких утворений від дієприкметника (*багатоспрямований*, *важкопрогнозований*, *високооплачуваний*, *густозаселений*, *довгоочікуваний*, *маловживаний*, *низькооплачуваний*, *новоутворений*, *новозаснований*, *різноспрямований*, *свіжозрібаний*, *свіжоскіпаний*, *слабконатягнутий*, *тонкомелений*, *тонкорозпорощений*).

Примітка 1. Прислівники, утворені з відносних (здіка – якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий*, *вільно конвертований*, *валентно пов'язаний*, *діаметрально протилежний*, *науково обґрунтований послідовно миролюбний*, *чітко окреслений*, *соціально активний*, *соціально небезпечний*, *соціально свідомий*, *суспільно корисний*, *суспільно необхідний*, *хімічно стійкий*, *професійно орієнтований*, *компетентно орієнтований*.

Примітка 2. У складних термінах перший прислівниковий компонент, що уточнює значення другого прикметникового компонента, пишемо разом із ним: *видовженотупоконічний*, *короткогрушоподібний*, *округлояйцеподібний*.

г) складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні (попередній) звужують або уточнюють його: *вузькодіалектне* (мовне явище), *давньоверхньонімецька* (мова), *середньоверхньонімецька* (мова), *середньонижньонімецька* (мова), *дровуглекіслий* (газ), *глибокозадньоязиковий* (звук), *лінгвостилістичні* (особливості); також — *глухонімий*, *сліпоглухонімий*;

д) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом: *семиразовий*, *десятивиметровий*, *двадцятитоверховий*, *стодвадцятип'ятирічний*, *п'ятдесятитонний*.

2. З д е ф і с о м пишемо:

1) складні прикметники, утворені від складних іменників, які також пишуть з дефісом: *генерал-губернаторський* (генерал-губернатор), *дізель-моторний* (дізель-мотор), *монголо-татарський* (монголо-татари), *націонал-патріотичний* (націонал-патріот), *ci-бемольний* (сі-бемоль), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *соціал-патріотичний* (соціал-патріот), *соціал-пацифістський* (соціал-пацифіст), *у́гро-фінський* (угро-фін), *(іва́но-франківський)* (Івано-Франківськ), *пúща-водицький* (Пуща-Водиця);

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **o** з двох граматично не підпорядкованих основ; вони об'єднують:

а) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття *аграрно-промисловий*, *архітектурно-будівельний*, *військово-морський*, *військово-польовий*, *військово-спортивний*, *воєнно-стратегічний*, *електронно-обчислювальний*, *киснєво-водневий*, *кріпково-штриховий*, *культурно-технічний*, *лінійно-стрічковий*, *лісотильно-стругальний*, *мовно-літературний*, *молочно-м'ясний*, *музично-танцовальний*, *м'язально-тітальнний*, *навчально-виховний*, *навчально-науковий*, *науково-експериментальний*, *науково-прикладний*, *постачально-збутовий*, *свердлільно-довбальний*, *свердлільно-шліфувальний*, *свинцево-мідний*, *спінно-черевний*, *столярно-теслярський*, *судинно-капілярний*, *сушильно-сортувальний*, *сuspільно-політичний*, *художньо-реставраційний*; між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник **i**, пор.: *аграрний i промисловий*, *навчальний i виховний*

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний*, *військовополонений* пишемо разом.

б) складні прикметники, перша основа яких закінчується на **-ико** (**-іко**): *діалектико-матеріалістичний*, *лірико-епічний*, *логіко-граматичний*, *історико-культурний*, *медико-генетичний*, *механіко-математичний*, *політико-економічний*, *хіміко-бактеріологічний*;

в) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але вона за змістом однорідна з другою основою *м'ясо-вовняний*, *м'ясо-молочний*, *м'ясо-сальний*, *м'ясо-яечний*, *крохмале-пітоковий*, *овоче-картопляний*, *овоче-молочний*, *цукро-протеїновий*, *золото-валютний*.

Примітка. Складні прикметники такого зразка, уживані як наукові терміни, пишемо разом: *головонóгі*.

- г) складні прикметники, основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакýтно-сýній*, *жóвто-блакýтний*, *гіркувáто-солóний*, *жовтувáто-рожéвий*, *кýсло-солóдкий*, *молóчно-бíлий*, *сíро-голубýй*, *сліпúчобíлий*, *тéмно-зелéний*, *червоно-зелéно-сýній*, але: *жовтогарячий*, *червоногарячий* (окремі кольори);
- д) складні прикметники, основи яких називають проміжні сторони світу: *півдéнно-схíдний*, *півдéнно-záхідний*, *півнíчно-схíдний*, *півнíчно-záхідний*;
- е) складні прикметники з першими компонентами *власне-*, *невласне*, що надають їм значення справжності / несправжності, ідентичності / неідентичності: *власне-дієслівні категорії*, *невласне-дієслівні категорії*, *власне-прийменникові функції*, *невласне-прийменникові функції*;
- 3) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **o** з двох граматично підпорядкованих основ: *всесвíтньо-історíчний*, *літератúрно-худóжній*, *нарóдно-вýзвóльний*, *підзóлисто-болóтний* тощо;
- 4) складні прикметники, перша основа яких є числівником, записаним цифрою, але у його вимові наприкінці з'являється голосний и: *7-разóвий*, *20-поверхóвий*, *125-рíчний*, *20-кілограмóвий*, *10-поверхóвий*, *100-кілометróвий*.

Прислівники

1. Р а з о м пишемо:

- а) прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *віднýні*, *відтепér*, *донýні*, *дотепér*, *забагáто*, *задóвго*, *занáдто*, *набагáто*, *навíчно*, *надáлі*, *надóвго*, *назáвжди*, *назóвсíм*, *наскрíзь*, *наспráвді*, *невтýмкý*, *негарáзд*, *отák*, *отám*, *отýт*, *повсíоди*, *подéкуди*, *позавчóра*, *позáторíк*, *потрóху*, *утрýчі*.

Примітка. Від таких прислівників потрібно відрізняти сполучення прийменників із незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника. Такі сполучення пишемо окремо: *від сьогóднí*, *до зáвтра*, *на зáвтра*, *на пóтім* (пор. *не відкладáйте цього до зáвтра*, *на зáвтра*, *на пóтім*); *за багáто*, *на багáто* (пор.: *забагáто гуляєши і за багáто рóків упéриє приїхав*), *на добráніч*, *на урá*.

- б) прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *бéзвíсти*, *вбíк* (*убíк*), *ввечерí* (*увечерí*), *ввóлю*, *вгóлос* (*уголос*), *вгорí* (*угорí*), *вгору*

(угору), вдень (удень), взімку (узимку), взнакі (узнакі), вниз (униз), відразу, вкрай (украй), вкүпі (укупі), влад (улад), влітку (улітку), внизу (унизу), вночі (уночі), восені, впень (упень), вперед (уперед), впоперек (упоперек), впороу (упороу), враз, вранці (уранці), врешті (урешті), врівень (урівень), врівні (урівні), вряд (уряд), всередині (усередині), вслід (услід), всмак (усмак), вщерть (ущерть), доверху, довіку, довколо, доволі, догору, додому, докути, донізу, дотла, дощенту, заміж, замужем, заочі, запіvnіч, зараз, заразом, збоку, зверху, звіку, згору, ззаду, зісподу, знізу, зозла, зокола, зразу, зранку, зрешитою, зробду, зсередини, набік, набір, наверху, навесні, навіоворіт, навік, навіки, навіч, нагору (але на-гора), надвечір, надвірі, надголодь, надзелень, надмір, надміру, назад, наніз, нанизу, наостанок, наостанку, напам'ять, наперед, наполовину, напочатку, наприклад, напрөвесні, нараз, нарешті, нарівні, насилу, наспід, насподі, насторожі, наяву, обік, обіч, одвіку, опліч, підряд, побіч, поверх, повік, поволі, позаду, пόночі, польщі, поруч, поряд, посередині, почасти, скраю, спереду, спочатку;

в) прислівники, утворені сполученням прийменника з віддієслівним коренем: впам'ятку (упам'ятку), впереміш (упередміш), вплав (уплав), вплач (уплач), вроцкид (уроцкид), вроzlіт (уроzlіt), вроzсип (уроzсип), вроzтіч (уроzтіч), навіліт, навідліг, навідріз, назахват, наздогад, назустріч, наперебій, напереваги, наперекір, напереріз, напідпітку, напоказ, напохваті, напролом, напропале, нароzхват, наскоком, наcпіх;

г) прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленним) прикметником: віddávna, востаnne, вручну (уручну), дoголá, допíзна, завіdна, замолоду, заново, затéмна, звіsока, згáрячу, злéгка, зліва, знóву, зrідка, напéвне, нарізно, нашвидку, поблизу, помáлу, спóвнá, спróста, сп'яну;

г) прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: вдвóс (удвóс), втрóс (утрóс), вчéтверо (учéтверо) і т. д.; впérше (упérше), вдрóгe (удрóгe), втрéтє (утрéтє) і т. д.; набóс, натрóс, начéтверо і т. д.; удвóх, утрьóх, учотиrьóх і т. д.; воднó, заоднó, поодиñці, спéришу;

д) прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником: вníчию (унічию), втім (утім), навіщо, нащо, передусім, почім, почому, але: до чого, за віщо, за що та ін. в ролі додатків;

е) прислівники, утворені сполученням кількох прийменників з основою слова будь-якої частини мови: вdóсвіта (удóсвіта), вподóвж (уподóвж), завbільшки, завглішки, завdóвжки, завтóвши, завчáсу, завшишки, знадвóру, навздогін, наvзнак, навкідьки, навколо, навкругу, навкулáчки, навмýсне, навпаку, навперéйми, навпрýсядки, навпростéць, навряд, наvскáч, наvскіс, навскосу, навспрáвжки, наvстіж, навтікачá, навздогін, наздогін, наобslіt, напоготові, позавчóра, попідтýnnю, спідлоба;

є) складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босónіж*, *воднóсталь*, *лівóруч*, *мимовólі*, *мимої́здом*, *мимохíдъ*, *мимохíть*, *насáмперед*, *натищéсерце*, *нашвидку́рýч*, *обáбіч*, *обíруч*, *очевíдно*, *повсякчáс*, *правóруч*, *привселю́дно*, *самохíть*, *стрíмголóв*, *тимчасóво*, *чимдúжс*, *чимраз*;

ж) складні прислівники, утворені сполученням часток **аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **що-**, **як-** із словом будь-якої частини мови: *абíкуди*, *абíяк*, *анíскíльки*, *анíтелéнь*, *анíтрóхи*, *анíчичíрк*, *анíяк*; *дедáлі*, *деínde*, *дéколи*, *дéкуди*; *чимáло*; *щовéчора*, *щогодíни*, *щodálі*, *щodéнно*, *щodná*, *щodúху*, *щомíсяця*, *щомóга*, *щонайбíльше*, *щонайдóвше*, *щонайдúжче*, *щонайкráще*, *щонаймéнише*, *щонайши́ре* і под..; *щонóчі*, *щопráвда*, *щорáз*, *щорáзу*, *щорóку*, *щосíли*, *щохвilíни*; *якомóга*, *я́кось* і *якóсь* (з різними значеннями), *якráз*, *якнайбíльше*, *якнайдóвше*, *якнайдúжче*, *якнайдóвше* і под.

Примітка. Потрібно відрізняти прислівники, утворені з прийменників або часток і слів різних частин мови (їх пишемо разом), від прийменників або часток та іменників, прикметників тощо, що зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови (їх пишемо окремо). Пор.:

*Він повернув **убíк** і Хтось ударив у **бíк**. Прочитай вірш **напам'ять** і **На пам'ять** він подарував мені книжку. Усередині щось дуже заболіло і Це правило шукай у **середині** розділу. Хлопці домовилися йти **вкупі** до міста і У **купі** піску гралися діти. Зауважую вам **востаннє** і Вони постукали в **останнє** вікно. Ми чуємо це **вперше** і Зайдемо в **перше** село. Втім, я не заперечую і У **тім** спектаклі виступав і я. Ми зробили чимало і **Чи мало** вам допомагали в житті? **Нашо** було починати справу? і **На що** ви натякаєте? Ми **теж** виступали на зборах і Він говорив **те ж**, що і я. **Якось** уже воно буде і **Як ось** і батько на поріг.*

2. О кр е м о пишемо:

а) прислівникові сполучки, що складаються з прийменника та іменника, у яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і поєднаним із ним іменником можливе означення (прикметник, займенник, числівник): *без вíдома*, *без жáлю*, *без кíнця*, *без кíнця-кráю*, *без кráю*, *без лáду*, *без лíку*, *без метí*, *без нámíru*, *без путтý*, *без слíду*, *без смакú*, *без сúмнíву*, *без упíну*, *без чéрги*, *в зáтишку*, *в нагорóду*, *в нóгу*, *в óбмíн*, *в обríz*, *в пóзику*, *в цílostí*, *до бíса*, *до вподóби*, *до гúрту*, *до дíла*, *до загýну*, *до запитáння*, *до кráю*, *до кríхти*, *до ладú*, *до лíха*, *до лиця*, *до мíри*, *до ногý*, *до обídu*, *до остáнку*, *до пáри*, *до пñя*, *до побáчення*, *до порí*, *до путтý*, *до рéчі*, *до рéшти*, *до смакú*, *до смéрті*, *до снагý*, *до съогóдні*, *за годíни*, *за дñя*, *за кордóн*, *за кордóном*, *за рахýнок*, *за свíтла*, *з бólю*, *з-за кордóну*, *з кráю в край*, *з перелáку*, *з ráдостí*, *з розгóну*, *на бíгú*, *на бíс*, *на вагú*, *на вéсну* (але *навеснí*), *на вýбíр*, *на виднотí*, *на вíдчáй*, *на відмíнно*, *на вíкú*, *на гáмуз*, *на гóлову*, *на дíво*,

на дозвіллі, на жа́ль, на злó, на зразóк, на льотú, на мýть, на нíщó, на óко, на порúки, на прощáння, на ráдість, на ráдощах, на rúку, на самотí, на свítánку, на скакú, на слáву, на слóво, на смíх, на сóвістъ, на сóром, на ходú, на шкóду, на щáстя, над сýлу, не з рукý, ní на грíш, пíд бóком, пíд гóру, пíд сýлу, по закóну, по змóзі, по знáку, по прáвdi, по сýлі, по сóвістї, по сусíдству, по сýті, по чéрзі, по щýростї, уві sní, у пóміч, у стокráт, чéрез сýлу, як трéба;

- б) словосполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників: *від рáнку до вéчора, день у дéнь, з бóку на бíк, з дня на дéнь, одýн в одýн, раз у ráз, rík у rík, сам на сám, час від чásу;*
- в) словосполуки, що виконують у реченні функцію прислівника і складаються з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: *другого дня, тéмної нóчі, тим rázom, тим ча́сом;*
- г) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двóє, по трóє, по чéтверо.*

3. З д е ф í с о м пишемо:

- а) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса **по** та суфіксів **-ому** або **-(к)и**: *по-бáтькíвському, по-бойовому, по-брáтньому, по-господárському, по-íншому, по-козáцькому, по-нашому, по-свóєму, по-сусíдському, по-українському, по-християнському; по-бáтькíвськи, по-братéрськи, по-господárськи, по-людськи, по-сусíдськи, по-українськи; також по-латíні.*

Примітка 1. У прислівниках такого зразка, утворених від складних прикметників, що пишуться з дефісом, дефіс ставимо тільки після **по**: *по-социалдемократíчному, по-генералгубернáторському.*

Примітка 2. Прийменник **по** пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника *бáтьковi.*

- б) прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-пéриe, по-дру́ге, по-трéте і т. д.;*
- в) неозначені складні прислівники, що мають у своєму складі частки **будь-**, **-будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: *бúдь-de, бúдь-coli, бúдь-куди, де-нéбудь, аbí-to, дéсь-to, кáзna-de, кáзna-coli, колí-будь, коли-нéбудь, кудí-будь, куди-нéбудь, тák-to, хтóзна-як, як-нéбудь;*

г) складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряди́-годи́*, *десь-інде*, *десь-інколи*, *сяк-так* та ін.;

і) складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *далéко-далéко*, *лéдвé-лéдве*, *ти́хо-ти́хо*, *ось-ось*, *будь-що-будь*, *віч-на́-віч*, *всьогó-на́-всього*, *де-не-дé*, *коли́-не-коли́*, *плíч-ó-плíч*, *хоч-не-хóч*, *як-не-я́к*;

д) складні прислівники термінологічного характеру за традицією: *де-юре*, *де-фáкто*.

Прийменники

1. Р а з о м пишемо:

а) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *вна́слідок* (*унáслідок*), *вподóвж* (*уподóвж*), *впродóвж* (*упродóвж*), *замість*, *навздогíн*, *навколо*, *навперéйми*, *назу́стріч*, *напередóдні*, *наприкінцí*, *повздóвж*;

б) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *záдля*, *зарáди*, *окрíм*, *пóза*, *помíж*, *пóнад*, *поперéд*, *посéред*, *прóміж*.

2. З д е ф і с о м пишемо складні прийменники, початковим компонентом яких є прості прийменники *з-*, *із-*: *з-за* (*із-за*), *з-на́д*, *з-пéред*, *з-пíд* (*із-пíд*), *з-пóза*, *з-помíж*, *з-пóнад*, *з-пóпíд*, *з-пóсеред*, *з-прóміж*.

3. О к р е м о пишемо складені прийменники у (в) *разі*, *під кінéць*, *під ча́с*.

Сполучники

1. Р а з о м пишемо складні сполучники, що є наслідком поєднання повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *анíж*, *затé*, *мóвbi*, *нáчеб*, *нáчебто*, *немóв*, *немóвbi*, *немóвбítо*, *ненáче*, *ненáчебто*, *нíби*, *нíбито*, *нíж*, *óтже*, *отóж*, *причóму*, *протé*, *сéбто*, *тóбто*, *цéбто*, *щоб*, *якбý*, *якíщo*; також слова: *абóщo*, *тóщo*.

Примітка. Складні сполучники *затé*, *протé*, *щоб*, *якбý*, *якíщo* треба відрізняти від спільнозвучних займенників (*те*, *що*) та прислівника (*як*), що їх пишуть із простими прийменниками *за*, *про* та часткою **би** (б) окремо. Сполучники *зате*, *проте* можна замінити одним із протиставних сполучників (*а*, *але*, *однак*), тоді як прийменники *за*, *про* та вказівний займенник *те* такі заміні не підлягають, пор.: *Хоч не застав Івана вдома, зате пройшовся і За те оповідання його похвалили.*

Солучник **щоб** відрізняється від займенника **що** із часткою **б** тим, що на займенник **що** виразно падає логічний наголос. Пор.: *Він сказав, щоб усі прийшли і Що б ви сказали, коли б я не приїхав?*

Солучники **якби**, **якщо** відрізняються від спільнозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** тим, що вони поєднують частини в складному реченні, а на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.:

Якби тут був мій товариш, я був би щасливий і **Як би** краще виконати це завдання!

Якщо хочеш, допоможу тобі і **Як що** трапиться, нарікай на себе.

2. О к р е м о пишемо:

а) сполучники із частками **би (б)**, **же (ж)**: коли б, коли б то, хоч би, хоча б, або ж, адже ж, але ж, бо ж, отже ж;

б) складені сполучники: *дармá що*, для *тóго щоб*, затíм *що*, з *тóго часу як*, *зважаючи на те що*, з *óгляду на те що*, *незважаючи (невважаючи) на те що*, *пóпри те що*, до *тóго як*, пíсля *тóго як*, *та й*, так *що*, *тимчáсом як*, *тодí як*, *тому що*, чéрез *те що* й под.

3. З д е ф i с о м пишемо сполучники **отóж-то**, **тим-то**, **тéльки-но**, **томý-то**.

Частки

Частки пишемо разом, окремо та з дефісом.

1. Р а з о м пишемо:

а) частки **аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **що-**, **як-** у складі слів, належних до будь-якої частини мови: *абищо*, *абијак*, *аніскільки*, *анітрóхи*, *анічогісінько*, *аніјк*, *деда́лі*, *дéколи*, *дéкотрий*, *дéщиця*, *дéщо*, *чималéнький*, *чимáло*, *щовéчора*, *щогодíни*, *щодéнник*, *щоднá*, *щодобý*, *щодúху*, *щонаїкráцій*, *щопráвда*, *щорáзу*, *щосíли*, *якнайшви́дше*, *якомóга* та ін.;

б) частки **би (б)**, **то**, **що** в складі сполучників *якбí*, *немóвби*, *немóвбито*, *щоб*, *нíби*, *нíбито*, *абóщо* (див. **Ще Солучники** і частку **же (ж)** у складі стверджувальних часток *авжéж*, *аякже*, *атóж*);

в) **-ся (-сь)** (з походження – від займенникова частка) у зворотних дієсловах: *вмíвся*, *одягну́вся*, *наївся* (*наївсь*);

г) **-сь** (з походження – від займенникова частка) у складі займенників і прислівників: *котрíйсь*, *котрась*, *котре́сь*, *якíйсь*, *якáсь*, *якéсь*, *десь*, *звíдкись*, *колíсь*, *кудíсь*, *хтось*, *щось*;

г) частку **не**, коли вона вжита на початку слова будь-якої частини мови як префікс, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *невільник, негода, недуга, нежить, немовля, ненависть, нейук; незлічений, невпінний, невспійущий, негайний, ненависний, ненастаний, непохітний, нестяжний; неволити, незчутися, ненавидіти, нестяжитися, нехтувати, нездужати* (хворіти), *непокотитися* (хвилюватися), *неславити* (ганьбити); *невдозві, невінно, невпінно, незабаром, непорушино, непохітно, несамовито*. Лише деякі з названих дієслів залежно від їхнього значення з часткою **не** пишемо окремо: *не здужати* (не змогти), *не славити* (не прославляти);

д) частку **не** в складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії, стану або якості: *недобачати, недовиконувати, недодережати, недоідати, недоказувати, недолюблювати, недооцінювати, недоплатити, недочувати; недовиконаний, недодережаний, недозрілий, недоказаний, недооцінений, недописаний, недорослий, недочутий; недобиток, недобідок, недокрів'я, недолік, недоліток, недорід, недосяжність, недоторканність, недук.* Якщо частку **не** вжито для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, то її пишемо з таким дієсловом окремо, пор.: *Він недочував*, але: *Він не дочув моїх слів*;

е) частку **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають єдине поняття: *невміння, неволя, неврозжай, недоля, неправда, несподіванка; небалакучий, невдалий, невеселий, невчений, недобрий, незагнений, немалий, неписьменний, несміливий; неабіхто, неабіякий; невдогад, неваже, невпам'ятку, невтімкі, негадано, недалеко, недарма, недурно, нехотя, а також із прийменниками (незважаючи на..., невважаючи на...)* та сполучниками (*немов, неначе, неначебто*);

е) частку **не** з дієприкметником, якщо він є означенням до іменника і не має своїх пояснювальних слів: *незакінчена праця, нез'ясовані питання, непрочитаний текст, неспростовані факти, незабуті імена*;

ж) частку **ні** із займенниками та прислівниками: *ніхто (нікого), нічий (нічим), ніщо (нічого), ніякий (ніякому); ніде і ніде, нізащо, нізвідки, нізвідкіля, ніколи і ніколи, нікуди і нікуди, нінащо, ніскільки, нітрохи, ніяк*.

2. О к р е м о пишемо:

а) частку **не** з дієсловами: *не їсти, не піти; не може не бачити*;

б) частку **не** з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на **-но, -то** в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: *Праця не закінчена; Прáці не закінчено; Підлóга не вýмита; Підлóгу не вýмито; Дивитися, не підхóдячи близько; Робíти не поспішаючи*;

в) частку **не** з дієприкметниками, якщо вони мають свої поясннювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота досі не доведена до кінця; Я відклав ще не дописаний лист;*

г) частку **не** зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченнням: *Не доля вирішує — людина творить свою долю; То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання;*

і) частку **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену ними: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття).

Примітка. Якщо між **не** і відповідним прикметниковим присудком за змістом речення можливе є (був, булá тощо), частку **не** потрібно писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує зміст, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); але: *Цей будинок (є) нестарий* (тобто відносно недавно збудований).

д) частку **не** з прикметником, що має поясннювальний займенник або прислівник із часткою **ні**, а також із прикметником, перед яким стоять *зóвсім*, *аж ніяк*: *Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Зовсім не велики обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади;*

е) частку **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також зі словами, що їх пишемо через дефіс: *не дуже, не зóвсім, не цілком, не від тóго, не досить, не можна, не трéба; розмовляють не по-нáшому;*

є) частку **ні**, уживану для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка): *ні живий ні мérтвий, ні кро́ку дálі, ні на мákove зéрнó, ні пáва ні тáва, ні рýба ні м'áсо, ні сé ні té, ні сюdý ні тудý, ні тák ні сýк;*

ж) частку **ні** з формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: *ні в кóго, ні в якому, ні до кóго, ні з ким, ні до чóго, ні зá що, ні нá що і ні на щó* (з різними значеннями), *ні на якому;*

з) частку **що**, яка входить до складу похідних сполучників, прислівників та інших часток: *дармá що, затýм що, тíльки що, поки що, хібá що, щó ж до;*

и) частку **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функцію підсилювальних часток;

і) частку **би (б)**, за допомогою якої утворено форму умовного способу дієслова: *зайшóв би, пішлá б, ходíло б, співáли б;*

і) частку **же** (**ж**), що виконує видільну роль у реченні: *Він же видатний письменник; Ходи ж зі мною;*

й) частку **то**, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нашо то одній людині стільки грошей?*

3. З д е ф і с о м пишемо:

а) частки **бо**, **но**, **от**, **то**, **таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іді-бо; давай-но; тільки-но; так-от, як-от; отакий-то, стільки-то, тім-то, якось-то; важкий-таки, всé-таки, дістáв-таки, тák-таки.*

Примітка 1. Якщо між цією часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишемо окремо: *іди же бо; тільки же но* (повідомили); *скільки же то* (написано); *чим би то* (втішити); *усе же таки* (домовилися).

Примітка 2. Частку **таки** пишемо окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга.*

б) частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-** із займенниками і прислівниками: *будь-хтó, будь-який, будь-де, що-будь, хто-нéбудь, чий-нéбудь, кудí-нéбудь, кáзна-комú, кáзна-де, хтóзна-який, хтóзна-колý, бóзна-чий, бóзна-як;*

в) частку **не** з власними назвами: *не-Єврóпа*, але із загальними назвами — разом: *нелюдíна, неістóта, неособа.*

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)

Велика буква на початку речення

З великої букви пишеться:

1. Перше слово, яким починається текст.

2. Перше слово в реченні:

а) після крапки;

б) після крапок, знака оклику й знака питання, коли ними закінчується попереднє речення.

3. Як правило, перше слово у віршованих строфах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка.

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови, перше слово пишеться з малої букви:

—Дивіться... он там... встає... він ще живий... Семен... Семен...
(М. Коцюбинський);

в хаті
наймичка
«Мати... мати... мати...» (Т. Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то наступне речення (слова автора) пишеться з малої букви:

— Так тому й бутъ! — yci гукнули (Л. Глібов);

—Що з тобою? —допитувалась Маланка (М. Коцюбинський);

*Я не Ганна,
Я... — та їй оніміла (Т. Шевченко).*

Примітка 3. В окремих випадках після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишеться мала буква:

Рантом він чує над собою: Остане! Остане! це ти? живий?

(М. Коцюбинський);

Сонце! сонце! — на гори й долини,

Хай живе вільний праці людини

України земля! (П Тичина).

Велика буква у звертаннях і в ремарках

З великої букви пишеться:

1. Перше слово після знака оклику, яким відокремлюється звертання:
Вімре буйний, вімре буйний! Ти з морем говориш (Т. Шевченко).

2. Перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку або окличного слова, вжитих на початку речення: — *Агов!* *Де ти?* (В. Нестайко).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишеться з малої букви: *Ждемо день і другий — гай-гай!* — немає Тетяни (С. Васильченко).

3. Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

— *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, близкучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески)* (М. Івченко).

З великої букви пишеться й інші ремарки та посилання, взяті в дужки, що стоять після закінченої речення: [Павлина:] *Прощайте!* (Вийшла) (І. Карпенко-Карий).

Велика та мала букви в рубриках

1. З великої букви пишеться перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Стаття 1. Поняття громадського об'єднання

1. Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних осіб і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних інтересів.

2. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (З документів).

2. З малої букви пишеться перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:

Основні засоби — це ресурс підприємства, і завдання менеджерів досягти найбільшої ефективності його використання. На шляху вирішення цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:

— *оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді;*
— *провести порівняльний аналіз показників ефективності звітного періоду з попередніми показниками;*
— *виявити проблемні питання, резерви підвищення використання основних засобів на підприємстві* (З навчальної літератури).

Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови тощо

1. З великої букви пишеться перше слово після двокрапки:

- a) коли це початок прямої мови:

Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Л. Глібов); Пішла. А серце мое кричало: «Вернись, вернись, я все прощу!» (Д. Павличко);

б) коли цитата подається після слів автора як пряма мова, тобто пов'язується зі словами автора без сполучника й наводиться з початку речення:

— Прочитаю вам слова видатного польського письменника Жеромського: «Добути з голої землі щось, таке таємниче, таке чудесне своєю будовою, своїм життям і смертю, як колос пшениці, хіба це не означає бути співтворцем дива?» (М. Стельмах).

Примітка. Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наводиться з середини речення, то вона, як правило, починається з малої букви: Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчеськом, «за століттям засунуться ковані брами і брязнути у воду ключі» (О. Забужко).

2. З великої букви пишеться початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Кабінет Міністрів України постановляє:

Внести до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» зміни, що додаються (3 документів).

Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин

1. З великої букви пишуться власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Івán Петróвич Котлярéвський, Володíмир Івáнович Вернáдський, Лéся Українка (Ларýса Петрíвна Кóсач), Мárко Вовчóк (Марíя Олексáндрівна Вілінська), Йóрій Клен (Óсвальд Бúргардт), Іван Хрестýтель, Нéстор Літопíсець*, також: *Кобзár* (про Тараса Шевченка), *Каменýр* (про Івана Франка) та ін.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, що пишуться з дефісом, кожна частина яких починається великою буквою: *Квітка-Основ'яненко, Нечýй-Левíцький, Жан-Жáк, Зинóвій-Богдáн, Марíя-Терéза*.

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишуться з малої букви: *Абд ель Керíм, Бремон де лос Еррерос, Варнгóген фон Єнзе, Жáнна д'Арк, Леонáрдо да Вінчі, Людвіг ван Бетхóвен, Нур ад Дін*.

Про написання службових слів, ужитих перед прізвищем, див. **Власні назви. Імена та прізвища. П. 1г.**

Примітка. У деяких власних назвах службові слова традиційно пишуться з великої букви: *Ван Гог, Шарль Де Костéр, Д'Аlamбér, Ель Грéко, Ле Тельє, Етьéн Ла Боесí*.

2. Китайські прізвища та імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої букви: *Сі Цзінъпін, Ван Мен, Лі Чжаодáo, Цай Інвéнь*.

4. У корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники частини пишуться з великої букви: *Мун Чже Ін, Го Хоáй, Чай Да́й Хуáнг, Ми Чан Вай, Джóко Відóдо, Акáт Дамкéнг, Сíндзо Áбе*.

Примітка. Про правопис східних власних назв (турецьких, єгипетських, азербайджанських та інших тюркського чи арабського походження зі складовими частинами **бей, заде, огли, паша**) див. **Правопис власних назв. Імена та прізвища.**

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишуться з малої букви: *донжуáн, ловелáс, мéнтор, меценáт, робінзóн, бráунінг* (пістолет), *галіфé* (штаны), *дýзель* (двигун), *макінтош* (плащ), *максíм* (кулемет), *рентгéн* (апарат). Так само пишуться загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *бонапартíзм, франкознáвець, шевченкіáна*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої букви: «*Ці хлопці в команді – нові Блохіни і Шевченки*» (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої букви: *азéфи, квíслінги*.

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишуться з малої букви: *арáби, африкáнці, латиноамерикáнці; ацтéки, ірокéзи, поля́ни; білорúска, латíши, француз, українка; запорíжці, кийни, львів'яни*.

7. З великої букви пишуться власні назви, які стосуються:

а) релігії: *Icус Христóс, Магомéт, Бúдда, Брáхма*.

Примітка. Про інші назви, пов'язані з релігією див. **Назви, пов'язані з релігією.**

б) міфологічних істот і божеств: *Антéй, Аполлон, Афíна, Ахіллéс, Венéра, Мóлóх*.

Примітка 1. Родові назви, які стосуються релігії та міфології, пишуться з малої букви: *áнгел, архáнгел, дéмон, лісовíк, мúза, нíмфа, русálка, титáн, фавн, фéя*.

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишуться з малої букви: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси.*

в) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах тощо: *Вóрон, Зáєць, Лисíця, Осéл, Щúка; Лісовíк, Мáвка, Перелéсник; Дід Морóз, Котигорóшко, Червóна Шáпочка; Будýк, Троянда, Хлíб.*

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. вживаються як загальні, вони пишуться з малої букви: *бáба-ягá, дíд-морóз, івáн-покивáн.*

З великої букви пишуться клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: *Сíркó (собака); Сніжýнка (кішка); Гнідкó, Стрíлá (коні); Круторóгий, Сíвий (воли); Зíрка, Лíска (корови); Rávi, Шáши (слони); Красéнь, Фараóн (папуги) та ін.*

Примітка. Власні назви, які вживаються як назви видів тварин, пишуться з малої букви: *По вулиці бігали жу́чки; У дворі гралися мурчики.*

8. З великої букви пишуться:

а) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-íв** (-**ова**, -**ове**, -**еве**), **-їв** (-**єва**, -**єве**), **-ин** (-**ина**, -**ине**), **-їн** (-**їна**, -**їне**), якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрíєві книжкý, Грінчénkів словník, Марíїн лист, Тичíнине слóво, Шевчéнкові поéзii, Малíшкова метáфора, Рафаéлева «Мадонна», Зéвсова колíснýця.*

б) прикметники, які входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володíмир Велíкий, Данíло Гáлицький, Яросláв Мýдрий, Дюмá Стáрий, Карл Смíлівий, Костянтýн Багрянорóдний, Рíчард Лéвове Сéрце, Всéволод Велíке Гнíздо, Костянтин Острóзький.*

в) прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони утворюють словосполучення із значенням «імені когось», «пам'яті когось»: *Нóбелівська прémія, Франкíвська кімнáта, Шевчéнківська прémія, Потебnýnsькí читáння.*

Примітка. З малої букви пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових назв:

а) за допомогою суфіксів **-íвськ-** (-**івськ-**), **-инськ-** (-**їнськ-**): *бальзáківські традíцíї, франкíвські сонéти, шевчéнківський стиль, довжéнківські фíльми, галағánівська садиба;*

б) якщо вони входять до складу стíйких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *ávgiєві стáйні, ахіллéсова п'ятá, гордíїв вúзол, дамóклів меч, прокrúстове лóже, юдині срібнякý; архіméдова спíраль, базéдова*

хвороба, бертолéтова сіль, віттова хвороба, гайморова порожніна, піфагóрова теорéма.

Географічні та адміністративно-територіальні назви

1.3 великої букви пишуться географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв (затóка, мис, море, óстрів, пíк, хребéт тощо): *Áзія, Антарктида, Новá Зелáндія, Балкáнський півóстрів, Володíмир-Волíнський, Кавкáзький хребéт, пíк Шевчéнка, горá Говéрла, Азóвське мóре, протóка Лаперúза, Панамський перешíйок, Перська затóка, óзеро Свítязь, Північний пóлюс, Малоазіáтське нагíр'я, Євразíйський степ.*

У назвах, що починаються зі слів *Північно-, Півдéнно-, Східно-, Зáхідно-, Центрáльно-*, з великої букви і з дефісом пишуться обидва компоненти першого складного слова: *Східно-Китáйське мóре, Зáхідно-Казахстáнська óбласть, Північно-Східна Азія, Центрáльно-Східна Єврóпа*. Так само з великої букви пишуться слова і словосполучення у складі інших географічних найменувань, де використовується дефіс: *Азіáтсько-Тихоокеáнський регіон, Індо-Гáнгська рівнýна, Воéнно-Грузíнська дорóга, зéмля Báден-Вюрtembérг, Аddísc-Abéба.*

Примітка 1. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то воно пишеться з великої букви: *Бíла Цéрква* (місто), *Біловéзька Пúща* (заповідник), *Булóнський Лíс* (парк), *Золотíй Ríг* (затока), *Єлісéйські Пóля* (вулиця в Парижі), *Вогнянá Земля* (архіпелаг).

Так само з великої букви пишуться складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капітáна Джéральда, островí Королéви Шарлóтти, вúлиця Акадéміка Заболóтного*. З великої букви пишуться також назви зі словом *святíй*: *островí Святóї Трíйці, мис Святóго Лавréнтия*.

Примітка 2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишуться з малої букви й відокремлюються дефісом: *Булóнь-сюр-Мер, Порт-о-Прéнс, Río-de-Жанéйро, Сен-е-Уáz, Фонтéн-сюр-Рон, Франкфурт-на-Майнí, Па-де-Калé*.

Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишуться з великої букви і приєднуються дефісом: *Де-Брейнé, Ла-Мáни* (протоки), *Ле-Крезó, Лос-Áнджеles* (міста), *Лос-Фрайлес* (острови).

З великої букви пишуться також початкові частини *Сан-, Сен-, Сент-, Санкт-, Санта-* (що означають «святíй»): *Сан-Францíско, Сен-Лó, Сент-Джóнс, Санкт-Петербург, Сáнта-Бárbara* (міста).

Примітка 3. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використовується дефіс, з великої букви пишеться й родові позначення: *Іссік-Куль* (куль — озеро), *Муюн-Кум* (кум — пісок), *Порт-Алέгре* (пурто — порт), *Río-Нéгро* (rio — річка), *Xáра-Нур* (нур — озеро), але: *Алатáу*, *Амудар'я*, *Дихтáу*, *Сирдар'я*.

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої букви: *Варангер-фіорд*, *Берклі-сквер*. Так само з малої букви пишеться й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Якоб-Кайзер-плац* (плац — площа), *Лібкнехт-штрáсе* (штрасе — вулиця), *Мічигáн-авеню* (авеню — вулиця).

Примітка 4. Географічні назви, вжиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Версаль* (у значенні «Версальський мир»), *Канни* (у значенні «оточення та розгром»), *Мюнхен* (у значенні «Мюнхенська угода 1938 р.»), *Парнас* (у значенні «світ поезії»), *Седан* (у значенні «воєнний розгром»).

3. Назви держав пишуться з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої букви: *Арабська Республіка Єгипет*, *Королівство Бахрейн*, *Китайська Народна Республіка*, *Республіка Корея*, *Князівство Монако*, *Республіка Болгарія*, *Соціалістична Республіка В'єтнам*, *Сполучені Штати Америки*, *Французька Республіка*, *Нахічеванська Автономна Республіка*, *Україна*, *Румунія*, *Угорщина*.

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишеться перше (або єдине) слово, а також власні назви: *Піднебесна імперія* або *Піднебесна* (імператорський Китай), *Туманний Альбійон* (Англія), *Золотоверхий* (Київ), *Вічне місто* (Рим), *Славутич* (Дніпро), *Закавказзя*, *Буковина*, *Вінниччина*, *Наддніпрянщина*, *Покуття*, *Полісся*, *Приазов'я*, *Слобожанщина*.

4. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишуться з великої букви: *Антантa*, *Балканські країни*, *Скандинавські країни*, *Троїстий союз*.

5. У назвах адміністративно-територіальних одиниць (автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад тощо) з великої букви пишеться перше слово (або частини складного слова): *Горно-Бадахшанська автономна область*, *Баянголь-Монгольський автономний округ*, *Кошицький край*, *Волинська область*, *Рожищенський район*, *Новомлинівська сільрада*.

Це правило поширюється й на назви старого адміністративно-територіального поділу: *Берегівський округ*, *Вітебське воєводство*, *Лохвицький повіт*, *Черкаське староство*.

У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишуться всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департамент Аверон* (Франція), *штат Техас* (США), *область П'ємонт* (Італія), *префектура Тояма* (Японія), *земля Нижня Саксонія* (Німеччина).

6. Назви сторін світу *захід*, *південь*, *північ*, *схід*, *норд-ост*, *південно-захід* — звичайно пишуться з малої букви. Якщо ці назви вживаються на означення країн, народів, регіонів, тоді вони пишуться з великої букви: *країни Західу*, *Далекий Схід*, *Західна Україна*, *народи Півночі*, *Південно-Полісся*, *Північна Буковина*.

7. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) і т. ін. пишуться з великої букви, а їхні родові найменування — з малої: *Андріївський узвіз*, *бульвар Тараса Шевченка*, *вулиця Петра Сагайдачного*, *Львівська площа*, *майдан Незалежності*, *Музейний провулок*, *Житомирська автострада*, *Стрийський парк*, *Північний морський шлях*, *Придніпрівська залізниця*, *течія Гольфстрім*.

Примітка. Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, вони пишуться з великої букви: *Південно-Кавказька залізниця*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова *брід*, *вал*, *ворота*, *міст*, *шлях*, *яр* і т. ін. вже не сприймаються як родові позначення і стали частиною власної назви, то вони пишуться з великої букви: *Боричів Тік*, *Добрий Шлях*, *Козиний Брід*, *Ярославів Вал*.

8. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишуться з малої букви: *бостон* (тканина), *йоркшир* (порода свиней), *мадера* (сорт вина), *сайни* (напій), *сенбернár* (порода собак), *симментálka* (порода корів), *токай* (сорт вина) і т. ін.

9. У назвах аеропортів, вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней і т. ін. усі слова, крім родових назв, пишуться з великої букви: *аеропорт Бориспіль*, *Приміський вокзал*, *станція Устинівка*, *порт Ольвія*, *пристань Ржіщів* (на Дніпрі).

10. Назви станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беруться в лапки. З великої букви пишеться перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуться з великої букви у складі цих топонімів: *станції метрó «Академмістечко»*, *«Університет»*, *«Сирéць»*, *«Поштóва*

площа», «Червоний Хутір»; зупінки «Караваєві дачі», «Вулиця Обсерваторна», «Мотоциклетний завод», «Львівська площа», «Шкіла».

Астрономічні назви

У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (зірка, сузір'я, планета, галактика тощо) і порядкових позначень яскравості світил (альфа, бета, гамма тощо), пишуться з великої букви: *Велика Ведмідця, Козеріг, Марс, Молочний Шлях, Сатурн, Юпітер, зірка Альтаїр, сузір'я Великого Пса, туманність Андромеди, альфа Малої Ведмідці, бета Терезів*. Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: *Великий Віз, Квітка, Пасіка, Чумачький Шлях* тощо.

Примітка. Слова *земля, місяць, сонце* пишуться з великої букви тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем*. Але: *обробіток землі, схід сонця*.

Назви історичних подій. епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишеться перше (або єдине) слово і власні назви: *Велика французька революція, Коліївщина, Семирічна війна, Львівське збройне повстання 1848 р., Паризька комуна, Ренесанс, епоха Відродження, епоха Бароко, Новий рік, День учителья, Версальський мирний договір, Декларация незалежності США*.

Так само пишуться назви політичних, культурних, спортивних та ін. заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Олімпійські ігри, Біла олімпіада, Марш миру, Все світній конгрес українців, Всеукраїнська педагогічна конференція, Міжнародний рік дитини, Кубок УЕФА* (футбол). Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишуться з малої букви: *день відкритих дверей, день інформації, санітарний день, суботник, недільник*.

Примітка 1. У назвах деяких свят з великої букви пишеться не тільки перше слово: *День Незалежності України, День Соборності України*.

Примітка 2. Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої букви: *1 Травня* (але *Перше травня*).

Примітка 3. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використовується дефіс, або походить від

двох географічних назв, з великої букви пишуться обидві частини: *Бреттон-Вудська конференція* (від *Бреттон-Вудс*), *Брест-Литовський мирний договір* (від *Брест-Литовськ*), *Ясско-Кишинівська операція* (від *Ясси і Кишинів*).

Примітка 4. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої букви: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, палеоліт, палеозойська ера, трипільська культура*.

Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишуться слова *Бог, Аллах* як найменування творця і володаря Всесвіту, а також імена Бога: *Єгова, Саваоф, Адонай, Елохім*, а також імена богів і богинь у різних народів: *Деметра, Вішну, Геба, Брахма, Шива, Марс, Перун, Даждьбог*. Так само пишеться імена засновників релігій: *Будда, Заратустра, Магомет*; апостолів, пророків, святих у християнстві: *Іван Хреститель, Іван Богослов, Георгій Переможець, Микола Чудотворець* (але *Микола-угодник*).

Примітка. Слово *бог* як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишеться з малої букви: *боги Стародавнього Єгипту, бог Посейдон, богиня Гера, бог торгівлі*.

2. З великої букви пишуться слова: *Трійця, Свята Трійця*, найменування осіб Святої Трійці (*Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий*) і слово *Богородиця*; інші найменування Бога (*Господь, Спаситель, Всешиний, Творець*) і Богородиці (*Цариця Небесна, Мати Божа, Пречиста Діва*); прикметники, утворені від слова *Бог, Господь* (*слава Божа, воля Господня, Божий промисел*). Але в переносному значенні та в усталених словосполученнях – з малої букви: *божествена музика* (тобто чудова), *божа корівка*.

Примітка 1. Слова *апостол, святий, преподобний, мученик* та ін. пишуться з малої букви: *апостол Матвій, святий Пантелеймон, святі великомучениця Варвара, преподобний Серафим Саровський, блаженна Феодора*. Але *Пресвята Богородиця, Свята Трійця, собор Святого Петра*.

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишуться займенники, що вживаються замість слів *Бог, Божий*: *Блажен муж, що боїться Господа, що заповіді Його любить!* (Біблія); *нехай святиться ім'я Твоє* (Біблія).

Примітка 3. В усталених словосполученнях, що використовуються в розмовній мові, де слова *Бог*, *Господь* та ін. не вживаються як їх найменування, вони пишуться з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог зна коли* (невідомо коли), *господь з тобою* (*вáми*) (вживається як здивування, заперечення, докір), *бог з ним* (*з тобою*) (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишуться вигуки *бóже*, *гóсподи*, *їй-бóгу*, *гóсподи бóже мíй*, *бóже збав*, крім випадків, коли слова *Боже*, *Господи* є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишуться назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благовіщення*, *Великден*, *Петра́ й Павlá*, *Покróва*, *Різдво*, *Великий піст*, *Різдвяний піст*, *Петрівка*, *Пилипівка*, *Спásівка*, *Страсний тýждень*, *Страсна п'ятьниця*.

4. З великої букви без лапок пишуться назви культових книг: *Бíблія*, *Святé Письмо*, *Євáнгеліс*, *Старíй Завíт*, *Новíй Завíт*, *Тóра*, *Псалти́р*, *Корáн*.

5. З великої букви пишеться перше слово назв церков: *Українська правослáвна церква*, *Українська грéко-католíцька цéрква*, *Українська лютерáнська цéрква*, *Рýмсько-католíцька цéрква*, *Вірмénська апóстольська цéрква*.

6. Великі букви вживаються у повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Вселéнський Патріáрх*, *Пáпа Рýмський*, *Митрополít Кiївський i всiєї України*, *Католикóс-Патріáрх усiєї Грузíї*, *Верхóвний Архiєпíскоп*.

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишуться з малої букви: *митрополít Вінницький i Бárський*, *архiмандрít*, *архiєпíскоп*, *пáстор*, *мулла*, *імám*, *ксьондз*.

7. З великої букви пишуться всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Володíмирський собóр*, *Киїлівська цéрква*, *Кýсво-Печéрська лáвra*, *Михáйлівський Золотовéрхий монастíр*, *храм Христá Спасýтеля*, *ікона Мáтерi Бóжої Теребовлянської*.

Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишеться перше слово (і всі власні назви), що входить до складу назви: *Міністéрство освіти i науки України*, *Рáда нацiональної безпéки та оборони України*, *Управління освіти*

Шевчёнківської в місті Києві державної адміністрації, Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжнародний валютний фонд, Федерація незалежних профспілок України, Збройні сили України, Міжнародна асоціація україністів, Національний банк України, Товариство винахідників та раціоналізаторів України, Рада Європи.

Це стосується й назв державних установ минулого: *Директорія Української Народної Республіки, Державна дума, Земський собір, Тимчасовий уряд.*

Але в назвах таких найвищих органів влади і державних установ України, як *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, Адміністрація Президента України* тощо з великої букви пишеться всі слова.

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишеться перше слово (і всі власні назви): *Республіканська партія США, Християнсько-демократичний союз Німеччини, Соціал-демократична партія України*. Але *партія «Основа», партія Індійський національний конгрес*, де слово *партія* не входить у складену назву.

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишуться з малої букви: *ліберальна партія, партія консерваторів, партія миру, партія війни*.

3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишеться з великої букви: *Національна академія наук України, Гарвардський університет, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Кіївський академічний театр ляльок, Музей мадам Тюссо, Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького, Державний ансамбль народного танцю Грузії.*

З великої букви пишеться перше (або єдине) слово неповної назви, яка вживається у функції повної: *Будинок учителя (Кіївський міський будинок учителя), Український музей (Національний художній музей України), Літературний музей (Одеонський державний літературний музей),*

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм тощо якщо початкове слово є складником назви, воно пишеться з великої букви. З великої букви пишеться також перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Кіївський завод «Арсенал», Харківський тракторний завод, Виробниче акціонерне товариство «Поліграфкнига», Публічне акціонерне товариство «Вінницький універмаг», Центральний автовокзал, Міжнародний аеропорт Дубая, Акціонерне товариство «Банк Січ».*

У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишеться з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишеться перше (або єдине слово) і власні назви: *готель «Дніпро», ресторан «Лібідь», кінотеатр «Київська Русь», завод «Фармак», концерн «Фольксваген», фірма «Імідж», нафтохімічна компанія «Оксиденталь петролеум корпорейшн», оркестр «Віртуози Києва», магазин «Ярослав», спортивний клуб «Сокіл».*

Примітка 1. За традицією з великої букви пишуться всі слова в назвах *Європейський Союз, Організація Об'єднаних Нáцій, Ліга Нáцій* тощо.

Примітка 2. У складених назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишуться з великої букви й без лапок: *агентство Українські Національні Новини, агентство Франс Пресс, агентство Інтерфакс-Азербайджан*.

Примітка 3. З малої букви пишуться традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесрат, джиргá, конгрéс, ландтág, національні збрóри, парламент, сейм, сенáт, стóртинг*.

Примітка 4. З малої букви пишуться назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., що вживаються у множині: *міністéрства України, інститути Національної академії наук, комітéти Верховної Рáди України*.

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *актів, збрóри, з'їзд, конферéнція, презýдія, сéсія, симпóзіум, ráда* (інституту тощо) пишуться з малої букви: *відділ загального мовознáства Інституту мовознáства ім. О.О. Потебнí НАН України, кáфедра істóрії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, засідання презýдії Українського товариства охорони пам'яток істóрії та культури, вчéна ráда філологічного факультéту, конгрéс Міжнародної асоціації україністів, сéсія Хмельницької міськради.*

Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо

1. У складених назвах найважливіших документів, державних законів з великої букви пишеться перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Статут ООН, Потсдамська угóда, Версáльський мир, Конститúція України, Акт проголóшення незалéжності України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсíйне забезпéчення».*

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишуться з великої букви: *Андріївська церква*, *Колізей*, *Почаївська лавра*, *Хотинський замок*, *Ісаакіївський собор*, *Ейфелева вежа*, *Сикстинська капела*, *Венера Мілоська*, *Аполлон Бельведерський*, *Дев'ята симфонія Бетховена*, *Камерна симфонія № 1 Євгена Станкевича*.

Примітка. Родові найменування у подібних назвах пишуться з малої букви: *собор Святого Петра*, *собор Сан Марко*, *храм Василія Блаженного*, *палац Потоцьких*, *замок Іф*, *пам'ятник Володимиру Великому*, *портрет Мусоргського роботи Репіна*, *реквієм Моцарта*.

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беруться в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишеться з великої букви: *поема «Енейда»*, *роман «Сто років самотності»*, *опера «Травіата»*, *балет «Лебединое озеро»*, *пісня «Стойте горы высокая»*, *підручник «Історія України»*, *кінофільм «Бен Гур»*, *картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»*, *скульптура «Мисливтель»*, *газета «Літературна Україна»*, *журнал «Всесвіт»*, *програма «Партнерство заради миру»*.

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишеться також перше слово другої назви: *«Андрій Соловейко, або Вчений світ, а невченіс — тьма»*, *«Глитай, або ж Павук»*, *«Дейлі телеграф енд Морнінг пост»*.

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишеться перше слово і власні назви: *Лаврентіївський літопис*, *Літопис Самійла Величка*, *«Слово о полку Ігоревім»*, *«Повість минулых літ»*.

Назви посад, звань, титулів

З великої букви пишуться офіційні назви найвищих державних посад України, міжнародних посад: *Генеральний секретар ООН*, *Президент України*, *Голова Верховної Ради України*, *Генеральний прокурор України*, *Президент Сполучених Штатів Америки*, *Прем'єр-міністр Канади*.

Але в неофіційних текстах ці назви пишуться з малої букви: *вибори президента*; *розпорядження прем'єр-міністра*; *приїзд королеви*.

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишуться з малої букви: *президент*, *канцлер*, *прем'єр-міністр*, *мер*, *голова*, *декан*, *директор*, *міністр*, *ректор*, *секретар*; *академік*, *генерал-лейтенант*, *заслужений діяч мистецтв*, *народний артист України*, *лауреат Державної премії України в галузі архітектури*, *член-кореспондент*, *доктор науки*.

Примітка 2. З малої букви пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *барон*, *герцог*, *королева*, *імператор*, *князь*, *колезький асесор*, *король*, *принцеса*, *цар*, *шах*.

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкresлення урочистості можуть писатися з великої букви: *Міністр освіти і науки України*, *Посол Республіки Польща*, *Президент Національної академії наук України*.

Примітка 4. Про написання назв церковних посад див. **Назви, пов'язані з релігією**.

Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань, в тому числі слів *орден*, *медаль*, *відзнака* тощо) пишеться перше слово і власні назви: *орден Держави*, *орден Свободи*, *орден князя Ярослава Мудрого*, *відзнака Президента України – Хрест Івана Мазепи*, *відзнака Міністерства внутрішніх справ України* – нагрудний знак «За безпеку народу».

Якщо така назва береться в лапки, то з великої букви пишуться:

а) перше слово та власна назва: *орден «Мати-героїня»*, *орден «За доблесну шахтарську працю»*, *медаль «За врятоване життя»*, *медаль «За військову службу Україні»*;

б) усі слова: *орден «Золота Зірка»*.

2. Назви спортивних нагород пишуться з малої букви: *золота* (*срібна*, *бронзова*) *медаль*, *олімпійська медаль*. Так само: *закінчили школу із золотою* (*срібною*) *медаллю*.

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишуться з великої букви: *Нобелівська премія*, *Національна премія України імені Тараса Шевченка*, *Державна премія України в галузі науки і техніки*, *Державна премія України імені Олександра Довженка*.

Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних і т. ін. товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беруться в лапки і пишуться з великої букви: *цукерки «Асорті»*, *сир «Королівський»*, *ковбаса «Краківська»*, *шоколад «Світоч»*, *цигарки «Українські»*, *вино*

«Перліна стéпу», конъяк «Тáврія», мінеральна водá «Мóришинська», напій «Жíвчик», духу «Лілéя», шампúнь «Олівковий».

Примітка. Назви продуктових товарів, сортів вин, мінеральних вод та інших напоїв, які стали загальними, пишуться з малої букви: *купили любительську ковбасу і кока-колу*.

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беруться в лапки і пишуться з великої букви: *літак «Руслáн», автомобíль «Вóльво», екскаватор «Амкодóр», автобус «Богдáн», трактор «Слобожáнець»*.

Але назви самих цих виробів (крім назв, що збігаються з власними назвами), беруться в лапки і пишуться з малої букви: *«запорóжець»*, *«фольксвáген»* (автомобілі), *«бóйнг»* (літак), *«панасóнік»* (магнітофон); але: *«Тéсла», «Тáврія»* (від власних назв), винятки: *«жигулí», «мерседéс»*.

Примітка. У побутовому вживанні назви засобів пересування можуть уживатися без лапок: *приїхали на запорожці; каталися на мерседесі*.

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беруться в лапки, і перше слово в назві (і всі власні назви) пишеться з великої букви: *круїзний лайнер «Гармонія морів», поїзд «Чорномóрець»*.

4. Абревіатурні назви виробничих марок і виробів пишуться без лапок: *ЗІЛ, ВАЗ, КРАЗ, АН-24, СУ-27, В-17, ДС-8*.

Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишуться з малої букви: *вівчáрка, спаніéль, добермáн* (собаки), *мустáнг, битюг* (коні), *кохінхін, леггóрн* (кури), *меринóс, лакóн* (вівці).
2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беруться в лапки і пишуться з малої букви (в тому числі й власні назви): *пшениця «золотоколóса», груша «парижáнка», троянда «глóрія дей», малина «герáкл»*.

У спеціальній літературі у назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишеться з великої букви: *смородина Софіївська, огірок Корольóк, тюльпáн Рéмбранта, картóпля Серпáнок, виногráд Аркáдія*.

Велика буква в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишуться такі найменування, як *Високі Договірні Сторони, Надзвичайний і Повноважний Посоль* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *Автор, Видавництво* (в авторському договорі), *Замовник, Виконавець* (в угодах) і т. ін.
2. З великої букви пишуться зaimенники *Vi, Ваш* як форма вираження ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Повідомляємо Вам..., Вітаємо Вас..., у відповідь на Ваш запит...*
3. З великої букви пишуться деякі загальні назви в контекстах, де їм надається особливий зміст: *Батьківщина, Вітчизна, Честь, Людина, Мати.*

Велика буква в складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, мають подвійне написання:

- a) з великої букви, якщо ці слова вживаються на позначення установ, які є власними назвами: *Укрпрофрада, Держтелерадіо, Укрзалізниця, Кіївенерго;*
- b) з малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *медуніверситет, міськодержадміністрація, сільрада.*

2. Складноскорочені назви, утворені із початкових (ініціальних) букв, пишуться великими буквами: *ООН, ГЕС, ЮНЕСКО, МАГАТЕ, АТС, КНР, ПТУ, УТН.*

При відмінюванні звукових абревіатур типу *ЦУМ* закінчення пишуться малими буквами і приєднуються до останньої букви абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): у *ЦУМi, з ЦУМу, ТЮГу, ТЮГом.*

Суфіксальні утворення від звукових абревіатур пишуться малими буквами: *оонівський, мідівський, тюзівець.*

3. У префіксальних і складних словах, які пишуться разом або з дефісом, літерні та звукові абревіатури зберігають великі букви: *УВЧ-терапія, міні-АТС, НВЧ-випромінювання.*

Примітка 1. Абревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних абревіатур, що є назвами різних організацій, пишуться окремо: *IФ НАНУ (Інститут фізики Національної академії наук України), ДА МВСУ (Державний архів Міністерства внутрішніх справ України).*

Примітка 2. У складноскорочених словах мішаного типу, утворених із ініціальних абревіатур та усічених основ, ініціальна частина звичайно пишеться великими буквами, а усічена – малими: *КУпАП* (*Кодекс України про адміністративні правопорушення*), *ДемПУ* (*Демократична партія України*), *НДІхіммаши* (*Науково-дослідний інститут хімічного машинобудування*), *БілАЗ* (*Білоруський автомобільний завод*). Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому відмінку, пишуться окремо: *НДІ гáзу*, *НДІ постíйного струму*.

Примітка 3. Солучник **i** в звукових абревіатурах у складноскорочених словах передається малою буквою: «*АiФ*» (*«Аргумéнти i фáкти»*), «*CiЧ*» (*«Слóво i час»*).

Примітка 4. У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєднаного до нього дефісом цифрового позначення, пишеться перша велика буква, друга – мала: *Tу-154*, *An-22*, *Iл-62*.

Графічні скорочення

Від абревіатур слід відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі.

1. Після скорочення звичайно ставиться крапка Слова скорочуються, як правило, після приголосної букви, але зрідка й після голосної. Слова не скорочуються на голосну, якщо вона не початкова в слові, **i** на **ь**. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел.*, *селян.*, *селянськ.* При збігу двох одинакових приголосних скорочення треба робити після первого приголосного: *настін.* *календар,* *ден.* *норма.* При збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна р обити як після первого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн.* (*власнорúчний*), але тільки *власт.* (*властíвий*).

Поширені графічні скорочення:

- авт.* — автор; авторський
- акад.* — академік
- арк.* — аркуш
- арх.* — архітектор
- архиєп.* — архієпископ
- архім.* — архімандрит
- бібл.* — біблійний; бібліографічний; бібліотечний
- буд.* — будинок
- бульв.* — бульвар
- вид.* — видання

<i>вип.</i>	— випуск		
<i>вул.</i>	— вулиця		
<i>газ.</i>	— газета		
<i>гр.</i>	— громадянин		
<i>д.</i>	—	доктор	(наук)
<i>див.</i>	— дивись		
<i>дияк.</i>	— диякон		
<i>дол.</i>	—		долар
<i>доц.</i>	— доцент		
<i>енцикл.</i>	— енциклопедія; енциклопедичний		
<i>єп.</i>	— єпископ		
<i>журн.</i>	— журнал		
<i>заг.</i>	— загальний		
<i>зб.</i>	— збірник		
<i>знач.</i>	— значення		
<i>ігум.</i>	— ігумен		
<i>іл.</i>	— ілюстрація; ілюстративний		
<i>ім.</i>	— імені		
<i>ін.</i>	—		інші
<i>і т. д.</i>	—	і так	далі
<i>і т. ін.</i>	—	і таке	інше
<i>і под.</i>	— і подібне		
<i>канд.</i>	— кандидат (наук)		
<i>кв.</i>	— квартира		
<i>кн.</i>	— книга; княгиня; князь		
<i>коп.</i>	— копійка		
<i>м.</i>	— місто		
<i>мист.</i>	— мистецтво; мистецький		
<i>митр.</i>	—		митрополит
<i>напр.</i>	— наприклад		
<i>нар.</i>	— народний		
<i>наук.</i>	— науковий		
<i>нац.</i>	—		національний
<i>н. е.</i>	—	нашої	ери
<i>до н. е.</i>	— до нашої ери		
<i>о.</i>	—	острів,	отець
<i>обл.</i>	—	область;	обласний
<i>оз.</i>	— озеро		
<i>п.</i>	— пан; параграф; пункт		
<i>патр.</i>	— патріарх		
<i>перев.</i>	— переважно		
<i>пл.</i>	— площа		
<i>пол.</i>	— половина		

<i>поч.</i>	—	початок
<i>пор.</i> — порівняй, порівняйте		
<i>пп.</i> — пани, панове; параграфи; пункти		
<i>пр.</i> — проспект		
<i>пресвіт.</i> — пресвітер		
<i>пров.</i> — провулок		
<i>прор.</i> — пророк		
<i>просп.</i>	—	проспект
<i>проф.</i> — професор		
<i>псевд.</i> — псевдонім		
<i>публ.</i>	—	публікація
<i>р.</i> — рік; річка		
<i>ред.</i> — редактор; редакція		
<i>реж.</i> — режисер		
<i>рр.</i> — роки		
<i>р. н.</i> — рік народження		
<i>Р. Х.</i> — Різдво Христове		
<i>с.</i> — село; сторінка		
<i>св.</i> — святий		
<i>смт</i> — селище міського типу		
<i>спец.</i> — спеціальний		
<i>співавт.</i>	—	співавтор
<i>ст.</i> — станція; стаття; століття		
<i>т.</i> — том		
<i>та ін.</i> — та інше (інші)		
<i>т-во</i> — товариство		
<i>тис.</i>	—тисяча;	тисячоліття
<i>тov.</i> — товариш		
<i>т. д.</i> — так далі		
<i>т. зв.</i> — так званий		
<i>т. ін.</i> — таке інше		
<i>т. п.</i> — тому подібне		
<i>тт.</i> — товариші, томи		
<i>у т. ч.</i> — у тому числі		
<i>укр.</i> — український		
<i>упоряд.</i> — упорядник		
<i>фіз.</i> — фізичний		
<i>філол.</i> — філологічний		
<i>філос.</i> — філософський		
<i>хім.</i> — хімічний		
<i>худ.</i> — художній		
<i>церк.</i> — церковний		
<i>ч.</i> — частина		
<i>чв.</i> — чверть		

чл.-кор. — член-кореспондент

Скорочені назви одиниць вимірювання пишуться без крапок:

B — байт
Vm — ват
g — грам
га — гектар
kg — кілограм
km — кілометр
dm — дециметр
kB — кілобайт
kVm — кіловат
kg — кілограм
l — літр
m — метр
mm — міліметр
cm — сантиметр
t — тонна
ц — центнер

Так само пишуться скорочення *грн* (гривня), *круб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон).

2. У графічних скороченнях також використовується дефіс. При цьому середня частина слова, яка пропускається, позначається дефісом: *гр-н* (громадянин), *вид-во* (видавництво), *ін-т* (інститут), *ун-т* (університет), *р-н* (район), *ф-ка* (фабрика). У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставляться.

Дефісом також приєднуються перші букви частин складного слова: *с.-г.* (сільськогосподарський), *фіз.-мат.* (фізико-математичний), *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний). У таких випадках після скорочених частин слів ставиться крапка.

4. Скісна риска використовується при скороченні словосполучень, рідше — складних слів: *n/v* (поштове відділення), *a/c* (абонентська скринька), *p/p* (розрахунковий рахунок), *m/xv* (метрів за хвилину), *km/god* (кілометрів за годину). У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставляться.

Орфографічні правила переносу

Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: *гáй-ка*, *зó-шит*, *кни́ж-ка*, *ко-лó-дязь*, *пáль-цí*, *са-дів-нýк*, *Xár-кíв*.

При цьому:

1. Не можна розривати сполучення літер **дж**, **дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу-дзик*, *хо-джсю́*. Якщо **дж**, **дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня), то їх слід розривати: *над-звичай-ний* (а не *на-дзвичайний*), *під-жисв-ляти* (а не *пі-джисвляти*).
2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: *бур'-ян* (а не *бур-’ян*), *кіль-цé* (а не *кіл-ьцé*), *Лук'-ян* (а не *Лук-’ян*), *нíзь-ко* (а не *нíз-ько*).
3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний: *ака-дé-мія* (а не *a-кадéмія*), *Ма-рія* (а не *Марі-я*), *олі-вéць* (а не *o-лівéць*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *абó*, *моя*, *óко*, *шíя* тощо.
4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступíнчастий* (а не *багатос-тупінчастий*), *восьми-грáнний* (а не *восьмиг-ранний*), *далеко-схíдний* (а не *далекос-хідний*).
5. Не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані абревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр: *AEC*, *ЛАЗ-105*, *МАГАТЕ*, *МАУ*, *НТШ*, *УАПЦ*.
6. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-прó* й *Дніп-рó*, *Оле-ксáндра* й *Олек-сáндра*, *се-стрá* й *сест-рá*. Це правило поширюється й на суфікси: *бли-зькíй* і *блíзькíй*, *видавní-цтво*, *видавníц-тво* й *видавníцт-во*, *гáлицькíй* і *гáлицькíй*, *росíй-ськíй* і *росíйськíй*, *убó-зтво*, *убóз-тво* й *убóзт-во*, *сuspíльс-тво* й *сuspíльст-во*.

Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них відносяться: *Т. Г. Шевчénko* (а не *T. Г. // Шевчénko*), *гр. Іванéнко* (а не *гр. // Іванéнко*), *акад. (доц., проф.) Гончарéнко* (а не *акад. (доц., проф.) // Гончарéнко*), *тov. Гнатюк* (а не *тov. // Гнатюк*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаються повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Tapás Григорович Шевчénko* й *Tapás // Григорович Шевчénko*, *акадémik // Агатáнгел Крýмський* і т. ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *1917 р.* (а не *1917 // р.*), *150 га* (а не *150 // га*), *20 см³* або *20 куб. см* (а не *20 // см³* або *20 // куб. см*), *5 г* (а не *5 // г*).

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна відривати й переносити: *2-й* (а не *2- // й*), *4-го* (а не *4- // го*), *10-му* (а не *10- // му*) й т. ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення типу *вид-во*, *i т. д.*, *i т. ін., та ін., т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

Знак наголосу (́)

Знак наголосу ставиться на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення, пор.: *Ми сходили на гору* й *Ми сходíли на гору та повернулися додому ще завидна*; *Обráзи* (від дієслова *ображáти*), *óбрази* (художні, літературні), *образí* (ікони).

ІІ. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ ІМЕННИК

Поділ на відміни

За належністю до роду та за відміковими закінченнями іменники поділяються на чотири відміни.

I відміна: іменники переважно жін. й деякі іменники чол. роду, а також спільногороду із закінченнями **-а**, **-я** в називному відмінку однини: *вагá*, *гýря*, *гryvňя*, *доњка*, *дочká*, *машина*, *організацíя*, *праця*; *воевóда*; *базíка*, *знáйда*, *листонóша*, *невdáха*, *плáкса*, *сиротá* та жіночі особові імена з відповідними закінченнями: *Богдáна*, *Катерíна*, *Валéрія*, *Зóя* і чоловічі особові імена на **-а**, **-я**: *Микóла*, *Сáва*.

II відміна: а) іменники чол. роду з кінцевим приголосним основи та із закінченням **-o** в наз. відмінку (переважно назви осіб): *бíк*, *вéлетень*, *завóд*, *краї*, *мáйстер*, *тováriш*; *Андрíй*, *Вітáлій*, *Захár*, *Ярослáв*; *бáтько*, *татуńьо*; *Днíпрó*, *Маркó*, *Петрó*;

б) іменники середн. роду із закінченнями **-o**, **-e**, **-я** (крім іменників із суфіксами **-ат-**, **-ят-**, **-ен-** при відмінюванні): *кryлó*, *míсто*; *móре*, *póle*,

прізвище; весілля, життя, уміння; також іменники зі збільшувально-згрубілими суфіксами **-иш-**, **-исък-**, утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середнього роду: *вітрійце* (від *вітер*), *дідійце* (від *дід*), *коропійце* (від *короп*), *морозійце* (від *мороз*), *парубійце* (від *парубок*) – чол. р., *ножійце* (від *нога*) – середн. р., *ведмедійце* (від *ведмідь*) – чол. і середн. р.; *дубійсько* (від *дуб*), *вовчійсько* (від *вовк*), *їжачійсько* (від *їжак*), *левійсько* (від *лев*), *сомійсько* (від *сом*) – чол. р., *зайчійсько* (від *заяць*) – чол. і середн. р., *дівчійсько* (від *дівча*), *свекрушийсько* (від *свекруха*) – середн. р., *хлопчійсько* (від *хлопець*) – чол. і середн. р.

III відміна: іменники жін. роду з кінцевим приголосним основи: *вагомість, вість, гідність, кров, любов, міць, незалежність, ніч, річ, розкіш, сіль, самостійність, соборність, тінь, слово мати*, у якому при відмінюванні з'являється суфікс **-ер-**; а також жіночі особові імена: *Адель, Естéр, Зейнáм, Любóв, Юдýт*.

IV відміна: іменники середн. роду:

а) із закінченнями **-а, -я**, що у формах родового, давального та місцевого відмінків набувають суфіксів **-ат-**, **-ят-** перед закінченням: *гусá (гусяти, гусяті, (на) гусяті), дівчá (дівчáти, дівчáті, (на) дівчáті), лошá (лошáти, лошáті, (на) лошáті), теля́ (теляти, теляті, (на) теляті);*

б) із закінченням **-я**, які мають два зразки відмінювання: із суфіксом **-ен-** у формах родового, давального та місцевого відмінків і без такого суфікса: *вýм'я (вýм'я/вýмені, вýм'ю/вýмені, вýм'ям/вýменем, (на) вýм'ї/вýмені), ім'я (ім'я/імені, ім'ю/імені, ім'ям/іменем, (на) ім'ї/імені), плéм'я (плéм'я/плéмені, плéм'ю/плéмені, плéм'ям/плéменем, (на) плéм'ї/плéмені), тíм'я (тíм'я/тíмені, тíм'ю/тíмені, тíм'ям/тíменем, (на) тíм'ї/тíмені).*

Поділ на групи

45. Іменники I та II відміни поділяться на три групи: тверду, м'яку та мішану.

I відміна

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жін. роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких має закінчення на шиплячий приголосний): *жінка, машіна, перемóга, сівба, фáбрика, фíрма*, а також іменники спільногороду (чол. і жін.) із таким закінченням: *базіка, бідáха, витріїцáка, заводіяка, недоріка, сиротá* та чол. роду (назви осіб): *джурá, Микýта, Сáва* та ін.

2. М'яка група

До м'якої групи належать іменники жін. роду із закінченням **-я**: *бúря, відмінниця, друкáрня, земля, надія, пісня, сім'я* та чол. роду – назви осіб: *тéсля*; іменники спільного роду з цим самим закінченням: *кровопíвця, убíвця, суддя* та ін. та іменник чол. роду *Ілля*.

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жін. роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *вéжa, гýща, іжa, кáша, крúча, межá, площа, тéща* та чол. роду – назви осіб: *вельмóжa, пашá*, а також іменники спільного роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *листонóша, міхонóша*.

II відміна

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-o**: *дуб, óдуd, палáц, темп, ужýнок, ýспіх; бáтько, Петрó*; переважна більшість іменників на **-p**: *вир, вýхор, відвáр, двір, жир, сир, стóвбур, стóляр, щур, явір*; сюди ж належать іменники *звír, комár, snígúr, хабáр, які*, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звíri, комарí, sníguri, хабарí*, а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -íр, -ор, -ур (-юр)**: *інженér, колекціонér, мáйстер, парфумér, фéрмер, шýфер, шофér; напír, сувенír; актóр, дирéктор, інспéктор, профéсor, семафór; абажúr, гіпíр, каламбúr*; іменники з постійно наголошеними **-ар (яр), -ир**: *базáр, гектáр, куліnár, футлár, ювілár; касír, командír, пасажír*; окремі іменники іншомовного походження на **-ap, -ip** із постійним наголосом на корені в однині та множині: *долáр – дólари, пánцир – пánцири* та ін.

Примітка. Іменник *хабáр* при відмінюванні може набувати закінчень м'якої групи в однині (*хабарý, хабарю, хабарéм, (на) хабарí*) і множині (*хабарýм, хабарýми, (на) хабарýх*), але у складних словах із *хабáр* сполучним голосним є лише **o**: *хабародáвець, хабародéржувач*.

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-o**: *болóто, вýяло, вóло, залíзо, зернó, зло, крилó, кóло, люстéрко, мавпеня́тко*,

мáйво, місто, молодéцтво, селó, християнство та ін.

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим **м'яким** приголосним основи: *боéць, вéлетень, звýчай, крадíй, край, митéць, мату́ньо, діdúньо, удíй, учýтель, Анто́сьо, Бенéдьо, Іва́ньо*; сюди належить частина іменників із суфіксами **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *бóндар – бóндаря, кóзир – кóзиря, кúхар – кúхаря, лíкар – лíкаря, пíсар – пíсаря*, а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *буквár – букваря, вівчár – вівчаря, вівтарí – вівтаря/вівтаря, воротár – воротаря, друкár – друкаря, інвенТАр – інвентаря, календа́р – календаря, кобзár – кобзаря, секретár – секретаря, сухár – сухаря, шахта́р – шахтаря; гузíр – гузиря, проводíр – проводиря, пухír – пухиря* та ін. До м'якої групи належать також і чоловічі особові імена: *Ігор – Ігоря, Лáзар – Лáзара* та ін.

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-**, **-ят-** при відмінюванні) й переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *góре, місце, мóре, пóле; життý, завдáння, збíжжя, здорóв'я, змагáння, знаряддя, лíстя, облíччя, пíр'я, пólум'я* та ін.

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим **шиплячим** приголосним основи: *вантáж, дощ, стóроjс, служáч, твáриши; вітрýще, діdýще, дубýще*; також іменники на **-яр** (назви людей за видом їхньої діяльності), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *бджолáр – бджоларя, весля́р – весляра, вуглáр – вуглара, газетя́р – газетяра, зброя́р – зброяра, каменя́р – каменяра, пісня́р – пісняра, скля́р – скляра, смоля́р – смоляра, школя́р – школяра* та ін.

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та основою на **шиплячий** приголосний: *лóже, плечé, прíзвище, явище* та ін.

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Перша відміна

Іменники – загальні назви

Тверда група

Н.	<i>маши́н-а</i>
Р.	<i>маши́н-и</i>
Д.	<i>маши́н-і</i>
Зн.	<i>маши́н-у</i>
Ор.	<i>маши́н-ою</i>
М.	<i>...маши́н-і</i>
Кл.	<i>маши́н-о</i>

Однина

<i>відмінниц-я</i>
<i>відмінниц-і</i>
<i>відмінниц-і</i>
<i>відмінниц-ю</i>
<i>відмінниц-ею</i>
<i>...відмінниц-і</i>
<i>відмінниц-е</i>

М'яка група

<i>наді́-я</i>
<i>наді́-ї</i>
<i>наді́-ї</i>
<i>наді́-ю</i>
<i>наді́-єю</i>
<i>...наді́-ї</i>
<i>наді́-е</i>

Множина

Н.	<i>маши́н-и</i>
Р.	<i>маши́н</i>
Д.	<i>маши́н-ам</i>
Зн.	<i>маши́н-и</i>
Ор.	<i>маши́н-ами</i>
М.	<i>...маши́н-ах</i>
Кл.	<i>маши́н-и</i>

<i>відмінниц-і</i>
<i>відмінниць</i>
<i>відмінниц-ям</i>
<i>відмінниць</i>
<i>відмінниц-ями</i>
<i>...відмінниц-ях</i>
<i>відмінниц-і</i>

Мішана група

	Однина
Н.	<i>плóщ-а</i>
Р.	<i>плóщ-і</i>
Д.	<i>плóщ-і</i>
Зн.	<i>плóщ-у</i>
Ор.	<i>плóщ-ею</i>
М.	<i>...плóщ-і</i>
Кл.	<i>плóщ-е</i>

	Множина
	<i>плóщ-і</i>
	<i>площ</i>
	<i>плóщ-ам</i>
	<i>плóщ-і</i>
	<i>плóщ-ами</i>
	<i>...плóщ-ах</i>
	<i>плóщ-і</i>

	Однина
	<i>души-á</i>
	<i>души-í</i>
	<i>души-í</i>
	<i>души-у</i>
	<i>души-éю</i>
	<i>...души-і</i>
	<i>души-е</i>

	Множина
	<i>дýши-í</i>
	<i>дýши</i>
	<i>дýши-ам</i>
	<i>дýши-í</i>
	<i>дýши-ами</i>
	<i>...дýши-ах</i>
	<i>дýши-í</i>

Іменники – власні назви

Тверда група

Н.	<i>Оксáн-а</i>
Р.	<i>Оксáн-и</i>
Д.	<i>Оксáн-і</i>
Зн.	<i>Оксáн-у</i>
Ор.	<i>Оксáн-ою</i>
М.	<i>...Оксáн-і</i>

	Однина
	<i>Марí-я</i>
	<i>Марí-ї</i>
	<i>Марí-ї</i>
	<i>Марí-ю</i>
	<i>Марí-ею</i>
	<i>...Марí-ї</i>

М'яка група

<i>Лéс-я</i>
<i>Лéс-і</i>
<i>Лéс-і</i>
<i>Лéс-ю</i>
<i>Лéс-ею</i>
<i>...Лéс-і</i>

Кл. *Оксáн-o*

Mari'-e

Lécs-jo

Множина

Н.	<i>Оксáн-i</i>	<i>Mari'-i</i>	<i>Lécs-i</i>
Р.	<i>Оксáн</i>	<i>Mari'</i>	<i>Лесь</i>
Д.	<i>Оксáн-am</i>	<i>Mari'-jam</i>	<i>Лéс-ям</i>
Зн.	<i>Оксáн</i>	<i>Mari'</i>	<i>Лесь</i>
Ор.	<i>Оксáн-ами</i>	<i>Mari'-jami</i>	<i>Лéс-ями</i>
М.	<i>... Оксáн-ах</i>	<i>... Mari'-jah</i>	<i>... Лéс-ях</i>
Кл.	<i>Оксáн-i</i>	<i>Mari'-i</i>	<i>Lécs-i</i>

Тверда група

Одніна

Н.	<i>Полтáв-a</i>	<i>Bínnič-ja</i>	<i>Terébl-ja</i>
Р.	<i>Полтáв-i</i>	<i>Bínnič-i</i>	<i>Terébl-i</i>
Д.	<i>Полтáв-i</i>	<i>Bínnič-i</i>	<i>Terébl-i</i>
Зн.	<i>Полтáв-u</i>	<i>Bínnič-yo</i>	<i>Terébl-yo</i>
Ор.	<i>Полтáв-oю</i>	<i>Bínnič-eju</i>	<i>Terébl-eju</i>
М.	<i>... Полтáв-i</i>	<i>... Bínnič-i</i>	<i>... Terébl-i</i>
Кл.	<i>Полтáв-o</i>	<i>Bínnič-e</i>	<i>Terébl-e</i>

М'яка група

Друга відміна
Іменники чоловічого роду –
загальні назви

Одніна

Тверда група

М'яка група

Мішана

група

Н.	<i>козáк</i>	<i>тигр</i>	<i>мудрець</i>	<i>óбрíй</i>	<i>меч</i>
Р.	<i>козак-á</i>	<i>тигр-a</i>	<i>мудрец-ý</i>	<i>óбрí-jo</i>	<i>меч-á</i>
Д.	<i>козак-óvi (-y)</i>	<i>тигр-oví (-y)</i>	<i>мудрец-évi</i> (- ю)	<i>óбрí-évi</i> (- ю)	<i>меч-évi (-y)</i>
З.	<i>козак-á</i>	<i>тигр-a</i>	<i>Мудрец-ý</i>	<i>óбрíй</i>	<i>меч і меч-á</i>
О.	<i>козак-óm</i>	<i>тигр-om</i>	<i>мудрец-ém</i>	<i>óбрí-em</i>	<i>меч-ém</i>
М.	<i>...козак-óvi (-y)</i>	<i>... тигр-oví (-y, -i)</i>	<i>мудрец-évi, ю, -i)</i>	<i>... óбрí-i</i> (- ю)	<i>... меч-i (-évi)</i>
Кл.	<i>козáч-e</i>	<i>тигр-e</i>	<i>мудрец-ý</i>	<i>óбрí-jo</i>	<i>мéч-y</i>

Множина

Н.	<i>козак-í</i>	<i>тигр-i</i>	<i>мудрец-í</i>	<i>óбрí-i</i>	<i>меч-í</i>
----	----------------	---------------	-----------------	---------------	--------------

Р.	<i>козак-ів</i>	<i>тýгр-iв</i>	<i>мудрец-ів</i>	<i>óбрi-їв</i>	<i>меч-ів</i>
Д.	<i>козак-áм</i>	<i>тýгр-am</i>	<i>мудрец-ýм</i>	<i>óбрi-ям</i>	<i>меч-áм</i>
З.	<i>козак-ів</i>	<i>тýгр-iв</i>	<i>мудрец-ів</i>	<i>óбрi-ї</i>	<i>меч-í</i>
О.	<i>козак-áми</i>	<i>тýгр-ами</i>	<i>мудрец-ýми</i>	<i>óбрi-ями</i>	<i>меч-áми</i>
М.	<i>...козак-áх</i>	<i>...тýгр-ах</i>	<i>...мудрец-ýх</i>	<i>..óбрi-ях</i>	<i>...меч-áх</i>
Кл.	<i>козак-í</i>	<i>тýгр-и</i>	<i>мудрец-í</i>	<i>-ї</i>	<i>меч-í</i>

Іменники середнього роду – загальні назви

Одніна

Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Н.	<i>крил-ó</i>	<i>nól-e</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-é</i>	
Р.	<i>крил-á</i>	<i>nól-я</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-á</i>	
Д.	<i>крил-ú</i>	<i>nól-ю</i>	<i>уміnn-ю</i>	<i>плеch-ú</i>	
З.	<i>крил-ó</i>	<i>nól-e</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-é</i>	
О.	<i>крил-óм</i>	<i>nól-em</i>	<i>уміnn-ям</i>	<i>плеch-ém</i>	
М.	<i>...крил-í</i>	<i>...nól-i, -ю</i>	<i>...уміnn-i</i>	<i>...плеch-i, -ú і плеch-évi</i>	
Кл.	<i>крил-ó</i>	<i>nól-e</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-é</i>	

Множина

Н.	<i>крайл-a</i>	<i>пол-ý</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-í</i>
Р.	<i>крил</i>	<i>пол-ív</i>	<i>умінь</i>	<i>плеch-éй, пліч</i>
Д.	<i>крайл-ам</i>	<i>пол-ýм</i>	<i>уміnn-ям</i>	<i>плеch-áм і плеch-ам</i>
З.	<i>крайл-a</i>	<i>пол-ý</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-í</i>
О.	<i>крайл-ами і крайль-ми</i>	<i>пол-ýми</i>	<i>уміnn-ями</i>	<i>плеch-ýма</i>
М.	<i>...крайл-ах</i>	<i>...пол-ýх</i>	<i>...уміnn-ях</i>	<i>...плеch-áх</i>
Кл.	<i>крайл-a</i>	<i>пол-ý</i>	<i>уміnn-я</i>	<i>плеch-í</i>

Іменники чоловічого роду – власні назви

Одніна

Тверда група		М'яка група		Мішана група		Тверда група	
Н.	<i>Євгéн</i>	<i>Олéсь</i>	<i>Íгор</i>	<i>Timíš</i>		<i>Дністéр</i>	
Р.	<i>Євгéн-a</i>	<i>Олéс-я</i>	<i>Ígor-я</i>	<i>Tymóš-a</i>	<i>i Tymoš-á</i>	<i>Дністр-á</i>	
Д.	<i>Євгéн-овi (-y)</i>	<i>Олéс-евi (-ю)</i>	<i>Ígor-евi, (-ю)</i>	<i>Tymóš-евi (-y)</i>	<i>i Tymoš-évi (-y)</i>	<i>Дністр-ú (-óvi)</i>	

3.	<i>Євгéн-a</i>	<i>Олéс-я</i>	<i>Ігор-я</i>	<i>Тимóши-a</i>	<i>Дніст́ер</i>
O.	<i>Євгéн-ом</i>	<i>Олéс-ем</i>	<i>Ігор-ем</i>	<i>Тимóши-ем</i>	<i>Дніст́р-ом</i>
M.	... <i>Євгéн-овi</i> (- <i>y, -i</i>)	... <i>Олéс-евi</i> (- <i>ю, -и</i>)	... <i>Ігор-евi</i> (- <i>ю, -и</i>)	... <i>Тимóши-евi</i> (- <i>y, -i</i>) ... <i>Дніст́р-ý</i> (- <i>овi, -i</i>)	... <i>Дніст́р-ý</i> (- <i>овi, -i</i>)
Kl.	<i>Євгéн-e</i>	<i>Олéс-ю</i>	<i>Ігор-ю</i>	<i>Тимóши-e</i> і <i>Тимош-é</i>	<i>Дніст́р-e</i>

М н о ж и н а					
H.	<i>Євгéн-i</i>	<i>Олéс-i</i>	<i>Ігор-i</i>	<i>Тимóши-i</i>	<i>Тимош-i</i>
P.	<i>Євгéн-iв</i>	<i>Олéс-iв</i>	<i>Ігор-iв</i>	<i>Тимóши-iв</i>	<i>Тимош-iв</i>
D.	<i>Євгéн-am</i>	<i>Олéс-ям</i>	<i>Ігор-ям</i>	<i>Тимóши-am</i>	<i>Тимош-ám</i>
Z.	<i>Євгéн-iв</i>	<i>Олéс-iв</i>	<i>Ігор-iв</i>	<i>Тимóши-iв</i>	<i>Тимош-iв</i>
O.	<i>Євгéн-ами</i>	<i>Олéс-ями</i>	<i>Ігор-ями</i>	<i>Тимóши-ами</i>	<i>Тимош-áми</i>
M.	... <i>Євгéн-ax</i>	... <i>Олéс-ях</i>	... <i>Ігор-ях</i>	... <i>Тимóши-ax</i> і ... <i>Тимош-áx</i>	
Kl.	<i>Євгéн-i</i>	<i>Олéс-i</i>	<i>Ігор-i</i>	<i>Тимóши-i</i> і <i>Тимош-i</i>	

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ З ОСНОВОЮ НА -Р

ОДНИНА

Тверда група		М'яка група		Мішана група
H.	<i>пасажíр</i>	<i>бульвár</i>	<i>байкár</i>	<i>кóзир</i>
P.	<i>пасажíр-a</i>	<i>бульвár-y</i>	<i>байкар-я</i>	<i>ковзаняр-á</i>
D.	<i>пасажíр-овi</i> (- <i>y</i>)	<i>бульвár-y</i>	(- <i>байкар-évi</i> (- <i>кóзир-ю</i> (- <i>евi</i>)))	<i>ковзаняр-évi</i> (- <i>ý</i>)
Z.	<i>пасажíр-a</i>	<i>бульвár</i>	<i>байкар-я'</i>	<i>кóзир (-я)</i>
O.	<i>пасажíр-ом</i>	<i>бульвár-ом</i>	<i>байкар-éм</i>	<i>ковзаняр-éм</i>

М.	<i>...пасажир-ові</i> (-у, -ї)	<i>...бульвар-і</i> (-ові, -у)	<i>...байкар-éви</i> (-ю́, -í)	<i>...козир-і</i> (-еві, -ю)	<i>...ковзаняр-éви</i> (- у, -ї)
Кл.	<i>пасажир-е</i>	<i>бульвар-е</i>	<i>байкар-ю</i>	<i>козир-ю</i>	<i>ковзаняр-е</i>

МНОЖИНА

Н.	<i>пасажир-и</i>	<i>бульвар-и</i>	<i>байкар-і</i>	<i>козир-і</i>	<i>ковзаняр-і</i>
Р.	<i>пасажир-ів</i>	<i>бульвар-ів</i>	<i>байкар-ів</i>	<i>козир-ів</i>	<i>ковзаняр-ів</i>
Д.	<i>пасажир-ам</i>	<i>бульвар-ам</i>	<i>байкар-ям</i>	<i>козир-ям</i>	<i>ковзаняр-ам</i>
З.	<i>пасажир-ів</i>	<i>бульвар-и</i>	<i>байкар-ів</i>	<i>козир-і</i>	<i>ковзаняр-ів</i>
О.	<i>пасажир-ами</i>	<i>бульвар-ами</i>	<i>байкар-ыми</i>	<i>козир-ями</i>	<i>ковзаняр-ами</i>
М.	<i>...пасажир-ах</i>	<i>...бульвар-ах</i>	<i>...байкар-ых</i>	<i>...козир-ях</i>	<i>...ковзаняр-ых</i>
Кл.	<i>пасажир-и</i>	<i>бульвар-и</i>	<i>байкар-і</i>	<i>козир-і</i>	<i>ковзаняр-і</i>

ЗРАЗОК ВІДМІНЮВАННІ ІМЕННИКА ГОСПÓДЬ

Н.	<i>Госпóдь</i>
Р.	<i>Гóспод-а</i>
Д.	<i>Гóспод-ові</i> (-у) і <i>Господ-éви</i>
Зн.	<i>Гóспод-а</i>
Ор.	<i>Гóспод-ом</i>
М.	<i>...Гóспод-ові</i> (-у, -ї)
Кл.	<i>Гóспод-и</i>

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ НА -ИЩЕ (жін. і середн. р.)

О д н и н а М н о ж и н а

Н. <i>бабíщ-е</i>	<i>бабíщ-а</i>
Р. <i>бабíщ-і/-а</i> <i>бабíщ</i>	
Д. <i>бабíщ-і/-у</i> <i>бабíщ-ам</i>	
З. <i>бабíщ-е/-у</i> <i>бабíщ</i>	
О. <i>бабíщ-ею/-ем</i> <i>бабíщ-ами</i>	
М. ... <i>бабíщ-і</i> <i>бабíщ-ах</i>	
Кл. <i>бабíщ-е</i> <i>бабíщ-а</i>	

Примітка 1. Тип відмінювання іменників на **-ище** (*бабíщє* – жін. і середн. рід, *свекру́шище* – жін. і середн. рід і под.) при хитанні в морфологічному роді залежить від значення роду: якщо іменник має дві форми роду (*бабíщє* – жін. і середн. рід), то для форми жін. роду лише в

називному, західному та кличному відмінках однини властиве закінчення **-е**, типове для іменників другої відміни середнього роду, а в інших відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями іменників першої відміни (обидва варіанти наявні в західному відмінку), а для середн. роду – послідовність відмінювання за зразками відмінювання іменників другої відміни середн. роду.

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ

I відміна

A. Одніна

Родовий відмінок

1. У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї**:

а) **-и** набувають іменники твердої групи: *до́ньки, дочкí, книжки, ма́ми, маші́ни, перемóги, роді́ни, фáбрики;*

б) **-і** (після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бу́рі, грі́вні* (від *грівня* – грошова одиниця), *дуéныї, мрії, надії, праці, відмінниці, сім'ї; кру́чі, межі, площі, ті́ши.*

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси, пор.: *дочкí – дочкі, землі – зéмлі, книжки – книжкí, межі – мéжі, сестрý – сéстри, сім'ї – сім'ї.*

Давальний відмінок

2. У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і, -ї**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**: *до́ньці, дочці, книжці, маші́ни, перемóзи, фáбрици; бурі, грі́вні, дуéныї, надії, відмінниці, сім'ї, статті, кру́чі, межі, площі, ті́ши.*

Західний відмінок

3. У західному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у, -ю**: *до́ньку, дочку, книжку, машіну, перемóгу, фáбрику; кру́чу, межу, площу, ті́шу; бурю, грі́вню,*

дуénью, наді́ю, відмінни́цю, сім'ю, статтю.

Орудний відмінок

4. В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп – **-ею**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-єю**: *до́нькою, до́чкою, кні́жскою, машы́ною, перемо́гою, фáбрикою; бу́рею, грýвнею, дуéньєю, наді́єю, відмінни́цею, сім'єю, статтёю; кру́чею, межéю, пло́щею, тýшею.*

Місцевий відмінок

5. У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**: *на до́ньці, на до́чці, на кні́жці, на машы́ні, на фáбриці, у бу́рі, у перемо́зі, по дорóзі, по стéжці, по руци; при до́ньці, при до́чці; на грýвні, на дуéньї, у надії, у сім'ї, у статті, при відмінни́ці, при сім'ї; на кру́чі, на межі, на пло́щі, у тýши, у межі, по кру́чі, по пло́щі.*

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с**: *ногá – нозí, рукá – руци, мúха – мусí.*

Кличний відмінок

6. У клічному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -е, -ю**.

а) **-о** властиве іменникам твердої групи: *до́нько, до́чко, дружы́но, Гáнно Михáйлівно, кні́жко, перемо́го, сéстро;*

б) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **-е** – іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *вóле, відмінни́це, грýвне, ду́ше, зéмле, Kátre, кру́че, магарáджe, ráджe; а також І́lle; дуéнье, Maríe, mríe, Соломíe;*

в) **-ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *babúсю, Гáлю, до́ню, Лéсю, матúсю, тітúсю.*

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки клічного

відмінка: *Оксáно Івáнівно, Марíє Васíлівно.*

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має лише загальна назва, а прізвище – форму, що збігається з називним відмінком: *добрóдíйко Гончарúк, пánі Шевчéнко.*

Б. Множина

Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп – **-í**, після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї**: *книжскí, машíни, перемóги, фáбрики; бýрі, дуényí, надíї, відмінницí, статтí, сíм 'ї; крúчи, мéжсí, мýши, площí;* також іменники чол. роду: *джу́ри, рáджсí, сýдди.*

Родовий відмінок

2. У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей**, **-ів**:

а) нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *верст* (від *верстá* – давня одиниця вимірювання відстані), *верств* (від *верствá* – шар) і *верстóв* (від *верствà* – давня одиниця вимірювання відстані), *вýгід* (від *вýгода*) і *вигíд* (від *вигóда*), *губ* (і *губíв*), *дорíг*, *машýн*, *назв*, *свобóд*, *фáбрик*, *шкíл*; *бур*, *долóнь*, *легéнь* (і *легéнів*), *надíй*, *робітнíць*; *круч*, *меж*, *площ*;

б) невелика група іменників жін. роду має закінчення **-ей**: *гусéй* (одн. *гýска*), *дуéней* (одн. *дуéнья*), *ескадрíлей* (одн. *ескадрíлья*), *курéй* (одн. *кýрка*), *мишéй*, *свинéй*, або нульову основу на **-ей**: *сíмéй* (від *сíм 'ї*), *статей* (від *статтí*) та ін.;

в) закінчення **-ів** має невелика група іменників чол. роду: *сýддів*, *старостíв* (і *стáрост* – з іншим значенням), окремі іменники жін. роду (див. вище п. а), а також прізвища: *Журбíв*, *Чупрýнків* і т. ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням **-ів** і нульовим закінченням: *мамí* – *мамíв* і *мáми* – *мам*, *бабí* – *бабíв* і рідко *баб*; у прізвищах: *Мáйгородів* і *Мáйгород*, *Стáростів* і *Стáрост*.

Примітка 1. В іменників, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з'являються **о** або **е**.

О виникає в тих іменників, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *дóчок* (*дóчки*), *книжóк*, (*книжскí*), *кульок* (*кульки*), *мисóк* (*мискí*) і т. ін., а також в іменників між двома приголосними: *gra* (мн. *ígri*), *кухня*, *повéрхня*, *сósна*, *сúкня*, *цéрква* → *ígor*, *кухонь*, *повéрхонь*, *сósон* (і *сósен*), *сúконь*, *церкóв*. У низці іменників з'являється відповідно **е** (**€**): *бóень*, *вóен* (і *вийн*), *грíвень*, *дóмен*, *копáлень*, *мítел*, *шабéль*, але в іменників іншомовного походження здебільшого наявне нульове закінчення: *арф*, *догм*, *пальм*, *шайб*.

Примітка 2. В іменників іншомовного походження з подвоєнними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння збережено: *бонн* (від *бónna*), *булл* (від *búlla*), *ванн* (від *vánna*), *вілл* (від *vílla*), *мадóнн* (від *madónna*), *панн* (від *pánna*).

Давальний відмінок

3. У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам**, **-ям**:

а) закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжскáм*, *маши́нам*, *фáбрикам*; *кру́чам*, *мéжсам*, *пло́щам*.

б) закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бúрям*, *дуéньям*, *грíвням*, *ескадрíльям*, *надíям*, *відмíнницям*, *сíм'ям*, *статтýм*.

Знахідний відмінок

4. У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

а) іменники – назви істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведмéдíць*, *вовчíць*, *листонóши*, *міхонóши*, *молодíць*, *відмíнницíць*, *українок*; *дуéней*, *свинéй*.

Примітка. Іменники – назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка: *гнáти овéць* (і *вíвci*), *на́сти корíв* (і *корóви*), *годувáти свинéй* (і *свínі*), *ловити мух* (і *мúхи*);

б) іменники – назви неістот уживаються у формі, однаковій із формою називного відмінка: *книжскí*, *маши́ни*, *фáбрíки*; *вúлицí*, *грíвнí*, *друкárнí*, *ескадрíльї*, *мрíї*, *сíм'ї*, *кру́чі*, *мéжсі*, *пло́щі*.

Орудний відмінок

5. В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами**, **-ями**, **-ми**:

а) закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп:

книжскáми, машíнами, фáбриками, кручами, мéжами, площами;

б) закінчення **-ями** властиве іменникам м'якої групи: *вулицями, грívнями, друкárнями, дуéньями, ескадрíльями, мрíями, відмінницями, сім'ями, статтýми*;

в) варіантні закінчення **-ми** (поряд із формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *слíзьми́ (і слóзáми), свиньми́ (і свíннями)*.

Місцевий відмінок

6. У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** – для м'якої групи: у *книжскáх, на машíнах, на кручах, на мéжах, на грívнях, на дуéньях, на ескадрíльях, у статтýх, у сім'ях; по дорóгах, по рукáх, по стежскáх*.

Кличний відмінок

7. У клічному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову із називним: *бабý, дóчки, жінкý, грívнí, дуéныї, відмінницí*.

ІІ відміна

A. Одніна

Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю**.

1. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка – у мішаній групі): *міста, селá, плечá, прíзвища; уміння, знаряддя, мóря, обліччя, узбіччя, пóля*.

2. Іменники чол. роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *бáтька, Дмитрá, Дорошénка, Теслénка, Франкá, Шевчénка; Антося, Бенéдя, Олексія*.

2.1. Іменники чол. роду в родовому відмінку однини з основою на приголосний набувають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю** залежно від значення істоти або значення неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

2.1.1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

2.1.1.1. Назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *академіка, віїна, делегата, священика, співака, тесляра, митця, незнайомця, промовця, матуся, феномена* (людина), *учителя, учня, фахівця; Богдана, Бориса, Олександра, Тараса; Андрія, Василія, Віталія, Сергія, Юрія; козаченка, хлопчика; вівчика, зайчика, соколика;* та персоніфіковані предмети і явища: *Вітра, Мороза* та ін.

2.1.1.2. Назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема:

а) назви дерев: *береста, дуба, клена, явора, ясеня; дубка, яворонька, ясеночка;*

б) назви технічних реалій, машин, двигунів та їхніх деталей: *вагона, електрокара, ескалатора, комп'ютера, літака, монітора, мотора, польота, трактора; автомобіля, дизеля, піршия; вагончика, літака;*

в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні фігури та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *атома, вектора, елемента, еліпсоїда, інтеграла, катода, квárка, квадрати, коефіцієнта, конуса, косинуса, циліндра; фікса, інтерфікса, локатива, префікса, суфікса* та ін., але *сíнтаксису, фразеологізму* (про інші категорії термінів див. п. 2);

г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмінка, восьмикутника, додатка, займенника, знаменника, іменника, прикметника, прислівника, трикутника, чисельника, числівника, шківа; променя*, але *віду, рόду, складу, способу* (див. п. 2.1.2.1(г));

і) назви одиниць вимірювання довжини (*дюйма, метра, кілометра*) або маси (*грама, кілограма, фунта, фунтика*);

д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня, вівторка, понеділка; листопада, місяця, січня, тýжня; але віку, листопаду* (явище природи), *рóку* (сукупність місяців, тижнів і днів), *поясу* (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. 2.1.2(2)), а також числові назви: *десятка, мільйона, мільярда;*

е) назви грошових знаків: *гроща, долара, карбованця, сантима, франка, ѹена, червінця, червінчика;*

е) назви органів і частин тіла: *живота, кишківника, м'яза, носа, рóта, скелета, суглоба, хребта, шлунка, пальця; животика, пальчика, але стравохόду* та ін. (див. 2. 3);

ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель і їх частин, архітектурних деталей: *барака, комина, одвірка,*

підда́шка, причілка, свóлока, флігеля, димаря́; вітрякá, ву́лика, голубникá; акведу́ка, багéта, єркера, карніза, балкона, пáндуса, тámбура; балкóнчика; але pídmúрку, покóю (див. 2.1.2(3));

з) назви предметів побуту: *ножá, чайника, черпакá; дивáна, мýсника, сервáнта; стíльця́; стíльчика;*

і) назви одягу і взуття: *джéмпера, жупáнá, кобенякá, костюма, кўнту́ша, пíджакá, плаща, пояса* (елемент одягу), *свéтра, кéда, черевíка, чóбота; костюмчика, плáщика; черевíчка;*

ї) назви виробів із борошна: *батóна, бўблика, калачá, рогáлика; бўбличка, калáчика;*

к) назви церковних реалій: *амвóна, іконостáса, вівтаря́; іконостáсика;*

л) назви населених пунктів: *Батúрина, Бáхмача, Бердя́нська, Вíшигорода, Гáлича, Гáдяча, Гдáнська, Гóмеля, Житóмира, Лóндана, Лúцька, Мýргорода, Парíжса, Хárкова; Бóбринця, Борýсполя, Кóвеля, Трускавця, Чорнóбиля, Шанхáя, Ямпóля;* а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів-** (-ів-), **-ев-** (-ев-), **-ов-**, **-ин-** (-ін-): *Бикá, Днíпрá, Дnістрá, Збручá, Псла, Тéтерева; Вільхівця́, Дінця́, Інгульця́, Торця́, Хустця́; Олéськова, Львóва, Хárкова, Кýєва, Колгúєва, Хóдорова, Пирáтина, Святóшина, Снятíна;* лише в окремих випадках з наголосом на корені іменника: *Бréча, Вóвка, Дóвжика, Малóго Куйáльника, Салгíра, Свíжа, Смóтрича.*

Примітка 1. Закінчення **-у, -ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у:** *Давíдового Бróду, Зелéного Гáю, Кривóго Rógy, Часовóго Яру, Ширóкого Лáну* та ін.

2.1.2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

а) назви якостей і властивостей: *героíзму, лірíзму, націоналíзму, патріотíзму;*

б) назви психічних і фізичних станів, емоцій, почуттів, різних хвороб: *гнíву, жáху, жáлю, рóзпачу, сну, сóрому, стíду (і стидá), стóгону, стрáху́, сýмніву; авíтамінóзу, артróзу, бронхíту, гайморíту, грýпу, діабéту, колíту, кóру, нáбряку, óпíку, óпуху, отíту, кáшилю, правциó, тýфу, ящуру;*

в) назви явищ суспільного життя, дій, процесів та їхніх результатів:

аналізу, бігу, вібю, віку, віслову, відбою, відгуку, заробітку, затору, запису, імпульсу, клопоту, конфлікту, кроку, приїзду, поштовху, прибутку, процесу, ремонту, руху, синтезу, успіху, ходу, шуму, усміху;

г) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолюту, абсурду, агностицизму, антропоцентризму, дисонансу, догматизму, догмату* (і *догмату*); *авралу, акту, достатку, екзамену, експорту, екскурсу, звуку, ідеалу, сорту, способу, хисту, феномену* (явище), *фрейдизму* та ін., але як конкретні іменники-терміни: *звука, духа і Духа* (у значенні Святого Духа (третя іпостась єдиного Бога));

г) назви явищ природи зі значенням процесу: *вихору, граду, грому, вітру, вогню, дощу, землетрусу, морозу, смерчу, туману, урагану, холоду, циклону*; але *Вітра, Мороза* як персоніфікованих явищ (див. п. 2.1.1.1);

2) іменники на позначення сукупності істот (*електорату, батальйону, взвіду, дивізіону, корпусу* (військове з'єднання), *ордену* (чернеча громада), *оркестру, польку, рою, хору*, але з наголосом на останньому складі *табунá*) або неістот: а) дерев, кущів: *березняку, вишнику, гаю, лісу, саду* (але *садкá*), *чагарнику*; б) трав'янистих рослин: *барвінку, бузку, буркуну, гороху, звіробою, кропу, молочаю, очерету, щавлю, ячміню* (але *вівса*); в) предметів побуту: *одягу, реманенту, сувою, товару*; г) сортів плодових дерев: *ранету, ренклоду; кальвілю* та ін.; г) установ, закладів, організацій, об'єднань держав: *інституту, коледжу, лицéю, мárкету, музéю, університету; клубу, комітету, уряду; союзу*, але *блóка* (механізм або камінь); г) ігор, видів спорту і танців: *альпінізму, бадмінтону, баскетболу, бейсболу, біатлону, бóксу, боулінгу, волейболу, гандболу, гольфу, дайвінгу, сérфінгу, футболу; бобслéю, хокею; вальсу, краков'яку, танку* (але переважно з наголосом на закінченні *танкá*); *танцю*, але: *гопакá, козакá* (танець), *сérфінга* (спортивне знаряддя);

3) іменники – назви просторових понять та їхніх різновидів: *валу, байráку, лиману, лúгу, майдану, тóку; всéсвіту, рýнгу, рóву, свíту, стéпу, урýвку, яру; краю, небокраю, ручаю*, але: *горбá, хýтора*. До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіону, будíнку, відвáму, вокзáлу, гуртожитку, танку, дáху, завóду, зáлу, зámку, інтернату, канáлу, коридóру, мólу, мýру, палáцу, парапéту, підвáлу, пло́ту, пóверху, портáлу, притýлку, тýну, універмáгу, фасáду, фільвáрку, чýму, шínку, штáбу; сарáю; інтернату, метрополітéну*; але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажá, гаражá, куренá, млинá, сажá, хлівá*; обидвох закінчень – **-а (-я)** та **-у (-ю)** – набувають іменники: *мостá* (конкретний предмет) й *мосту* (цілісність), подібно: *парканá* й *паркáну*, *плота* й *плóту*.

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у п. 2.1.1.2 (л)), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Бúгу, Гáнгу, Дóну, Дунáю, Нíлу, Рéйну, Сéйму, Стиру, Стрию, Байкалу; Світязю*;

Ельбрúсу, Памíру, Урálу, Алтáю; Кíпру, Крýту, Рóдосу; Алжíру, Афганістáну, Ватикáну, Єгíпту, Іráну, Іráку; Китáю, Тайвáню; Гонкóнгу, Ельзásу, Кавkáзу, Карабáху, Кривбáсу, Міkelónу, Сен-П'érú, Сибíру.

Примітка. Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)** мають розрізнювальну функцію в деяких іменників: *Алжíра, Рíма, Тунíса* (місто) і *Алжíру, Рíму, Тунíсу* (країна), *Нью-Йóрка* (місто) – *Нью-Йóрку* (штат).

4) речовинні іменники: *азóту, асфáльту, бальзáму, бóру, бróму, борицj, вóску, гáсу, гíncу, гранíту, йóду, квáсу, кíсню, льóду, мéду, пíскj, нóроху, спíрту, спíртику; алюмíнію, вóдню, вуглецию, мágнію, rádію, тáлію, тóлію*, але *хлíба* (конкретний іменник);

5) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водогóну, вододíлу, газогóну, живóпису, живоплóту, манускíрту, родовóду, рукóпису, суходóлу*, але *електровóза, пароплáва*.

Примітка. У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних іменників та абстрактних іменників, а також на реалізації іменниками значення сукупності, відбуває значення слова: *алмáза* (коштовний камінь) – *алмáзу* (мінерал), *ákta* (документ) – *ákту* (дія), *апарáта* (прилад) – *апарáту* (установа), *бáла* (одиція виміру) – *бáлу* (святковий вечір), *блóка* (частина споруди, машини) – *блóку* (об’єднання держав), *бóра* (свердло) – *бóру* (хімічний елемент), *бóрта* (край одягу, посуду) – *бóрту* (судно), *булáта* (зброя) – *булáту* (сталъ), *вáла* (деталь машини) – *вáлу* (насип), *дзвóна* (інструмент) – *дзвóну* (звук), *елемéнта* (конкретне) – *елемéнту* (абстрактне), *звúка* (термін) – *звúку* (процес), *інструмéнта* (одиничне) – *інструмéнту* (збірне), *кáменя* (одиничне) – *кáменю* (збірне), *клина* (предмет) – *клину* (просторове поняття), *кóрпуса* (тулуб) – *кóрпусу* (сукупне), *листá* (одиничне) – *лісту* (збірне), *листопáда* (місяць) – *листопáду* (процес), *оригіnála* (особа) – *оригіnálu* (документ), *óргана* (частина тіла) – *óргану* (установа), *папéра* (документ) – *папéру* (матеріал), *пóтяга* (поїзд) – *пóтягу* (почуття), *придáтка* (відросток) – *придáтку* (додаток), *пóяса* (предмет) – *пóясу* (просторове поняття), *рахýнка* (документ) – *рахýнку* (дія), *сирка* (сиркова маса) – *сирку* (зменш. до *сир*), *сóняшиника* (рослина) – *сóняшинику* (насіння), *стáна* (технічний термін) – *стáну* (музичний та ін. термін), *телефóна* (апарат) – *телефóну* (вид зв’язку); *térmína* (слово) – *térmínu* (строк), *фáктора* (маклер) – *фáктору* (чинник), *фенóмена* (особа) – *фенóмену* (явище), *шаблóна* (пристрій; креслення) – *шаблóну* (зразок) і т. ін.

Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають

закінчення **-ові**, **-еві** (-еві), **-у** (-ю).

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-еві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2 б): *в́елетнєві*, *дирéкторові*, *добрóдієві*, *журавлéві*, *мáйстрові*, *Петрóві*, *побратимові*, *працівникóві*, *секретарéві*, *Сергíєві*, *солов'єві*, *тováришеві*, *шахтарéві*; *будýнкові*, *бúкові*, *дрóтові*, *запáсові*, *кíлимові*, *набóрові*, *палáцові*; *гáеві*, *кáменеві*, *кráеві*, *пнéві*; *дощéві*, *плачéві*, *плащéві* та ін. Ці ж іменники набувають і закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі): *дирéктору*, *мáйстру*, *Петрú*, *в́елетню*, *Вітálлю*, *журавлю*, *солов'ю*; *будýнку*, *бúку*, *дрóту*, *запáсу*, *кíлиму*, *палáцу*; *гáю*, *кáменю*, *кráю*.

Примітка. Коли в тексті уживано поряд декілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закінчення **-ові**, **-еві** (-еві), а тоді – **-у** (-ю): *Симонéнкові* *Олéсю* *Андрíйовичу*, *Леонíдові* *Миколáйовичу* *Куцéнку*, *добрóдієві* *бригадýру*, *пáнові* *капітáну*.

Варіантні закінчення **-ові** та **-у** мають іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають недорослих істот: *дитя́ткові* – *дитя́тку*, *лошáткові* – *лошáтку*, *немовля́ткові* – *немовля́тку*, *порося́ткові* – *порося́тку*, *теля́ткові* – *теля́тку*, *ягнáткові* – *ягнáтку* і под.

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

а) іменники середн. роду: *мíсту*, *селу*, *свáту*; *прíзвищу*, *умíнню*, *знарýдю*, *облýччу*, *піddáшию*, *роздорíжжю*; *сéрци*, *сónци*.

У деяких словах середн. роду можливі варіантні закінчення **-у**, **-ю** та **-ові**, **-еві**: *лíху* – *лíхові*, *мíсту* – *мíстові*, *óзеру* – *óзерові*, *сéрци* – *сéрцеві*;

б) іменники чол. роду на **-ів** (-їв), **-ов**, **-ев** (-ев): *Кíїв* – *Кíєву*, *Колгúєв* – *Колгúєву*, *Лебедíн* – *Лебедину*, *Мáмонтов* – *Мáмонтову*, *Львíв* – *Львóву*, *óстрів* – *óстрову*, *рів* – *róву*, *Хárків* – *Хárкову*.

Примітка. У прізвищах на зразок *Василíшин*, *Волóшин*, *Семенíшин*, *Яковíшин*, *Ільїн* можливі варіантні закінчення **-у** та **-ові**: *Василíшину* – *Василíшинові*, *Волóшину* – *Волóшинові*, *Михайлíшину* – *Михайлíшинові*, *Семенíшину* – *Семенíшинові*, *Степанíшину* – *Степанíшинові*, *Яковíшину* – *Яковíшинові*, *Ільїнú* – *Ільїнóви* та ін.

Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Омонімічну з формою родового відмінка мають усі іменники чол. роду – назви істот, а також найменування персоніфікованих явищ: *будівника, доповідача, коня, хлопця, Вітра, Мороза*.

2. Усі іменники – назви неістот чол. роду, а також іменники середн. роду в західному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *будинок, декрет, інститут, колектив, міст, народ, полк, сон, стиль, стіл, ячмінь; коріння, місто, місце, море, село*.

Примітка. Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінків: (зрізав) *дуб* і *дуба*, (вивчив) *віри* і *віриша*, (написав) *лист* і *листá*, (узяв) *ніж* і *ножá*, (поклав) *олівець* і *олівця*, (поставив) *плуг* і *плúга*, (розгорнув) *довідник* і *довідника*; (подарував) *перстень* і *персня*, (укласти) *акт* і *акта*.

Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-ем)** і **-ям, -им**.

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа **-ем**) – іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду з кінцевим **-я**): *майстром, містом, працівником, селом; бійцем, кобзарем, конем, кущем, місцем, морем, ножем, плечем, прізвищем, секретарем, слухачем, пирієм, роєм, слов'ем, урожаєм; Багрієм, Кублієм, Червонієм*.

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я**: *ворожінням, життям, змаганням, умінням, знаряддям, кіллям, листям, луб'ям, обличчям, піддашиям, пір'ям, роздоріжсям, щастям*.

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

а) іменники – прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-ев), -ів (-ів), -ин, -ін (-ін)**: *Виноградовим, Звегінцевим, Ільїним, Ковалевим* (від *Ковалів*), *Лесиним*. Неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін**, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бюловом, Дарвіном, Кельвіном, Чапліном*.

Примітка. Прізвища на **-ин (-анин, -янин)**, які походять від назв осіб за етнічною належністю або місцем проживання, в орудному відмінку однини набувають закінчення **-ом**: *Волошином, Лучканином, Русином, Турчином, Турянином* і т. ін.;

б) Іменники – географічні назви середнього роду із суфіксами

присвійності **-ов-, -ев- (-ев-), -ин- (-ин-)**, що відмінюються як прикметники: *Горóшине – Горóшиним*, *Гранítне – Гранítним*, *Кам’яне – Кам’яним*, *Котелéве – Котелéвим*, *Свáтова – Свáтовим*.

Іменники – географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами **-ов-, -ев- (-ев-), -ив- (-ив-), -ин-, -ин- (-ин-)**, що не відмінювані як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Кýевом*, *Козáтином*, *Лебедином*, *Пирáтином*, *Святóшином*, *Хárковом*, *Яготином*.

Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-і (-ї), -ові, -еві (-еві), -у (-ю)**.

1. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа – **-ї**) мають:

а) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні) – назви неістот: *в áкти, в дýси, у комп’ютері, у байráці, у бéрезі, у трúнти, у декрéти, у телефóні, на дýбі, на мíсяці, на пóверсі, на порóзі, на столі, на язиці, по асфáльти, по фундáменті, при дні, при столі, при харáктері*;

Примітка 1. Деякі іменники цього зразка можуть мати варіантні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в слові: *у гáї – у гаю, у краї – у краю, у лíсі – у лíсу, на льодí – на льоду, на рóді – на роду, у сáді – у саду, на стáві – на ставу, на тóрзі – на торгу*;

б) іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м’якої груп: *у горí, унавчáнні, в óзері, у слóві, у мíсті, у селí, у прíзвищі; на пíсьмі, на облýччі, на пíddáшиі, на плечі, на роздорíжжі, по завéренні, при згáрищі, при мóрі, при узбíччі*.

2. Закінчення **-у** (після голосного – **-ю**) мають:

а) іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о)** – назви неістот: *у ставку; у горищéчу, у містéчу; у будýнку, у гуртку; у вíйську; на держаку, на літаку, на мішку; на дóщику, на лíжку, на яéчку; по горищу, по узбíччу; при бáтеньку, при пíдрахýнку*. Наявні також і варіантні форми з **-ові**: *на/по/при/у будýнкові, на/по/при/у держакóві, на/по/при/у літакóві, на/по/при/у лíжкові* та ін.;

б) іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *у гаю, у соку, у стeпу, у яру, у бою, на льоду, на снігу, на шляху, по даху*.

Примітка 1. Із прийменниками **по** деякі іменники набувають

варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по дубу – по дубі, по Дніпру – по Дніпрі, по місту – по місті, по обличчу – по обличці, по озеру – по озері, по польо – по польі, по селу – по селі, по навчанню – по навчанні*; на позначення часу вживається переважно закінчення **-і(-ї)**: *по закінченні, по обіді; зрідка – -у(-ю): по вечорі і по вечору, по досягненні і по досягненню, по завершенні і по завершенню, по закінченні і по закінченню, по здійсненні і по здійсненню.*

Примітка 2. Із прийменниками **в (у)** деякі іменники також набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *у погляду – у поглязі.*

3. Закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа – **-еві**) у м'якій та мішаній групах мають:

а) іменники чол. роду – переважно назви істот: *на/при батькові, на/при лісниківі; на/при водієві, на/при вчителеві, на/при коневі, на/при товаришеві;*

б) іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви істот): *на дитяткові, на левеняткові, на немовляткові, на теляткові, на хлоп'яткові, на яструб'яткові.*

Примітка 1. Іменники чол. роду твердої групи з основою на **-г, -к, -х,** безсуфіксні та із закінченням **-о** – назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксом **-к-** – назви істот, ужиті з прийменниками **на, у (в), по, при,** поряд із закінченнями **-ові, -еві (-еві)** мають і варіантні закінчення **-у (-ю): на батькові – на батьку, при співробітникові – при співробітнику, на чумакові – на чумаку, на дитяткові – на дитятку, на теляткові – на телятку.**

Іменники чол. роду – назви істот (не осіб) мають поряд із закінченнями **-ові, -еві (-еві)** й закінчення **-і (-ї): на звірові – на звірі; на китові – на киті, на ослові – на ослі, на тигрові – на тигрі; на бугаєві – на бугай, на коневі – на коні, на лосеві – на лосі; на вужеві – на вужі; -ові та -у – переважно в іменників з основою на **-к:** на борсукові і на борсуку; на вісликові і на віслику; на вовкові і на вовку; на воякові і на вояку.**

Примітка 2. Із прийменником **по** іменники набувають варіантних закінчень **-ові, -еві (-еві)** та **-у (-ю): по левові і по леву, по вовкові і по вовку; по бугаєві і по бугаю, по зайцеві і по зайцу; по вужеві і по вужу.**

Примітка 3. Окремі іменники – назви осіб чол. роду, вжиті з прийменниками **на, у (в), по, при,** мають три варіанти закінчень: **-ові / -у (-ю) / -і (-ї)** – у твердій групі, а в м'якій і мішаній групах – **-еві (-еві), -ю, -і (-ї): на, у (в), по, при капітанові, капітану, капітані; на, у (в), по, при прем'єр-міністрозві, прем'єр-міністру, прем'єр-міністрі; на, у (в), по, при професорові, професору, професорі; на, у (в), по, при студентові, студенту, студенті; на, у (в), по, при учителеві, учителю, учителі; на, у (в), по, при носіеві, носію, носії; на, у (в), по, при небожеві, небожу, небожі; на, у (в), по, при товаришеві, товаришу,**

товариши; на, у (в), по, при читачеві, читачу, читачі.

Кличний відмінок

Іменники другої відміни в клічному відмінку закінчуються на **-у** (**-ю**), **-е**.

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик**, **-ок**, **-к(о)**), іншомовні імена з основою на **г**, **к**, **х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Петрику, Івánку, Olégu* (й *Oléже*), *бáтьку, сíнку, погóничу, слухáчу, товáришу, робítнику* (і *робítníче*), *Ван-Дéйку, Джéку, Жáку, Людвíгу, Фрíдріху*; а також іменники *діду, сýну, тáту*.

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Вítáлíю, вчítелю, Гríцю, кráю, лíкарю, мíсяцию, розмáю, ясеню*.

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж**, **ч**, **ш**, **дж** і загальні назви з основою на **р**, **ж**: *Богдáне, Бóже, голубe, дру́же, козáче, мóсте, óрле, пáне, Пéтре, по́сле, сóколе, Степáне, чумáче; жéнче* (від *жнець*), *кráвче, молóдче, хлóпче, шéвче* (переважно: *бíйцю, українцу, умíльцу* та ін.); *гусляре, Дóбуше, мáяре, стóроже, тесляре, школяре*. В окремих випадках можливі варіанти: *повстáнц-ю* і *повстáнч-e*, *умíльц-ю* і *умíльч-e*.

4. Закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів** (-їв), **-ов**, **-ев (-ев)**, **-ин**, **-ін (-їн)**, такі, як *Ромáновe, Чугúєве, Королéве, Щóголевe, Глíбовe, Гулáєве, Романишинe, Степанишинe* та ін. і варіантні форми, спільні з називним відмінком: *Ромáнів, Чугúїв, Королíв, Щóголів, Глíбов, Гулáєв, Романишин, Степанишин*.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у клічному відмінку закінчення **-е**: *Кýєве, Лебедíне, Львóве*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму клічного відмінка мають обидва слова: *добрóдію бригадíре, пáне лейтенáнте*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму клічного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *брáте Пéтре, дру́же Гríцю, колéго Степáне, пáні Катерíно, пáне Вítáлíю*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища,

форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *дрӯ́же Макси́менку, колéго Євгенишукú, пáне Ковáлю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми називного відмінка прізвища, що виконує функцію кличного відмінка: *дрӯ́же Макси́менко, колéго Євгенишукú, пáне Гончár*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володíмире Хомичú, Пéтре Кузьмичу, Яросláве Андriйовичу*.

Примітка 5. Іменники *сер, сíр, гер* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сíр, гер*.

Примітка 6. Іменник *Госпóдь* у кличному відмінку має форму *Гóсподи*; іменник *Христóс* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Христóсе, рідко Христé, Христé*.

Б. Множина

Називний відмінок

У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -í (-ї), -а (-я)**.

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батькí, берегí, горóди, директорí, завóди, клáси, лісí, працівникí, футляри*, але *дрӯзí*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -їн** у множині втрачають **-ин, -їн**: *болгáри, громадяни, кийни, львів'яни, селяни, татáри, хазяї (хазяїнý)*, але: *грузíни, осетíни, русíни*.

2. Закінчення **-í** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *вéлетнí, герóї, ковалí, óбрíї, купцí, лікарí, пазурí (і пázuri), секретарí, словí, теслярí, школярí; ножí, слухачí, товаришí; очí (рідше вíčí), плéчи*.

Примітка 1. Іменники чол. роду з числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **-и, -í (-ї)**: *два хлóпцí, три робітникí, чотири слухачí*.

Примітка 2. В урочистому мовленні замість форми множини слова *брат* – *братí* вживають форму збірності *брáття* (рідше – *братóве*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка мішаній, групі) мають усі іменники середн. роду: *дéна (від дно), містá, néра, стремéна; прíзвища, єрвища; умíння, морá, облýчя, піддáшия, полá,*

прислів'я, роздоріжся.

Декілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення **-и** та **-а**: *вуси – вуса, ґрунтý – заст. ґрунта* (збірне), *рукавý – рукава, хлібý – хліба* (збірне), але тільки *вівса, тата*.

Примітка. Іменник *Госпόдь* форм множини немає.

Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв)**, нульове закінчення та **-ей**.

1. Закінчення **-ів** (після голосного та апострофа – **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я**: *батьків, берегів, ватів, вольтів, геройів, грамів, другів, дощів, захисників, обрійів, мётрів, омів, підписів, робітників, солдатів, слов'їв, степів, школярів, верхів'їв, відкриттів, життів, міжгір'їв, морів, подвір'їв, полів, покриттів, почуттів, прислів'їв*.

Примітка. Невелика група іменників чол. роду мають і нульове закінчення (основу): *ватів (ват), кіловатів (кіловат), чоботів (чобіт)*, а також у сполученні з числівниками: *сто раз (і разів), але днів сім, разів сто; чоловік сім і сім чоловік, тобто “сім осіб”, але сім чоловіків – “сім осіб чоловічої статі”*, чоловік із двісті, а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин, -їн**: *болгар, громадян, селян, татар, але: вірменів, грузинів, осетинів*.

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о, -е** та більшість на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним **и**): *бажань, боліт, вагань, верховіть, весіль, відер, вікон, доліт, завдань, засідань, умінь, кіл, кілекъ, коліс, місць, озёр, обліч, пальт, питань, піддаши, покликань, полотен, прізвищ, роздоріж, сердечъ (і серць), сіл, слів, сприйнятъ, хуттер, яєцъ, але: морів, полів (рідко піль); окремі іменники чол. роду: тат та ін.*

Примітка. При збігові двох приголосних у кінці основи з нульовим закінченням між ними часто з'являються голосні **о** або **е**: *вікон, пасом, сукон; болітецъ, відер, вікінечъ, гасел, ден (від дно), кілецъ, озерецъ (озеречъ), реber.*

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *гостей коней* і середн. роду: *очей (і віч), плечей (і пліч), заст. ушней (уші) та ух (уха)*.

Давальний відмінок

У давальному відмінку множини другої відміни іменники чол. та

середн. роду мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м'якій групі): *батькám, працівникám, слухачám, тракторám, колінам, містám, прізвищам, сélam; óбріям, лікарýм, шахтарýм, морýм, полям;* а також *дрúзям, місцýм, морýм, обли́чям, бажанням, питанням, піддашиям, роздоріжжям, узвішиям.*

Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають або омонімічну форму з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники – назви істот мають закінчення, омонімічне з родовим відмінком множини: *вчителíв, герóїв, кравцíв, лікарíв, оленíв, працівникíв, хрущíв, ягнáток* (але: *пітí в гвардійцí, перейтí в робітникí*).

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волíв* (і *волí*), *кóней* (і *кónі*), *порося́ток* (і *порося́тка*).

2. Усі іменники – назви неістот мають форму, омонімічну з називним відмінком множини: *берегí, тракторí; вантажí, олівцí; містá, сéлища; морý, обли́чя, поля, узвішия.*

Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми.**

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій, зрідка в мішаній, групі) мають іменники чол. і середн. роду: *берегáми, працівникáми, товаришáми, тракторáми; вúхами, містáми, прізвищами, сélами, явищами; ковалýми, лікарýми, шахтарýми; знаряддями, місцýми, обли́чями, полями, роздоріжжями, узвішиями.*

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. і середн. роду: *гістъми* (переважно *гостями*), *кіньми* (і *кónями*), *чобітъмí* (і *чоботами*, *чоботами*); *коліньми* (і *колінами*), *колісъми* (переважно *колесами*), *крильмí* (переважно *крилами*).

Примітка. Іменники середн. роду *óко, плечé* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има:** *очýма, плечýма.*

Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на дубáх, на працівникáх, у горизóнтах, в озéрах, у календаряx, по лісáх, при берегáх,*

при столáх, у сéлищах; на учителáх, на шахтаря́х, на чóботах (чобóтях), на місця́х, на облýччях, на роздорíжжяx, на узвíшиях, по будýнках, по гáях, по óбрíях, по містáх, по сéлах.

Кличний відмінок

У клічному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *братí, працівникí; діячí, товаришí; óбрíй, учителí, лікарí; морá, поля, сéла;* у поетичному мовленні в окремих іменників інколи використовують форми на зразок *братóве, панóве, сватóве.*

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Третя відміна

О д н и н а

<i>H.</i>	тінь	пóдорож	гíдність
<i>P.</i>	тíн-í	пóдорож-í	гíдност-í
<i>D.</i>	тíн-í	пóдорож-í	гíдност-í
<i>Zn.</i>	тінь	пóдорож	гíдність
<i>Op.</i>	тíнн-ю	пóдорожж-ю	гíдніст-ю
<i>M.</i>	... тíн-í	... пóдорож-í	... гíдност-í
<i>Kl.</i>	тíн-е	пóдорож-е	гíдност- е

М о ж и н а

<i>H.</i>	тíн-í	пóдорож-í
<i>P.</i>	тíн-ей	пóдорож-ей
<i>D.</i>	тíн-ям	пóдорож-ам
<i>Zn.</i>	тíн-í	пóдорож-í
<i>Op.</i>	тíн-ями	пóдорож-ами
<i>M.</i>	... тíн-яx	... пóдорож-ах
<i>Kl.</i>	тíн-í	пóдорож-í

Четверта відміна

О д н и н а

<i>H.</i>	курч-á	íм'-я тíм'-я
<i>P.</i>	курч-áт-и	íм-ен-í, íм'-я тíм-ен-í, тíм'-я
<i>D.</i>	курч-áт-í	íм-ен-í тíм-ен-í, тíм'-ю
<i>Zn.</i>	курч-á	íм'-я тíм'-я
<i>Op.</i>	курч-áм	íм-ен-ем, íм'-ям тíм-ен-ем, тíм'-ям
<i>M.</i>	... курч-áт-í	... íм-ен-í ... тíм-ен-í, тíм'-ї, але і по тíм'-ю

<i>Кл.</i>	курч-á	ім'-я, ім-ен-е тім'-я
М н о ж и н а		
<i>H.</i>	курч-áт-а	ім-ен-á тім'-я
<i>P.</i>	курч-áт	ім-éн тім'-їв
<i>Д.</i>	курч-áт-ам	ім-ен-áм тім'-ям
<i>Зн.</i>	курч-áт(а)	ім-ен-á тім'-я
<i>Op.</i>	курч-áт-ами	ім-ен-áми тім'-ями
<i>M.</i>	... курч-áт-ах	... ім-ен-áх тім'-ях
<i>Кл.</i>	курч-áт-а	ім-ен-á

III відміна

Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відмінні мають закінчення -ї: *Бéршадí, ванíлі, гáлузí, герáні, гíдностí, крóві, любóві, мóці, незалéжності, нéхворощі, нóчі, Оболónі, осені, осі, пóдорожі, прýязні, рéчі, Рýсі, сóлі, стáлі, сúміші, тíні, Умані, фáльші, фланéлі, хорóбrostі*.

У художніх текстах іменники на -ть після приголосного, а також слова *кров, любо́в, осінь, сіль, Русь, Білору́сь* можуть набувати як варіант закінчення -и: *гі́дності, незалéжности, ráдости, смéрти, чéсти, хорóбrostи; кроvi, любо́ви, осени, сóли, Рýсý, Білору́си.*

Примітка. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височінь*, *глибочінь*, *далечінь*, *широкінь*, крім західного та орудного, вживаються рідко; їх замінюють відповідні словоформи із суфіксом – **ин (а)**: *височинá*, *глибочинá*, *широкинá*.

2. У західному відмінку одиниці іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку одинини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**, причому:

а) Якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **p**), то після голосного перед закінченням **-ю** цей приголосний подовжується (на письмі подвоюється): *Бéришаддю, ванíллю, височінню, віссю, гáлуззю, герáнню, міddю, мíцю, ніччю, Оболóнню, подорожжю, Рýссю, сіллю, сúмішшю, тіnnю, Уманню.*

б) Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б**, **п**, **в**, **м**, **ф**), а також на **р**, **щ**, то подовження не відбувається: *вérф’ю*, *гídnistю*, *жóвчю*, *кíновар’ю*, *крóв’ю*, *любóв’ю*, *mátip’ю*, *незалéжністю*, *нéхворощю*, *Óб’ю*, *приýязню*, *rádіstю*, *якістю*.

4. У місцевому відмінку однини вживається закінчення **-і**: у *Бéрааді*, *при свіdомості*, у *гáлузі*, у *доpовіді*, *на óсі*, у *póдорожі*, *на Оболónі*, у *ráдості*, у *соlі*, *на Рýсі*, у *тіnі*, в *Умані*.

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-e**: *любóве*, *ночe*, *ráдостe*, *смерte*, *Уманe*.

Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *vídpovídі*, *vístі*, *óсі*, *tíni*; *ночі*, *póдорожі*, *súmіші*.

2. У родовому відмінку множини виступає закінчення **-ей**: *vídómostey*, *vídpovídey*, *vístéy*, *gáluzej*, *geránej*, *do poviðey*, *oblastey*, *oséy*, *tíney*; *ночéй*, *póдорожеj*, *súmíshej*.

3. У давальному відмінку множини виступає закінчення **-ям** (після шиплячого – **-ам**): *vídpovídjam*, *vístám*, *geránym*, *óсяm*, *tínym*; *ночám*, *póдорожам*, *súmísham*.

4. В орудному відмінку множини вживається закінчення **-ями** (після шиплячого – **-ами**): *vídpovídjami*, *vístámi*, *gerányami*, *kostými* (рідко *kístymí*), *óсяmi*; *ночámi*, *póдорожsами*, *súmíshami*.

5. У місцевому відмінку множини вживається закінчення **-ях** (після шиплячого – **-ах**): *у vídpovídях*, *у vístáx*, *на gerányaх*, *на óсях*, *у tínyaх*; *поnocháx*, *у póдорожsах*, *у súmíshaх*.

Відмінювання слова МÁТИ

Одніна	Множина
<i>H.</i> mát- i (рідко – mát- ip)	мат-ер- í
<i>P.</i> mát-er- i	мат-ер- ív
<i>D.</i> mát-er- i	мат-ер- ým
<i>Зн.</i> mát- ip	мат-ер- ív
<i>Op.</i> mát- ip’-ю	мат-ер- ými
<i>M.</i> ... mát-er- i	... мат-ер- ýx
<i>Кл.</i> mát- i	мат-ер- í

IV відміна

Одніна

1. У називному, знахідному та клічному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого – **-а**): *галченя́, голуб’я́, гуся́, дитя́, козеня́; коліщá, курчá, лошá; ім’я́, плéм’я; вýм’я, сíм’я, тíм’я.*

2. У родовому відмінку однини вживаються форми на **-ят-и** (після шиплячого – **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб’я́ти, гуся́ти, дитя́ти, козеня́ти; курчáти, лошáти, коліщáти; імені (та ім’я), плéмені (та плéм’я); вýмені (та вýм’я), сíмені (та сíм’я), тíмені (та тíм’я).*

У художніх текстах іменники, у яких при відмінюванні з’являється суфікс **-ен-**, можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *імени, плéмені тощо.*

3. У давальному відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті, дитя́ті, козеня́ті; курчáті, лошáті; імені, плéмені; вýмені (та вýм’ю), сíмені (та сíм’ю), тíмені (та тíм’ю).*

4. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса **-ят, -ат**) на **-ям** (після шиплячого – **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають варіантні форми на **-ен, -ем** і **-ям**: *галченя́м, гуся́м; дитя́м, козеня́м; курчáм, лошáм; іменем і ім’я́м, плéменем і плéм’ям; вýменем і вýм’ям, сíменем і сíм’ям, тíменем і тíм’ям.*

5. У місцевому відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого – **-ат-і**) та **-ен-і**: *на галченя́ті; на курчáті; в імені, у плéмені; іменники вýм’я сíм’я, тíм’я мають варіантні форми: на вýмені (вýм’ї), на тíмені (тíм’ї), на сíмені (сíм’ї); по вýмені (вýм’ю), по сíмені (сíм’ю), тíмені (тíм’ю).*

6. У клічному відмінку деякі іменники мають закінчення **-е**: *імене, плéмене.*

Множина

1. У називному та клічному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форму на **-ят-а** (після шиплячого – **-ат-а**) та **-ен-а**: *гуся́та, теля́та; курчáта, лошáта; іменá, племенá, але вýм’я, сíм’я, тíм’я* (ці іменники в множині відмінюються як іменники другої відміни).

2. У родовому відмінку множини виступає нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого – **-ат**) і **-ен**: *гуся́т, теля́т, курчáт, лошáт; імéн, племéн*, але: *вýм’їв, сíм’їв, тíм’їв*.
3. У давальному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ам** (після шиплячого – **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там, курчáтам, лошáтам; іменáм, племенам*, але: *вýм’ям, сíм’ям, тíм’ям*.
4. У західному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *коліщáта; іменá, племенá; вýм’я, тíм’я, сíм’я*; з родовим відмінком (для назв людей): *дівчáт, хлоп’ят*; або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т і гуся́та; курчáт і курчáта, ягњáт і ягњáта*.
5. В орудному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ами** (після шиплячого – **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гуся́тами, ягњáтами; курчáтами, лошáтами; іменáми, племенáми*, але: *вýм’ями, тíм’ями, сíм’ями*.
6. У місцевому відмінку множини вживається форма на **-ят-ах** (після шиплячого – **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягњáтах; на курчáтах, на лошáтах; в іменáх, у племенáх*, але: *у вýм’ях, у сíм’ях, на тíм’ях*.

Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

1. У називному відмінку вживаються:
  - а) Закінчення **-и**: *в’язи, гúси, дíти, джýнси, збóїни, канíкули, кросíвки, кўри, люди, нόчви, окуляри, сáни, сíни, Сўми, схóди, фінáнси, Чернівці, штаны*.
  - б) **Примітка.** Деякі іменники, зокрема *гúси, дíти, кўри, люди*, мають форму однини, але від інших основ: *гúска, дитýна, кўрка, людýна*.
  - в) Закінчення **-а** (зрідка – **-я**): *вýла, ворóта, дрóва, ясла, ясна, вíнция*.
2. У родовому відмінку виступають:
  - а) Закінчення **-ей**: *грóшéй, гусéй, дверéй, курéй, людéй, санéй, сінéй*.
  - б) Закінчення **-ів**: *в’язíв, граблíв* (і *грабéль*), *джýнсíв, дріжджíв, кліщíв, окулярíв, схóдів, фінáнсíв, хýтрошíв, Чернівцíв*.
  - в) Нульове закінчення: *вил, ворít, дров, збóїн, канíкул, конопéль, лещáт, нόжисíць, ночв* (частіше – *ночóв*), *Сум, ясéл, ясен*.
3. У давальному відмінку виступають:

а) Закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *весéлощам, вýlam, ворótam* (і *ворótям*), *в'ázam, нóчвам, ráдощам, Сúмам, схódam, фіnánsam, штанáм* (і *штáням*), *яслам*.

Винятки: *гусям, дítям, людям, курям, сáням, сíням.*

б) Закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-i**, **-ї**, **-я**: *вінцям, граблям, дvéрям, нóжицям, помýям, Чернівцям.*

4. У західному відмінку вживаються форми:

а) Однакові з називним відмінком: *вýла, вінця, граблі, конóплі, окуляри, сáни, фіnánsi, ясла.*

б) Однакові з родовим відмінком (для назв людей): *dítéй, людéй.*

в) Обидві форми (для назв деяких свійських тварин): *гусéй і гуси, курéй і кури.*

5. В орудному відмінку виступають:

а) Закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *вýлами, нóчвами, Сúмами, схódами, фіnánsами; весéлощами, ráдощами.*

б) Закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-i**, **-ї**, **-я**: *вінцими, граблями, конóплями, нóжицями, помýями, Чернівцями.*

в) Закінчення **-ми**: *ворítьмí (і ворótами), грíши (і гроши́ма), гусьмí, двермí (і двери́ма), дítьми, курмí, людьми, саньми (і саня́ми), сíньми, штаньми (і штанáми, рідше – штáнями).*

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаються закінчення **-ах**, **-ях**: *на вýлах, у джýнсах, на ворótах* (рідше – *ворótях*), *на канíкулах, на нóжицях, у нóчвах, у Сúмах, на фіnánsах, на штанáх* (рідше – *на штáнях*), *у яслах, на граблях, у дvéрях, у помýях, у Чернівцяx.*

ПРИКМЕТНИК

За характером кінцевого приголосного основи та відмікових закінчень прикметники поділяються на дві групи – тверду й м'яку.

Тверда група прикметників 1. До твердої групи належать:

а) Якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на -ий: бóсий, бурхли́вий, величний, весéлий, веснянýй, відвáжний, відповідний, гíркий, глухýй, довічний, житóмирський, замóжний, зáхідний, книжний, майстéрний, мódний, молодýй, навчáльний, незалéжний, нагíрний, нарóдний, новýй, питомýй, поперéчний, потóчний, постмодéрний, працьовýтий, продáжний, рíдний, свíжий, семирíчний, сíзий, сíрий, слíпий, стáрий, схíдний, твóрчий, телáчий, тогобíчний, томóжний, тугýй, тямуýчий, хорóбрий, чýстий, чотирикутний, чудóвий, шляхéтний, щаслíвий.

б) Присвійні прикметники із суфіксами -ів (після голосного та апострофа – -їв), -ин (після голосного та апострофа -їн), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *Андрíв*, *бáтькíв*, *Гáлин*, *діdíв*, *доччíн*, *Ігорíв*, *Марíн*, *нéнин*, *нáньчин*, *шевцíв*.

в) Усі короткі форми прикметників: *варт*, *вýнен*, *гóден*, *згóден*, *готóв*, *жив*, *здорóв*, *зéлен*, *láден*, *néвен*, *póвен*, *повýнен*, *прав*, *рад*, *ясен*.

Примітка. Короткі форми прикметників поза фольклорними, художніми та публіцистичними текстами не вживаються.

М'яка група прикметників 2. До м'якої групи належать:

а) Відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний -н- і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на -ій (після голосного – -їй): безóдній, бúдній, вéрхній; весíнній (рідко), вечíрній, всесвítній (кругосвítній), горóдній, дávnій (недávnій), дорóжній (подорóжній), досвítній, достáтній, друýжній (але друýжній – з іншим значенням), жýтній, зádnій, замíжня, кráйній, кútній, лíтній (повнолíтній), майбúтній, могúтній, мýжній, незабúтній, новíтній, обíдній (пообíдній), освítній, осíнній, остáнній, перéдній, пíзній, порóжній, присýтній (відсýтній, посýтній), пýтній, ранній, самобúтній, самóтній (але самíтній), серéдній (посерéдній), спíдній, сторóнній, сусíдній, хáтній, худóжній тощо.

б) Усі прикметники на -жній, -шній, що походять від прислівників: блиéжній, вну́трішній, вчорáшній, дávnішній, домáшній, зáвтрашній, зóвнішній, колíшній, нýнішній, поздóвжній, ранішній, спráвжній, съогóднішній, тепéрішній, торíшній (але цьогорíчний), тутméшній та ін.; також прийдéшній, сінéшній тощо.

в) Відносні прикметники з основою на -й: *безкрай*, *довговій*, *короткоший*; відносні прикметники з відтінком присвійності: *брать*, *орлій*, а також якісний прикметник *синий*.

Зразки відмінювання прикметників

Однина

ТВЕРДА ГРУПА

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
<i>H.</i>	гáрн-ий	гáрн-е	гáрн-а
<i>P.</i>	гáрн-ого	гáрн-ого	гáрн-ої
<i>Д.</i>	гáрн-ому	гáрн-ому	гáрн-ій
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	гáрн-е	гáрн-у
<i>Op.</i>	гáрн-им	гáрн-им	гáрн-ою
<i>M.</i>	... гáрн-ому(-ім)	... гáрн-ому(-ім)	... гáрн-ій
<i>H.</i>	брáтів	брáтов-е	брáтов-а
<i>P.</i>	брáтов-ого	брáтов-ого	брáтов-ої
<i>Д.</i>	брáтов-ому	брáтов-ому	брáтов-ій
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	брáтов-е	брáтов-у
<i>Op.</i>	брáтов-им	брáтов-им	брáтов-ою
<i>M.</i>	... брáтов-ому (-ім)	... брáтов-ому (-ім)	... брáтов-ій

М'ЯКА ГРУПА

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
<i>H.</i>	сýн-ій	сýн-е	сýн-я
<i>P.</i>	сýнь-ого	сýнь-ого	сýнь-ої
<i>Д.</i>	сýнь-ому	сýнь-ому	сýн-ій
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	сýн-е	сýн-ю
<i>Op.</i>	сýн-ім	сýн-ім	сýнь-ою
<i>M.</i>	... сýнь-ому (сýн-ім)	... сýнь-ому (сýн-ім)	... сýн-ій

<i>H.</i>	безкrá-їй	безкrá-€	безкrá-я
<i>P.</i>	безкráй-ого	безкráй-ого	безкráй-ої
<i>D.</i>	безкráй-ому	безкráй-ому	безкrá-їй
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	безкrá-€	безкrá-ю
<i>Op.</i>	безкrá-їм	безкrá-їм	безкráй-ою
<i>M.</i>	... безкráй-ому (безкrá-їм)	... безкráй-ому (безкrá-їм)	... безкrá-їй

Множина

ТВЕРДА ГРУПА		М'ЯКА ГРУПА	
<i>H.</i>	гáрн-i	брáтов-i	сýн-i
<i>P.</i>	гáрн-ix	брáтов-ix	сýн-ix
<i>D.</i>	гáрн-im	брáтов-im	сýн-im
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
<i>Op.</i>	гáрн-imi	брáтов-imi	сýн-imi
<i>M.</i>	... гáрн-ix	брáтов-ix	... сýн-ix

Увага 1. Іменники прикметникового походження будівнічий, лóтий (місяць), подорóжнíй і подібнí відмінюються як прикметники: до будівнічого, будівнічí, з будівнічими; лóтого, у лóтому. Пор.: Сьогоднí п'яте лóтого й П'ятого лóтого 2018 рóку.

Увага 2. Прикметники, складені з -лиций: білолíцíй, блідолíцíй, круглолíцíй, повнолíцíй тощо відмінюються так:

Одніна		
Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
<i>H.</i>	білолíц-ий	білолíц-е
<i>P.</i>	білолíць-ого	білолíць-ого
<i>D.</i>	білолíць-ому	білолíць-ому
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	білолíц-е
<i>Op.</i>	білолíц-им	білолíц-им
<i>M.</i>	... білолíць-ому... (білолíц-им)	... білолíць-ому... (білолíц-им)

Множина

<i>H.</i>	білоліц-і	Зн. = Н. або Р.
<i>P.</i>	білоліц-их	<i>Op.</i> білоліц-ими
<i>D.</i>	білоліц-им	<i>M.</i> ... білоліц-их

Ступенювання прикметників

Вищий ступінь прикметників 1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюється додаванням:

а) Суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий, дешев-ш-ий, солод-ш-ий*.

б) Слів більш, менш до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *більш вдалий, більш глибокий, менш вередливий*.

Найвищий ступінь прикметників 2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

а) Префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкраща, найменше*.

б) Слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне*.

Для посилення ознаки вживаються при формах найвищого ступеня прикметників частки **що і як**; пишуться вони з прикметниками разом: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшвидший*.

ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник *один, одне (одно), одна* відмінюється так:

	Однина	Множина
	Чол. і середн. рід	Жіночий рід
<i>H.</i>	один, одне (<i>rіdше</i> — одно)	одна
<i>P.</i>	одного	однієї (<i>rіdше</i> — одної)
<i>D.</i>	одному	одній

<i>Зн.</i>	= Н. або Р. однé (однó)	однú	= Н. або Р.
<i>Op.</i>	однíм	однíєю (<i>rídše</i> — однóю)	однíми
<i>M.</i>	... однóму (однíм)	... однíй	... однíх

Примітка. У займенниках *одýн до óдного*, *одýн óдному*, *одýн з óдним* і под. наголос у слові *óдного*, *óдному*, *óднíй* і т. ін – на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюються так:

<i>H.</i>	два двí	три	чотýри	
<i>P.</i>	двох	трьох	чети́рьох	
<i>D.</i>	двом	трьом	чети́рьом	
<i>Зн.</i>	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	
<i>Op.</i>	двомá	трьомá	чети́рмá	
<i>M.</i>	... двох	... трьох	... чети́рьох	
<i>H.</i>	п'ять	шість	сім	вісім
<i>P.</i>	п'ятí, п'ятьох	шестí, шістьох	семí, сімóх	восьмí, вісъмóх
<i>D.</i>	п'ятí, п'ятьом	шестí, шістьом	семí, сімóм	восьмí, вісъмóм
<i>Зн.</i>	п'ять або п'ятьох	шість або шістьох	сім або сімóх	вісім або вісъмóх
<i>Op.</i>	п'ятьмá, п'ятьомá	шістьмá, шістьомá	сьомá, сімомá	вісъмá, вісъмомá
<i>M.</i>	... п'ятí, п'ятьох	... шестí, шістьох	... семí, сімóх	... восьмí, вісъмох

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюються числівники *дéв'ять*, *дéсять*, *одинáдцять*, *дванáдцять*, *тринáдцять*, *четирнáдцять*, *п'ятнáдцять*, *шістнáдцять*, *сімнáдцять*, *вісімнáдцять*, *дев'ятнáдцять*, *двáдцять*, *тридцять*.

4. Складні числівники *п'ятдесáт*, *шістдесáт*, *сімдесáт*, *вісімдесáт* відмінюються за таким зразком:

<i>H.</i>	п'ятдесáт		
<i>P.</i>	п'ятдесáтí, п'ятдесáтóх		
<i>D.</i>	п'ятдесáтí, п'ятдесáтóм		
<i>Зн.</i>	п'ятдесáт або п'ятдесáтóх		
<i>Op.</i>	п'ятдесáтмá, п'ятдесáтомá		
<i>M.</i>	... п'ятдесáтí, ... п'ятдесáтóх		

5. Складні числівники *дві́сті*, *трíста*, *чоти́ристі*, *п'я́тисóт*, *шіс́тисóт*, *сімсóт*, *вісімсóт*, *дев'я́тисóт* відмінюються за такими зразками:

<i>H.</i>	дві́сті	п'я́тисóт
<i>P.</i>	двохсóт	п'я́тисóт
<i>D.</i>	дво́мстáм	п'я́тистáм
<i>Zn.</i>	дві́сті	п'я́тисóт
<i>Op.</i>	дво́мстáми	п'я́тьмастáми, п'я́тьомастáми
<i>M.</i>	... двохстáх	... п'я́тистáх

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі частини: з *чети́рьохсóт* *сімдесяти* *восьмí* *тýсяч* *шестисóт* *п'я́тисóт* *дев'я́ти* (гривень).

7. Числівники *сóрок*, *дев'яно́сто*, *сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються із закінченням -а: *сорокá*, *дев'яно́ста*, *ста*.

8. Збірні числівники *двóє*, *обóє*, *трóє* в непрямих відмінках мають форми від *два*, *обá* (давня форма), *три*: *двох*, *дво...*,**, *обóх*, *обóм...*,**, *трьох*, *трьом...*,**

9. Збірний числівник *обýдва* (*обýдвí*) має в непрямих відмінках такі форми: *обóх*, *обóм*, *обомá*, *на обóх*.

10. Збірні числівники *чéтверо*, *п'я́теро*, *шéстеро*, *сéмеро*, *вóсьмеро*, *дéв'ятеро*, *дéсятеро*, *одина́дцятеро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чети́рьох*, *чети́рьом...*, *п'я́тьох*, *п'я́тьом...*, *шістьох*, *шістьом...* і т. д.

11. Числові назви *тýсяча*, *мíльйóн*, *мíлья́рд* відмінюються як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кілька́нáдця́ть*, *кілька́десáйт* відмінююємо як числівник *п'ять*: *кілька́нáдця́ти* й *кілька́надця́тьох*, *кілька́десáтьмá* *кілька́десáтьомá*.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення *-ий*, відмінююємо як прикметники твердої групи: *пéрший* (*пéрша*, *пéрше*), *другíй*, *четвéртий*, *п'я́тий*, *шóстий*, *сóмий*, *вóсмий*, *дев'я́тий*, *деся́тий*, *одина́дцятий*, *дванáдцятий...*, *двадцáтий*, *тридцáтий*, *сорокóвий*, *п'я́тисéтий*, *шістисéтий*, *сімdesáтий*, *вісімdesáтий*, *дев'яно́стий*, *сóтий*, *двохсóтий*, *трьохсóтий*, *чети́рьохсóтий*, *п'я́тисóтий...*, *тýсячний*, *двохтýсячний*, *трьохтýсячний*, *чети́рьохтýсячний*,

п'ятитисячний..., мільйонний, двохмільйонний, трьохмільйонний, чотирьохмільйонний, п'ятимільйонний...; числівник *третій* (*третя, третє*) відмінююємо як прикметник м'якої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінюється остання частина: *вісімдесят восьмий, вісімдесят восьмого, тисяча дев'ятсот дев'яносто першого (року), у тисяча сімсот вісімдесят дев'ятому (році), у дві тисячі вісімнадцятому (році)*.

Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *шостий поверх, п'ятий березня*. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцева частина порядкового слова пишеться з дефісом, напр.: *5-й поверх, на 36-му кілометрі, після 7-ї години* (але при позначенні дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишеться: *1 січня 2000 року, 120 сторінка, I тисячоліття, ХХІ століття*).

Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читаються так: $\frac{1}{2}$ – *одна друга, $\frac{1}{3}$ – одна третя, $\frac{1}{4}$ – одна четверта, $\frac{5}{2}$ – п'ять других, $\frac{2}{3}$ – дві треті, $\frac{3}{4}$ – три четверти, $\frac{4}{3}$ – чотири треті, $\frac{3}{5}$ – три п'яті, $\frac{2}{7}$ – дві сьомі, $\frac{9}{10}$ – дев'ять десятих*.

Відмінюються вони як звичайні числівники: двом третім, трьома п'ятими; діліти на одну двадцять.

Половина ($\frac{1}{2}$), третина ($\frac{1}{3}$), четверть ($\frac{1}{4}$) відмінюються як звичайні іменники.

2. Числівники *півтора* (*відрада, кілограма, кілометра*), *півтори* (*тисячі, гравні*), *півтораста* не відмінюються.

ЗАЙМЕННИК

Особові займенники

Відмінювання особових займенників

Однина		Множина	
H.	я	ти	ми
P.	менé (до мéне)	тебé (до téбе)	нас
D.	менí	тобí	нам
Zn.	менé (на мéне)	тебé (на téбе)	нас
Op.	мною	тобóю	нáми
M.	... менí	... тобí	... нас

Одніна**Множина**

<i>H.</i>	він вонó	вона́	вонý
<i>P.</i>	його́ (до ньо́го)	її́ (до нéї)	їх (до них)
<i>D.</i>	йому́	їй	їм
<i>Zn.</i>	його́ (на ньо́го)	її́ (на нéї)	їх (на них)
<i>Op.</i>	ним	нею	нýми
<i>M.</i>	... ньому (нім)	... нíй	... них

Форми займенника третьої особи (*він, вона́, вонó, вонý*) після прийменників уживаються з приставним **н**: *до ньо́го, на нéї, з них*. Орудний відмінок має форму з **н і** без прийменника: *ним, нею, нýми*.

Зворотний займенник

Відмінювання зворотного займенника

<i>H.</i>	–	<i>Zn.</i>	себé (на сéбе)
<i>P.</i>	себé (до сéбе)	<i>Op.</i>	собóю
<i>D.</i>	собí	<i>D.</i>	... собí

Присвійні займенники

Відмінювання присвійних займенників

Одніна**Множина****Чол. і середн.рід   Жіночий рід**

<i>H.</i>	мі́й мо́є	мо́я	мо́ї
<i>P.</i>	могó	мо́єї	мо́їх
<i>D.</i>	мо́єму	мо́їй	мо́їм
<i>Zn.</i>	= H. або P. мо́є	мо́ю	мо́їх
<i>Op.</i>	мо́їм	мо́єю	мо́їми
<i>M.</i>	... мо́єму (мо́їй)	... мо́їй	... мо́їх

Так само відмінюються займенники *твій, свій*.

Займенники *наш, ваш* відмінюються як прикметники твердої групи.

Займенник *їхній* відмінюється як прикметник м'якої групи.

Вказівні займенники

Відмінювання вказівних займенників

Однина

Множина

Чол. і середн.рід

Жіночий рід

H.	той те	та	ті
P.	того	тієї (<i>pідко</i> – тóї)	тих
Д.	тому	тій	тим
Зн.	= Н. або Р. те	ту	= Н. або Р.
Op.	тим	тією (<i>pідко</i> – тýми тóю)	
M.	... тому (тім)	... тій	... тих

Так само відмінюються займенник *отóй*.

H.	цей це	ця	ці
P.	цього	цієї	цих
Д.	цьому	цій	цим
Зн.	= Н. або Р. це	цю	= Н. або Р.
Op.	цим	цією	цими
M.	... цьому (цім)	... цій	... цих

Так само відмінюються *оцéй* та рідковживаний варіант *сей*.

Питальні займенники

Відмінювання питальних займенників

H.	хто	що
P.	кого	чого
Д.	кому	чому
Зн.	кого	що
Op.	ким	чим
M.	... кому (кім)	... чому (чім)

Одніна

Множина

	Чол. і середн. рід	Жіночий рід	
H.	чий чис	чия	чиї
P.	чийого	чиєї	чиїх
D.	чийому (чиєму)	чий	чиїм
Зн.	= Н. або Р. чиє	чию	= Н. або Р.
Op.	чиїм	чиєю	чиїми
M.	... чийому ... чий	(чиєму, чиїм)	... чиїх

Займенники *який*, *котрій* відмінюються як прикметники твердої групи.

Означальні займенники

Відмінювання означальних займенників

Одніна

Множина

	Чол. і середн. рід	Жіночий рід	
H.	весь (увесь, ввесь) все (усé)	вся (уся)	всі (усí)
P.	всього (усього)	всієї (усієї)	всіх (усіх)
D.	всьому (усьомý)	всій (усíй)	всім (усíм)
Зн.	= Н. або Р. все (усé)	всю (усю)	= Н. або Р.
Op.	всім (усíм)	всією (усією)	всіма (усімá)
M.	... всьому (всім)	... всій (усíй)	... всіх (усіх)
	... усьому (усім)		

Примітка 1. У всіх відмінках **у** **й** **в** чергуються за загальним правилом (див. **Чергування приголосних**).

Займенники *кóжсен* (*кóжний*), *вся́кий*, *всіля́кий*, *самíй* і *сáмий* (напр.: *самíй* *хліб*, але *той сáмий*), *сам* (*самá*, *самí*) відмінюються як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до мéне*, *до тéбе*, *на сéбе*, *з ньо́го*, *у нéї*, *бíля кóго* (*кóгось*), *від тóго*, *від чóго* (*чóгось*), *у цьо́го*, *з усьо́го*, *на тóму*, *при цьóму*, *в чóму* (*чóмусь*), *в усьóму*.

Але коли прийменник поєднується не з займенником, а з іншою частиною мови, до якої цей займенник прилягає, то наголос не змінюється: *до йогó хáти, до і́ї дóму*.

Відмінювання неозначених і заперечних займенників

Відмінювання складних займенників

Займенники, до складу яких входять частки **аби-, де-, ні-, -ся, -небудь,** відмінюються так:

Абíхто, абíкого, абí в кóго, абíкому, абíким, абí з ким, абí на кóму (і абí на кім).

Абíякий, абíякого, абíякому, абíяким, абí з якýм, абí на якому (і абí на якім).

Дéхто, дéкого, дéкому, дé з ким, дé на кóму (і дé на кім), на дéкому.

Дéякий, дéякого, дéяким, на дéяких (і дé на якýх).

Котрýсь, котróгось, котróмусь, котрýмсь, на котróмусь.

Нíхтó, нíкóго, нíкóму, нíкýм, нí з кýм, нí на кóму (і нí на кíм).

Нíякий, нíякого, нíякому, нíяким, нí на якому (і нí на якім).

Хто-нéбудь, когó-нéбудь, комú-нéбудь, ким-нéбудь, на кóму-нéбудь.

Хтось, когось, комúсь, кимсь (і кýмось), у кóмусь.

Чийсь, чийóгось, чийóмусь (і чиémусь), чиймсь (і чиímось), на чийóмусь (і на чиémусь, чијмсь, чијмось).

Що-бúдь, чогó-бúдь, чомú-бúдь, чим-бúдь, на чóму-бúдь (і на чíм-бúдь).

Що-нéбудь, когó-нéбудь, чомú-нéбудь, чим-нéбудь, на чóму-нéбудь (і на чíм-нéбудь).

Щось, чогось, чомúсь, чимсь (і чýмось), на чóмусь (і на чíмсь, чíмось).

Примітка. Числові займенники дéкілька, кíлька, скíльки, стíльки відмінюються як числівник два: дéкількох, дéкільком, дéкількомá; багáто відмінюється так: багáто, багатьóх, багатъом, багатъамá й багатъомá.

ДІСЛОВО

Дійсний спосіб

Теперішній час 1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

I дієвідміна

Одніна

Множина

<i>1 ос. ід-у кол-ю чу-ю</i>	<i>ід-емо коль-емо чу-емо</i>
<i>2 ос. ід-еш кол-еш чу-еш</i>	<i>ід-етe кол-ете чу-есте</i>
<i>3 ос. ід-е кол-е чу-е</i>	<i>ід-уть кол-ють чу-ють</i> II дієвідміна

Одніна

Множина

<i>1 ос. робл-ю бач-у го-ю</i>	<i>роб-имо бач-имо го-имо</i>
<i>2 ос. роб-иш бач-иш го-иш</i>	<i>роб-ите бач-ите го-ите</i>
<i>3 ос. роб-ить бач-ить го-ить</i>	<i>робл-ять бач-ать го-ять</i>

За такими зразками відмінюються й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів за дієвідмінами 2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділяються на дві дієвідміни: першу й другу. Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) становлять окрему групу.

До першої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-еш), -е (-е), -емо (-емо), -ете (-есте), -уть (-ють)**.

До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-иш), -ить (-ить), -имо (-имо), -ите (-ите), -ать (-яТЬ)**.

3. При визначенні особових закінчень дієслів треба мати на увазі, що:

Друга дієвідміна

а) Дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідміни:

бачи-ти бач-у бач-ать
 варі-ти вар-ю вар-ять
 дої-ти до-ю до-ять
 леті-ти леч-у лет-ять
 сиді-ти сидж-у сид-ять
 кричá-ти крич-у крич-ать

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *булькоміти, буроміти, муркоміти, цокоміти*, а також такі дієслова, як *боятися*,

стоя́ти (з основою на **-я**), *спáти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *біг-ти* (з основою на приголосний).

Перша дієвідміна

6) Усі інші дієслова належать до першої дієвідміни, а саме:

1) Дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні **-и-**, **-у-**, які зберігаються при дієвідмінюванні, а також похідні від них:

вý-ти	вý-ю	вý-ють
(док. <i>звýти</i>)		
жý-ти	жив-ý	жив-ýуть
крý-ти	крý-ю	крý-ють
мý-ти	мý-ю	мý-ють
нý-ти	нý-ю	нý-ють
шý-ти	шý-ю	шý-ють
чý-ти	чý-ю	чý-ють

В особових формах дієслів *бýти*, *вýти* (док. *звýти*), *лýти*, *пýти* кореневий голосний и не зберігається: *б'ю* – *б'ють*, *в'ю* – *в'ють*, *ллю* – *ллють*, *п'ю* – *п'ють*.

2) Дієслова з основою інфінітива на **-i-**, що зберігається при дієвідмінюванні:

білí-ти	білí-ю	білí-ють
жовтí-ти	жовтí-ю	жовтí-ють
синí-ти	синí-ю	синí-ють

3) Дієслова з основою інфінітива на **-я-** не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це **-а-** при дієвідмінюванні зберігається; також дієслова з основою інфінітива на **-я-:**

гнá-ти	жен-ý	жен-ýуть
закисá-ти	закисá-ю	закисá-ють
мішá-ти	мішá-ю	мішá-ють
писá-ти	пиш-ý	пиш-уть
сíя-ти	сí-ю	сí-ють

4) Дієслова з основою інфінітива на **-ува-** (**-юва-**), які при дієвідмінюванні у формах теперішнього та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-:**

буд-увá-ти	буд-ý-ю	буд-ý-ють
-------------------	----------------	------------------

гор-ювá-ти	гор-йó-ю	гор-йó-ють
намал-ювá-ти	намал-йó-ю	намал-йó-ють

Примітка. Від суфікса **-ува-** (**-юва-**) слід відрізняти суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-вá-ти – бу-вá-ю, бу-вá-ють; відчу-вá-ти – відчу-вá-ю, відчу-вá-ють*. Але: *ку-вá-ти – ку-ю, пізна-вá-ти – пізна-ю, ста-вá-ти – ста-ю*.

5) Дієслова з основою інфінітива на **-оло-, -оро-:**

полó-ти	пол-йó	пól-ють
поборó-ти	побор-йó	побóр-ють

6) Дієслова з основою інфінітива на **-ну-:**

глáну-ти	глáн-у	глáн-уть
кину-ти	кин-у	кин-уть

7) Дієслова з основою інфінітива на приголосний:

нес-тý	нес-ý	нес-úть
пас-ти	пас-ý	пас-úть
тр-ти	тр-у	тр-уть

8) Дієслова з основою на **-ота-:**

бульк-отá-ти	булькоч-ý	булькóч-уть
мурк-отá-ти	муркоч-ý	муркóч-уть

9) Окремі дієслова:

жá-ти	жн-у	жн-уть
іржá-ти	ірж-ý	ірж-úть
ревí-ти (i <i>ревти</i>)	рев-ý	рев-úть
слá-ти (= <i>посилáти</i>)	шл-ю	шл-ють
слá-ти (= <i>стелíти</i>)	стел-ю	стéл-ють
хотí-ти	хóч-у	хóч-уть

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим р основи виступає **e**, утрачають його і в особових формах, і у формах наказового способу: *замéр-ти – замр-ý, замр-úть, замр-í; téр-ти – тр-у, тр-уть, тр-и; упér-ти – упр-ý, упр-úть, упр-í*.

Але: *дер-ти – дер-ý, дер-úть, дер-í; жéр-ти – жер-ý, жер-úть, жер-í*.

Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г** на **ж**, **к** на **ч**, **х** на **ш**, **з** на **ж**, **с** на **ш**, **т** на **ч**, **ст** на **щ** (орфографічно **щ**), **ск** на **шч** (орфографічно **щ**) у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти* – *мόжу*, *мόжеш*; *пекти* – *печу́*, *печеши*; *колихати* – *колишу́*, *колишеши*; *в'язати* – *в'яжу́*, *в'яжеши*; *чесати* – *чешу́*, *чёши*; *хотити* – *хочу*, *хочеш*; *свистати* – *свищу́*, *свищеши*; *полоскати* – *полоющу́*, *полоющеш*.

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д**, **т**, **з**, **с** змінюються на **дж**, **ч**, **ж**, **ш**, а **зд**, **ст** – на **ждж**, **щч** (орфографічно **щ**): *водити* – *воджу́*, *вертити* – *верчу́*, *возити* – *возжу́*, *носити* – *ношу́*; *їздити* – *їжджу́*, *вімостити* – *вімоющу́*.

Примітка. У дієслові *бігти* й похідних від нього *забігти*, *прибігти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бігти* – *біжу́*, *біжши*.

6. Приголосні **г**, **з** змінюються на **ж**; **к**, **т** – на **ч**; **с** – на **ш**; **д**, **зд** – на **дж**; **ст**, **ск** – на **щч** (орфографічно **щ**):

a) У дієприкметниках перед суфіксом **-ен(ий)**: *переможений*, *вожений*, *печений*, *крученый*, *ношений*, *збуджений*, *вийжджений*, *вімощений*, *пущений*.

b) У похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а**: *заморожувати*, *викочувати*, *виношувати*, *розкушувати*, *принаджувати*, *вийжджувати*, *вимошувати*; *походжати*, *саджати*, але *заважати*, *хоч завадити*, *заваджу*.

v) У віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я)**: *відношення*, *розділення*, *розгніждення*, *спрощення*, але перед **-інн(я)** ці приголосні зберігаються: *водіння*, *возіння*, *крутіння*, *носіння*.

Примітка 1. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я**, **ю** з'являється л: *куплять*, *лóвлять*, *лóмлять*, *люблять*; *куплю́*, *ловлю́*, *ломлю́*, *люблю́*. Л з'являється також після губних:

a) у дієприкметниках на **-ен(ий)**: *зроблений*, *куплений*, *розгрáфлений*;
b) у дієприслівниках на **-ячи**: *гублячи*, *люблЯчи*, *рóблячи*;
v) у віддієслівних іменниках перед **-енн(я)**: *здешиéлення*, *поглиблення*.

Примітка 3. Постфікс **-ся (-сь)** у дієсловах пишеться разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**: *б'є́ться, ллє́ться, смію́ся, сміє́ться, сміє́ться*.

Відмінювання дієслів дáти, їсти, вісти (відповісті й под.), бути

7. Дієслова *дáти, їсти, відповісті, розповісті* та інші з частиною **-вісти**, а також *бути* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного вину) окрему групу.

Одніна

1 ос. дам	їм	відповім
2 ос. дасі́	їсі́	відповісі́
3 ос. дасть	їсть	відповісі́ть

Множина

1 ос. дамо́	їмо́	відповімо́
2 ос. дастé	їстé	відповістé
3 ос. даду́ть	їдя́ть	відповідя́ть (на практиці замість цієї форми вживають словосполучення <i>даду́ть відповідь</i>)

Від дієслова *бути* вживається тільки форма *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини – *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживаються ще архаїчні форми: для другої особи однини – *єсі́*, а для третьої особи множини – *суть*.

Майбутній час

8. а) Майбутній час дієслів недоконаного виду вживається в таких формах:

1) Особові форми допоміжного дієслова *бути* – *бу́ду, бу́деши, бу́де, бу́демо* (зрідка *бу́дем*), *бу́дете, бу́дуть* + інфінітив: *бу́ду писа́ти, бу́дете ходи́ти*.

2) Інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова *яти (иму́...)* – *-му, -меш, -ме, -мемо* (зрідка *-мем*), *-мете, -муть, -мели*, що стали дієслівними закінченнями, злившись з інфінітивом: *пектíму, пектíмеш, пектíме, пектíмемо* (зрідка *пектíмем*), *пектíмете, пектíмуть*.

б) Майбутній час дієслів доконаного виду вживається в таких формах:

- 1) Префікс + теперішній час: *зроблю, напишу*.
- 2) Деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *грайну, ляжу, пишу, стукну*.

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: -в або нульове закінчення в чол. роді, -ла – в жін. роді, -ло в середн. роді одинини, -ли – у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; брала, неслá, пеклá; брало, неслó, пеклó; брали, неслí, пеклí*.

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова бути: *ходíв був, ходíла була, ходíли були*.

Примітка 1. Про чергування о, е з і в діє słowах *віз, ніс* та ін. див. **Чергування голосних.**

За аналогією до форм *віз, ніс, стеріг* та ін., у яких о, е чергаються з і, утворилися такі форми, як *запріг* (від *запрягти*), *ліг* (від *лягти*), де маємо і замість я.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **и** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу із суфіксом **-ну-** або без нього немає: *збліднути – зблід, зблідла; посохнути – посохти – посохнув, посох, посохнула, посохла; слабнути – заслабти – заслаб, заслабла; тягнути – тягти – тягнув, тягнула – потяг, тяглá*.

Примітка 3. Постфікс **-ся** після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень 1 ос. одинини, множини й 2 ос. множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на **-сь** в усному мовленні та художньому стилі: *узятьись, узявись, узялásь, узялоись, узялísь; візьму́сь, візьмемось, візьметесь; братимусь, братимемось, братиметесь*. У формі одинини чол. роду минулого часу

це буває тільки після приголосного **в**: *з나їшовсь, одягнувсь, усміхнувшись* (але: *стерігся, обпікся* тощо).

Наказовий спосіб

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос. однини   **-и**   = $\emptyset$ (нульове закінчення)

1 ос. множини   **-ім(о), -мо**

2 ос. множини   **-іть, -те**

1. Закінчення **-и, -ім(о), -іть** звичайно бувають:

а) Під наголосом: *бері́, бері́м(o), бері́ть; живі́, живі́м(o), живі́ть; іді́, іді́м(o), іді́ть; печі́, печі́м(o), печі́ть; припусті́, припусті́м(o), припусті́ть.*

б) У діесловах із наголошеним префіксом ви-: *ві́бери, ві́берім(o), ві́беріть; ві́жени, ві́женім(o), ві́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бері́, бері́м(o), бері́ть; жені́, жені́м(o), жені́ть.*

в) У діесловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *ківні́, ківні́м(o), ківні́ть; крікни́, крікні́м(o), крікні́ть; моргні́, моргні́м(o), моргні́ть; стукни́, стукні́м(o), стукні́ть.*

г) У діесловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкрéсли, підкрéслім(o), підкрéсліть; прові́три, прові́трім(o), прові́тріть.*

2. В інших діесловах ненаголошений голосний у закінченнях наказового способу відсутній:

а) Після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купуй, купу́ймо, купу́йтe; стий, стиймо, стийте; ший, шиймо, шийте.*

б) Після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: *не гóрб(sя), не гóрбte(sь); сип, сíпмо, сíпте; став, стáвмо, стáвте; ознайóм, ознайóмте; ріж, ріжмо, ріжте; поклýч, поклýчмо, поклýчте; руш, рúшмо, рúште; мориц, мóрицмо, мóрицте; повíр, повíрмо, повíрте.*

в) Після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях теж зникає, причому ці приголосні пом'якшуються: *сядъ, сядъмо, сядъте; трать, трáтьмо, трáтьте; чистъ, чистъмо, чистъте;*

злазь, злázъмо, злázъте; повíсь, повíсьмо, повíсьте; вíзволь, вíзвольмо, вíзвольте; стань, стáньмо, стáньте.

Усі ці форми наказового способу дієслів, як видно з ілюстрацій, мають у першій особі множини закінчення **-мо**, у другій особі – **-те**.

Примітка 1. Від дієслова *їсти* утворюються такі форми наказового способу: *їж, їжмо, їжте*; від дієслів *доповісти*, *розповісти* звичайно вживаються форми: *доповідáй* (від *доповідáти*), *розповідáй* (від *розповідáти*).

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бігти – біжíй, біжíм(o), біжíть; лягти – ляжíс, ляжíмо, ляжíте; пекти – печí, печíм(o), печíть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ляжу, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах типу *казáти, писáти, брехáти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *казáти – кажíй, кажíм(o), кажíть; писáти – пиши́й, пиши́м(o), пиши́ть; брехáти – (не) бреши́й, (не) бреши́ть*; пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́*.

Примітка 3. Усі дієслова із суфіксом **-ува-** (**-юва-**) мають перед закінченням наказового способу голосний **у** (орфографічно **ю**): *вимíрюй, просмóлюй, розкáзуй*.

Умовний спосіб

Частка **б, би** в умовному способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: *я хотíла б; вона б сказáла; ráда б узýти; я б про це розповів; би –* після слів, що закінчуються на приголосний: *я хотів би; він би сказáв; я міг би взýти; він би це давнó зробíв.*

Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *глýбшати, годувáти, годувáтися (годувáтись), жýти, кýнути, лíзти, мандрувáти, нестí, пекти́, пектýся (пектýсь), ревти́, розумíти, стóять, ходýти, хотíти.*

Примітка 1. В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на **-ть**, коли основа дієслова закінчується на голосний: *брать, казáть, кýнуть, терпíть, ходítъ.*

Примітка 2. Про форми з суфіксом **-ну-** й без нього див. **Дієслово. Перша дієвідміна.**

Дієприкметник

В українській мові вживаються дієприкметники:

Дієприкметники активного стану

1. Активного стану:

- а) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** (вживані переважно в значенні прикметників та іменників): *квітучий, живучий, лежачий, стоячий;* зрідка: *виконуючий, зростаючий, працюючий;*
- б) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжо́вкий, нави́слий, осі́лий, почорні́лий.*

Дієприкметники пасивного стану

2. Пасивного стану минулого часу:

- а) на **-ний, -а, -е (-аний, -яний, -еній, -єній), -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний:** *(зі)гнаний, (по)сіяний, (с)творений, окрілений, (за)госений, (з)будованій, скопійованій, сформульованій, знéхтуваний, очóлюваний;*
- б) на **-тий (-а, -е): бýтий, взýтий, узýтий, жáтий, закрýтий, мýтий, почáтий, тéртий, ужýтий.**

Примітка 1. а) Дієприкметники на **-тий** утворюються від односкладових дієслівних основ на **-и, -і, -у, -я** (після шиплячого **-а**), **-ер**: *бýти – бýтий, грíти – грíтий, взýти – взýтий, узýти – узýтий, м'яти – м'ятий, жáти – жáтий, тéрти – тéртий.*

б) Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюються від дієслів із суфіксом **-н-** (**-ну-**): *вернúти – вéрнутий і вéрнений, замкнúти – зáмкнутий і зáмкнений, кýнути – кýнутий і кýнений, усýнути – усýнутый і усýнений.*

в) Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюються від дієслів з основою інфінітива на **-оло-, -оро-:** *колóти – кóлотий і кóлений, порóти – пóротий і пóренний.*

Від діеслова *молóти* варіантні форми – *мóлотий і рідше мéленій.*

г) Від інших дієслів утворюються дієприкметники на **-ний:** *варýти – вárений; вертíти – вéрченій, вráзýти – вráжений, громáдити – громáджений, дарувáти – дарóваний, копíювати – копíйованій, купýти – кýплений, малювáти – мальóваний, писáти – пýсаний, погасýти – погáшений.*

Примітка 2. Дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на **-и**, **-і (-ї)** перед **-ний** мають **е** (після голосних **€**): *запрягти* – *запряжений*, *вийздити* – *вийжджений*, *засідити* – *засіджений*, *вігоїти* – *вігоєний*.

Дієприслівник

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**.

Суфікс **-учи (-ючи)** виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи (-ячи)** – у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *беруть* – *беручи*, *виробляють* – *виробляючи*, *ідуть* – *ідучи*, *кáжутъ* – *кáжучи*; *бáчатъ* – *бáчачи*, *летять* – *летячи*, *сидять* – *сидячи*, *сплять* – *сплячий*.

2. Дієприслівники минулого часу утворюються від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав* – *брáвши*, *купувáв* – *купувавши*, *купíв* – *купíвшi*, *налетíв* – *налетíвшi*; *принíс* – *принíши*, *спíк* – *спíкши*, *став* – *стáвшi*.

Примітка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс **-сь**: *сміючíсь*, *узýвшиcь*; рідше – **ся**: *сміючíся*, *узýвшиcя*.

ІІІ. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ¹

Приголосні звуки і букви на їх позначення

Звук [l]

1. Звук [L] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

- твердим л (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсенál, бал, вулкáн, інтегráл, капítál, футбól, халvá; аеропlán, балáns, галáнтний, глазúr, клас, молéкула, новéла, план, прýмула, фóрмула; блок, велосипéд, колónія, sóло, соціолóгія, флот; блúза, лúпа, металúргія; Албáнія, Атлантичний океáн, Гренлáндія, Ла-Мáни, Лондон, Осло, Тулúза; Велáскес, Голсуóрсі, Ламáрк, Флобér та ін.* У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [l] передається твердим л (*ланч, сейл, таблоíд, файл, Майкл*);
- м'яким л (**ль, ля, льо, лю**) у словах: *автомобíль, асфáльт, бульдóг, гíльза, голíф, магістрáль, педáль, тáбелъ; вакуóля, пíлюля, пляж, полярний, регулятор; туберкульоз; алюmíній, блюmíng, революція; Аляска, Бázель, Любек, Ольстер, Фінлáндія, Вíльсон, Лінкольн, Золá, Кróмвель, Лютер, Мішéль, Рафаéль та ін.*

2. Звукосолучення [le] передаємо через ле: *елéктрика, желé, легéнда, лéкція, плéер, плénum, телеграф, кíлер; Валéнсія, Каледонія, Палéрмо, Толéдо; Галілéй, Лéссінг, Лéннон, Пелé.*

Звуки [g], [h]

1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *авангáрд, агіtáція, агрéсор, блóгер, гвáрдія, генерál, гламúр, gráfík, грог, ембáрго, маркéting, міgráція; лінгвістіка, негативний, сérфінг, синагóга, Вахтáнг, Гарсія, Гайнетdін, Ердогáн, Гвінéя, Гольфст्रíм, Гренлáндія, Грúзія, Гéте, Вáско да Гáма, Геóрг, Гурамішвíлі, Гонгáдзе, Люксембúрг, Магомéт, Фольксвáген, Чикáго.*

2. Буквою **г** передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *тáнок, татунок, твалт, тráти, трунт* і под. (див. **Буквені позначення деяких приголосних звуків**) та в похідних від них: *тáнковий, тратчáстий, трунтоvний* і т. ін.

¹ Правопис іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, розглядається в розділі «Власні назви» (с. 139-144).

3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою г (*Вáско да Гáма, Вергíлій, Гáбсбург, Гарсíя, Гéгель, Геóрг, Гéте, Грегуár, Гонгáдзе, Гуллівér*) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою г (*Вáско да Гáма, Вергíлій, Гáбсбург, Гарсíя, Гéтель, Геóрг, Гéте, Грегуár, Гонгáдзе, Гуллівér і т. ін.*).

4. Звук [h] переважно передаємо буквою г: *гандроль, гербáрій, гíнді, гіпóтеза, горизóнт, гóспіс, гóспіталь, гумус; Гáрвард, Гéльсінкі, Гіндустáн, Ганнібáл, Гéйне, Горáцій, Люфгáнза*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою х: *хóбі, хокéй, хол, хóлдинг, брахмáн, джихáд, моджахéд, ханúм, харакíрі, хíджáb, шахíд, Аллáх, Ахмéд, Мухáммед, Сухróб, Хакíм, Хаммурáпі* і т. ін.

Буквосолучення th у словах грецького походження

Буквосолучення **th** у словах грецького походження передається звичайно буквою т: *антологія, антропологія, аптéка, áстма, бібліотéка, католицький, теáтр, теóрія, ортодóкс, ортопéдія, Амальтéя, Прометéй, Тéкля, Таїсія, Теодóр*. У словах, узвичаєніх в українській мові з **Ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анáфема і анáтема, дифíрámб і дитирáмб, ефíр і етéр, кáфедра і катéдра, логарíфм і логарýтм, міф, міфолóгія і мít, мітолóгія, Агатáнгел і Агафáнгел, Афíни і Атéни, Борисфéн і Бористéн, Демосфéн і Демостéн, Мáрфа і Мáрта, Федóсь і Тодóсь, Фесáлія і Тесáлія* та ін.

Букви w, th у словах англійського походження

Англійське **w** передаємо звичайно через **в**: *вíкéнд, Вашингтóн, Вéбстер, Веллінгтóн, Вíльсон, Віnnítéг* та ін.; у деяких словах за традицією через **у**: *Уéльс, Уóлл-стрít, Голсуóрсі, уайт-спíрит* та ін.; англійське **th** — звичайно через **т**: *трíлер, Агáта, Артúр, Бléксмít, Вóрдсворт, Méредít, Сótbi*; у деяких власних назвах за традицією через **з**: *Réзерфорд, Вéзербí, Сáзерленд* рідше через **с**: *Голсуóрсі*.

Буквосолучення ll та ill у словах французького походження

Французькі буквосолучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й**: *макíйж, Вíйón, Шантíй*. У деяких загальних і власних назвах буквосолучення **-aille**, **-ille**, **-eille** за традицією передаємо як **-аль**, **-иль**: *ванíль, Версáль, Бурвíль, Марсéль, Мельвíль*.

Звук [j]

Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою й, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами є, ї, ю, я: бу́ер, конве́ер, пле́ер, фла́ер, лояльний, парапо́я, плеяда, рояль, саквойж, секво́я, фая́нс, феєрвéрк, ін'екція, проєкт, проекція, суб'єкт, траєкторія, фо́е, е́ті, Гóя, Савóя, Феєрбáх, Máєр, Каєнна, Icáя, Йогáнн, Рамбуé, Со́ер, Хая́м, Хеєрдáл, Юно́на, Іmc.

Кінцеві буквосполучення - dr, - tr

Кінцеве -tr передаємо через -тр, кінцеве -dr — через -др: барóметр, діáметр, семéстр, теáтр, термóметр, центр, циліндр.

Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо: абáт, акумулятор, барóко, беладóна, белетри́стика, бравíсимо, ват, гру́па, гун (гúни), ідилічний, інтелектуálний, інтермéцо, колектив, комісія, лібрéто, піанісімо, піцикáто, стакáто, сúма, фін (фíни), шасí та ін.

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: аннáли, бónна, білль, б्रúтто, бúлла, вánна, вілла, дónна, мадónна, мánна, муллá, паннó, пénні, тónна, дúрра, мíрра та слово Аллáх.

2. При збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема в тих випадках, коли в українській мові вживається непрефіксальне слово з тим самим коренем: апперцепція (пор. перцéпція), імміграція (пор. міграція), інновація (пор. новація), ірраціональний (пор. раціональний), ірреальний (пор. реальний), контреволюція (пор. революція), контреформація (пор. реформація), сюрреалізм (пор. реалізм).

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо в тих випадках, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво ослаблений: анатáція, конотáція (пор. нотáція), кореляція (пор. реляція), кореспондéнт (пор. респондéнт) і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: Андорра, Бессемéр, Білл, Боттічеллі, Гарónна, Голлáндія, Плойд, Марóкко, Міссурі, Ніцца, Яффа; Бéтті, Джónні, Мі́ллер, Руссо, Тéннессi, Торричеллі, Шíллер, Смóллетт, Кíркконнелл та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: андоррець, бессемéрівський, голлáндський, мароккáнець і т. ін. У загальних назвах, які утворені від

власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Vattm*), *бекерέль* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Gauss*).

4. Буквосполучення **ck**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтворюємо українською буквою **к**: *Дікенс*, *Дікінсон*, *Джέксон*, *Тéкерей*, *Бéкі*, *Бўкінгем*, *Бі́смарк*, *Брю́кнер*, *Бróкес*, *Ламáрк*, *Штóкманн*, *Стокгольм*, *Рўдбек*, *Шéрлок*.

Примітка. Подвоєння **kk** зберігається у власних назвах кельтського походження, де формант **Mac**, **Mc** поєднується з основою, що починається на [k], в тих випадках, коли за традицією вони пишуться як одне слово: *Маккартні*, *Маккéнзі*, *Маккéнна*, *Маккінлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккартизм* і т. ін.

ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ

Голосний [i]

Залежно від позиції в слові, особливостей вимови і мовної традиції букви на позначення звука [i], зокрема **i**, **у** (ігрек), **е**, **е**, **еа**, **еe**, **ie** і т. ін. передаємо українськими буквами **i**, **ї** та **и**.

a) **I** пишемо:

1. На початку слова: *iдéя*, *iнстру́кція*, *iнтернаціональний*; *Íбсен*, *Íден*, *Ізабéлла*, *Iліáда*, *Індія*, *Ітон*,

Після приголосного перед голосним та буквами **е**, **ї**, **й**: *артеріа́льний*, *геніа́льний*, *діа́лектика*, *індустріа́лізація*, *матеріа́л*, *діагноз*, *чіабáта*, *циа́нід*, *соціа́лізм*, *фіа́лка*; *аудіе́нція*, *гіе́на*, *ріе́лтор*, *кліе́нт*, *піе́тэм*, *тампліе́р*; *копи́ст*, *аксіо́ма*, *раціо́н*, *революціонéр*, *соціоло́гія*, *фіолéтовий*; *рáдiус*, *трíумф*; *партийний*, *ráдiй*; *Бiarriç*, *Фiúме*; *Biардо*, *Іглесіас*, *Марциа́л*, *Лієна*, *Оссіа́н*, *Ciám*, *Фiоравáнти*, *Шантíй*.

У кінці слова іншомовне **-ia** передаємо через **-ія**: *артéрія*, *матéрія*, *індустрія*, *Іта́лія*, *Гарсія*, *Гáллія*.

2. Після приголосних в особових іменах і в географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: *Дідрó*, *Дíзель*, *Грíмм*, *Канзас-Сíti*, *Лісабóн*, *Мéдічі*, *Miccicíni*, *Монтевідео*, *Ніл*, *Овідій*, *Россíні*, *Севíлья*, *Сідней*, *Анрí*, *Замбéзі*, *Кáпri*, *Сомалí*;

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дíзель* (від прізвища *Рудольфа Дíзеля*), *силуéт* (від прізвища *Етьєна де Сілуéтта*).

3. Після приголосних у кінці слова: *візаві, віскі, журі, колібрі, мерсі, парі, попурі, сўші, таксі, харакірі, шасі*.
4. У всіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілót, вібрáція, акадéмік, фінáнси, грáфік, гіпопотáм, логічний, гімн, кібúц, кілогráм, кіно, архів, хімія, хірург, література, республіка, ніша, піанісімо*.

За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *башкíр, вýмпел, ехýдна, імбíр, калмíк, кипарíс, кисéт, лимáн, мýля, мýрт, нýрка, спирт, химéра* та ін.

За усталеною традицією з **и** пишуться також слова церковного вжитку: *диякон, епíскоп, епítимія, епíтрахíль, мýтра, митрополíт, християнство* тощо.

За усталеною традицією з **и** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *алилúя, диякон, епíскоп, епítимія, епíтрахíль, мýро, мýтра, митрополíт, християнство* тощо.

- б) Ї пишемо після голосного: *альтруїст, егоїст, кофеїн, маїс, мозаїка, наївний, руїна, стóїк, теїн; Аделаїда, Аїда, Каїр, Саїд, Таїр, Хайм, Хусайнов*.

Примітка У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *неоімперіалізм, псевдоісторичний*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний: *воїстину, доісторичний, поінформувáти; неіндуктивний і т. ін.*

в) **И** пишемо:

1. У загальних назвах після приголосних, що позначаються буквами **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **ї**): *дізель, динамо, дипло́м, дирéктор, метóдика; інститúт, матемáтика, стýмул, тип; позýція, фізýчний; таксíст, родзýнка, силуéт, систéма; цистéрна, цýфра; режýм, джигíт, джýнси; чичерóне; шýрма, шифр; бригада, риф, фáбрика*.
2. У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріáтика, Амéрика, Антárктика, Áрктика, Атлánтика, Áфрика, Балтика, Кóрсика, Мéксика*.
3. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосним: *Алжíр, Вашингтон, Вірджýнія, Гéмпшир, Жирónда, Йóркшир, Лéйтциг, Ціндáо, Чикáго, Чýлі та в похідних від них: алжирець, юркши́рський, чилійський та ін.* Перед голосним і в кінці слова пишемо **і**: *Віши, Шіофок*.
4. У географічних назвах після **р** перед приголосним (крім [j]): *Великобритáнія, Крит, Мавритáнія, Магриб, Мадрýд, Париж, Рив'єра*,

Рі́га, Рим та ін. та в похідних від них: *брита́нський, маврита́нський, ри́зький* та ін.

Примітка: У географічних назвах після **р** перед [j] та в похідних від них пишемо **і**, наприклад, *Трієст, Брі́нн, Ер-Ріяд, трієстський, ер-ріядський*.

5. У географічних назвах після приголосних **д, т** перед наступним приголосним крім [j]: *Ватикáн, Единbúрг, Кордильєri, Медíна, Палестíна, Сардíнія, Скандинáвія, Тибéт, Тибр* та в похідних від них: *ватиканський, единbúрзький, скандинáвський* та ін.

Примітка. Після приголосних **д, т** перед голосним пишемо **і**: *Галатíан, Обсидіáн, Лундіáно*.

6. У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразíлія, Вифлеéм, Сруса́лім, Китáй, Пакистáн, Сиракúзи, Сíрія, Сицилія*, та в похідних від них: *єгíпетський, сирíець* та ін.

Голосні [e], [u]

1. Голосний [e] звичайно передаємо буквою **е**: *енéргія, éра, Есхíл, Етна, філé, шардонé, шевролé, а в сполученні з попереднім [j] – буквою є: Єллоустóун, Ємен, Єль*.

За традицією є пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *єпíскоп, єпítимія, єпітрахíль, Євáнгеліє, євхарíстія, єресь* та ін.

Після букв на позначення голосних, після **ь** і після апострофа в загальних і власних назвах вживається буква **е**: *конвéер, реéстр, феервéрк, кáріес, клíєнт, дíєз, дíєреза, дíєта, рíєлтор, абітуріéнт, паціéнт, сіéста, гóмо сáпієнс, траєкторія, Вандríss, Дієго, Даніель, Габріель, Аріель, Мариéтта, Мариéнебург, Тріéст, Рамбуé, досьé, портье, фоé, Съérra-Леонé, Лавуазье, круп'е, П'єтро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після неї пишемо **е**: *діелéктрик, діетíл, поліéдр, квазіетнíчний, мініескалáтор, псевдоéфект, поетáпний, геоекономíка, агроеколóгія, ультраерóзія, мегаефéкт, евроелíта, металоемáль*.

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українське **у**: *брошúра, журí, парашúт*.

Буквосолучення **ау**, **оу**

Буквосолучення **ау**, **оу** на позначення звукосолучень **[au]** **[ou]** передаємо через **ау**, **оу**: *аутсайдер, браунінг, гауптвáхта, мáузер; Кáунас; Клáус, Кráuze, Пауль, Фáуст, бóулінг, джóуль.*

У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосолучення **ау** звичайно передається через **ав**: *автентíчний, автомобíль, áвтор, авторитéт, автохтóн, лáвра, мавр, Аврóра, Лавró, Павлó.* У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стíйку традицію передавання буквосолучення ау шляхом транслітерації як **ау**, допускаються орфографічні варіанти: *аудіéнція і авдіéнція, аудитóрія і авдитóрія, лауреáт і лавреáт, пáуза і пáвза, фáуна і фáвна.*

Букви та буквосолучення **ö, ø, oe, eu**

Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосолучення **ö, ø, oe, eu**, у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою **е**: *Гéте, Кéльн, Пастéр, Мáльме, Вíльнéв, а* після звука **[j]** буквою **е**: *сомелье, кабальéро, жульеn, Пуатье, Рішелье, Б'érнсон, Єнчепíнг.*

Дифтонги **[au], [ei], [ou]** у словах англійського походження

Англійські дифтонги **[au], [ei], [ou]** звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау**, **ей**, **оу**: *браунінг, браузер, Джорджстáун, гейм, дисплéй, Джéймс, джóуль, сноуборд, токиоу, Сноу, Бéллоу, Сíллітоу, Пауелл.* В окремих словах дифтонги **[ei]** і **[ou]** передаємо українськими **е**, **о**: *бебіум, брек, лéді, гол, хотéль, дóпінг, смóкінг, Бéкон, Чéмберлен, Шекспíр, Айвéнго, Гладстóн, Дефó, Джерóм, Марлó, Олдос, По, Лонгфéлло.*

Звук **[æ]** у словах англійського походження

Англійський звук **[æ]**, якому на письмі відповідає англійська буква **а**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макінтош, спáм, чáт, хáкер, Алекс, Адамс, Адлер, Гáррисон, Ланкáстер, Манчéстер, Канáверал, Чáплін;* у багатьох словах за усталеною традицією цей звук передаємо через **е**: *бíзнесмéн, мéнеджер, лéп-tóp, Блéквуд, Еппл, Кéмерон, Лéмберт, Пéлл-Мéлл, Сéлінджеr, Сем, Тéтчер і т. ін.*

Звук [ə:] у словах англійського походження

Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **er, ir, or, ur, ear**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *сérфінг, Бéрд, Бéртон, Бéркишір, Вéртінг, Ернéст, Ерл, Мéрфі, Чéрчілль, Шéрлі* тощо. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *гáмбургер, курсóр, Вóрдсворт, Іrvíng, Уrbáна* та ін.

Буквосполучення eі, eu у словах німецького походження.

Буквосполучення іj та буква u в словах нідерландського походження

1. Німецьке буквосполучення **eі** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай (яй)**: *Айзенáх, Вáйнрайх, Віттгенштáйн, Вáйзенборн, Кáйзер, Мáйнгоф, Нортгáйм, фрóйляйн, Бляйбтрой, Кляйн, Кляйнерт, Фляйшер*; буквосполучення **eu** — через **ой**: *Нойбрáндебург, Нойбáуер*. За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **eі** передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: *крéйда, кréйцер, маркшéйдер, капельмéйстер, гросмéйстер, штреікбрéхер, Гéйне, Лéйпциг, Рейн, Швейцáрія*.
2. У запозиченнях з нідерландської мови буквосполучення **ij** та букву **u** передаємо через **ей**: *гéйзер, дрейф, Ван-Дéйк*.

Подвоєння букв на позначення голосних

Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах, передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *Аárne, Aáxen, Авраám, Заáле, Каáба, Куúсінен, Саárбрюкен, Тóомінг, Ванзéе, Шпрéе*.

Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних пишемо перед **я, ю, е, і**, які позначають сполучення звука [j] з наступним голосним:

- а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'еф, комп'ютер, п'едестáл, інтерв'ю, прем'ér, к'янти, кар'éra; П'емонт, П'ячéнца, Рив'éra, Ак'яб, Iх'ямас, Ях'я; Барб'е, Б'юкенен, Донаг'ю, Женев'єва, Ф'езоле, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є*.
- б) Після кінцевого приголосного в префіксах: *ад'юнкт, ад'ютант, ін'екція, кон'юнктура, диз'юнкція*.

2. Апостроф не пишемо:

- а) Перед **йо**: *курийоз, серийозний*.

б) Коли **я**, **ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед а, у: *бязь*; *бюджέ́т*, *бюро́*, *кювёт*, *мюри́д*, *пюпí́тр*, *пюре́*, *фюзеля́ж*, *кювёт*, *рюкзáк*, *рюш*; *Барбúс*, *Бюффóн*, *Вюртемберг*, *Мю́ллер*, *Гюгó*.

Використання м'якого знака (ъ)

1. М'який знак (ъ) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д**, **т**, **з**, **с**, **л**, **н**:

- а) Перед **я**, **ю**, **е**, **ї**, **йо**: *кондотьéр*, *конферансé*, *ательé*, *марсельéза*, *мілья́рд*, *бульйóн*, *сенйóр*, *дуéня*, *віньє́тка*, *канйóн*; *В'єнти́ян*, *Кордильéри*, *Севілья*; *Готьé*, *Лавуазьé*, *Мольéр*, *Ньюто́н*, *Ренé*, *Вінý*.
- б) У низці слів після л перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатро́с*, *джóуль*, *кóльт*, *магістрáль*, *фíльм*; *Альбérта*, *Бázель*, *Булóнь*, *Дéльфи*, *Кróмвель*, *Нéльсон*, *Рафаéль*, *Чárльз*, *Шампáнь* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Іменники іншомовного походження звичайно відмінююмо як відповідні українські іменники:

I відміна: *кáпсула* — *кáпсули*, *кáпсулí*; *фíзика* — *фíзики*, *фíзици*; *вакуóля* — *вакуóлі*, *вакуóлею*; *ескадрíлья* — *ескадрíльї*, *ескадрíльєю*, род. мн. *ескадрíлей*; *Бúдда* — *Бúдди*, *Бúддою*; *Венéція* — *Венéцї*, *Венéцію*; *Гóя* — *Гóї*, *Гóю*.

II відміна: *арсенál* — *арсенáлу*, *арсенáлом*, *в арсенáлі*; *блок* — *блóка* (*і блóку*), *блóком*, *на блóці*; *автомобíль* — *автомобíля*, *автомобíлем*; *Шíллер* — *Шíллера*, *Шíллером*; *Рафаéль* — *Рафаéля*, *Рафаéлем*; *Бýлов* — *Бýрова*, *Бýловом*; *Дáрвін* — *Дáрвіна*, *Дáрвіном*.

III відміна: *магістрáль* — *магістрáлі*, *магістрáлю*; *верф* — *вéрфі*, *вéрф'ю*.

Невідміновані іменники іншомовного походження

Деякі іменники іншомовного походження не відмінююмо, а саме:

- іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплуá*, *боá*, *буржуá*; *Бенуá*, *Валуá*, *Джóшуа*, *Жоффруá*, *Нікáрагуа*, *Пáпуа*;
- односкладові слова на **-а**, **-я** : *бра*, *па*, *спа*, *фа*, *ля*;
- іменники на **-е**, **-é**: *ательé*, *валідé*, *дúче*, *желé*, *кабарé*, *кабернé*, *кафé*, *кашинé*, *негліжé*, *пенснé*, *пíкé*, *суфлé*, *турнé*, *шалé*, *шосé*, *сомельé*; *Беранжé*, *Гéйне*, *Гéте*, *Дáнте*, *Туапсé*; *Барб'é*, *Готьé*, *Ле Корбюзьé*, *Лавуазьé*, *Рамбуé*;

- іменники на **-і, -и, -ї**: *ві́скі, ефенді, кизí, колібрі, мерсі, оглý, парі, поні, таксі; Анрí, Гальва́ні, Голсуóрсі, Россіні, Тблісі, Фірдоусі, Шеллі; Алматý, Амангельдý; Вінý, Шантíй;*
- іменники на **-о**: *бюро, депó, жабó, євро, казинó, какао, крéдо, кінó, лотó, маéстро, метрó, rádio, rétro, кімонó, каудíльйо, Антónio, Базílio, Вольво, Вудро, Пежó, Рено, Арнó, Буалó, Ванó, Віардó, Гюгó, Дідрó, Джо, Макáо, Márrio, Лáo, Лонгфéлло, Пікассó, По, Торквáто Тáцко; за традицією відмінюємо винó, пальто, сітрó;*
- іменники на **-у, -ю**: *какадú, рагú, рандевú, фрау, шóу, Бакú, Сноу, Катмандú, Палáу; інтерв'ю, інженю, меню, парвеню, Кюсю, Сю;*
- етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний: *міс, місіс, мадам, мадемуазéль, фréken, фróйляйн, ханýм.*

Особливості відмінювання власних назв іншомовного походження

1. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах, що походять з європейських мов, відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жáна-Жáка, Marií-Anтуанétti, Mari-Cесílі, Артура Кóнана Дóйла, Кáрла Гúстава Емíля Маннергéйма; Хуáна Кáрлоса Альфóнсо Вікторá Maríi де Бурбона; Клóда Жозéфа Ружé де Лíля.*

2. Крім власних назв не відмінюємо також:

- жіночі особові імена, що закінчуються на **-й** і на твердий приголосний (крім губних): *Беатrіс, Долóрес, Гюльчатáй, Елмáс, Енн, Жаннéт, Ірéн, Кармéн, Кім, Клодíн, Ленóр, Máргарет, Мерсéдес, Монíк, Трíш, Фарáх і т. ін.;*²
- особові імена в складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом кизý (гизý): *до Камáли Mурáд кизý, з Фатíмóю Гасáн кизý*³;
- прізвища й чоловічі особові імена на **-а (-я)** в наголошенні позиції: *Дюмá, Деррídá, Золя, Зія, Ніколá, Шотá;*
- топоніми з компонентами **-лейн, ривер, роуд, -сквер, -стріт**: *на Друрí-лейн, біля Пárк-лейн, біля Фолл-рýвер, на Єббí-роуд, на Монтрíол-рóуд, на Тáймс-сквер, на Бéйкер-стрíт, біля Рýджент-стрíт, на Сент-Джéймс-стрíт.*

---

² Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабéль – Izabéлі, Етéль – Etéлі, Жíзéль – Жíзéлі, Míшéль – Míшéлі, Нікóль – Нікóлі, Сесíль – Сесíлі, Зейнáб – Зейнáбі, Руф – Rúфи.*

³ Особові імена в складі чоловічої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом **оглý (оглú)** відмінюємо: *до Мамéда Mурáда оглý, з Фікрéтом Гасáном оглý.*

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА

Українські прізвища передаються на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Біловерхий, Ведмедів, Зáєць, Кривоніс, Миколаєнко, Олексієнко, Олександрович, Швець*.

Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюються за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Мáйборода — Мáйбороди, Мáйбородi, Мáйбороду й т. д.;

Гмýря — Гмýрi, Гмýрi, Гмýрю, Гмýрею й т. д.;

Гнатю́к — Гнатюкá, Гнатюкóвi (Гнатюкý) й т. д.;

Зáєць — Зáйця, Зáйцевi (Зáйцю) й т. д.;

Іваньо́ — Іваня́', Іванéвi (Іваньóвi, Іваню́') й т. д.;

Кривоніс — Кривонóса, Кривонóсовi (Кривонóсу) й т. д.;

Лéбідь — Лéбедя, Лéбедевi (Лéбедю) й т. д.;

Мамалýга (Мамалýга) — Мамалýги, Мамалýзi (Мамалýдзi) й т. д.;

Журавéль — Журавля́, Журавлéвi (Журавлю́') й т. д.;

Соловéй — Солов'я́', Солов'євi (Солов'ю́') й т. д.;

Бúсел — Бúсла, Бúсловi (Бúслу) й т. д.;

Свéкор — Свéкра, Свéковi (Свéкру) й т. д.;

Мотóк — Моткá, Моткóвi (Моткý) й т. д.

Панібуудълáска — Панібуудълáски, Панібуудълáсцi й т. д.;

Снігýр — Снігиря́', Снігирéвi (Снігирю́') й т. д.;

Снігúр — Снігурá, Снігурóвi (Снігурý) й т. д.;

Симонéнко — Симонéнка, Симонéнковi (Симонéнку) й т. д.

Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: *Швець — Швеця'*, *Швецéвi (Швецю')* й т. д.; *Жнець — Жнеця'*, *Жнецéвi (Жнецю')* й т. д.; *Вру́бель — Вру́беля*, *Вру́белевi (Вру́белю)* й т. д.; *Чернéць — Чернeця'* (не *Ченция')* й т. д.

Примітка 1. Прізвища типу *Дідуньо*, *Іваньо* в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-ев-і (-ьов-і, -ю)**: *Дідунéвi (-ьóв-i, -ю')*, *Іванéвi (-ьóв-i, -ю')*.

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв із закінченням **-у (-ю)**: пор. прізвища *Мороз — Мороз-а*, *Куліш — Куліш-á*, *Коровай — Коровá-я*, *Чорнотінь — Чорнотін-я*, *Рись — Рýс-я* і загальні назви *мороз — мороз-у*, *куліш — куліш-ý*, *коровай — коровá-ю*, *тінь — тін-і*, *рись — рýс-і*.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюються неслов'янські змінювані прізвища: *Окуджáва — Окуджáви*, *Окуджáві* й т. д., *Чілачáва — Чілачáви*, *Чілачáві* й т. д., *Шекспíр — Шекспíра*, *Шекспíровi (Шекспíру)* й т. д., *Стенда́ль — Стенда́ля*, *Стенда́левi (Стенда́лю)* й т. д., *Дітель — Дітеля*, *Дітелевi (Дітелю)* й т. д. (див. **Відмінювання слів іншомовного походження**).

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюються як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи):

Авдіє́вський — Авдіє́вського, Авдіє́вському й т. д.;

Кобиля́нська — Кобиля́нської, Кобиля́нській і т. д.

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-ев), -ів (-ів), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за такими зразками:

Одніна

Н.	Пáвлов	Ковалíв	Прóкопів
Р.	Пáвлов-а	Ковалéв-а (-лíв-а)	Прóкопов-а (-пíв-а)
Д.	Пáвлов-у	Ковалéв-у (-лíв-у)	Прóкопов-у (-пíв-у)
Зн.	Пáвлов-а	Ковалéв-а (-лíв-а)	Прóкопов-а (-пíв-а)

Ор.	Пáвлов-им	Ковалéв-им (-лíв-им)	Прóкопов-им (-пíв-им)
М.	...Пáвлов-и (-y)	...Ковалéв-и (-y) (-лíв-и, -y)	...Прóкопов-и (-y) (-пíв-и, -y)
Кл.	Пáвлов-е	Ковалéв-е (-лíв-е)	Прóкопов-е (-пíв-е)

Н. Кирчíв

Р. Кирчéв-а (-чíв-а)

Д. Кирчéв-у (-чíв-у)

Зн. Кирчéв-а (-чíв-а)

Ор. Кирчéв-им (-чíв-им)

М. Кирчéв-и (-y) (-чíв-и, -y)

Кл. Кирчéв-е (-чíв-е)

Множина

Н.	Пáвлов-и	Ковалéв-и (-лíв-и)	Прóкопов-и (-пíв-и)
Р.	Пáвлов-иx	Ковалéв-иx (-лíв-иx)	Прóкопов-иx (-пíв-иx)
Д-	Пáвлов-им	Ковалéв-им (-лíв-им)	Прóкопов-им (-пíв-им)
Зн.	Пáвлов-иx	Ковалéв-иx (-лíв-иx)	Прóкопов-иx (-пíв-иx)
Ор.	Пáвлов-ими	Ковалéв-ими (-лíв-ими)	Прóкопов-ими (-пíв-ими)
М.	...Пáвлов-иx	...Ковалéв-иx (-лíв-иx)	...Прóкопов-иx (-пíв-иx)
Кл.	Пáвлов-и	Ковалéв-и (-лíв-и)	Прóкопов-и (-пíв-и)

Н. Кирчéв-и (-чíв-и)

Р. Кирчéв-иx (-чíв-иx)

Д. Кирчéв-им (-чíв-им)

Зн. Кирчέв-их (-чів-их)

Ор. Кирчέв-ими (-чів-ими)

М. ...Кирчέв-их (-чів-их)

Кл. Кирчέв-и (-чів-и)

Однина

Н.	Гáршин	Романишин
Р.	Гáршин-а	Романишин-а
Д.	Гáршин-ові (-у)	Романишин-ові (-у)
Зн.	Гáршин-а	Романишин-а
Ор.	Гáршин-им	Романишин-им
М.	...Гáршин-і (-у)	...Романишин-і (-у)
Кл.	Гáршин-е	Романишин-е

Множина

Н.	Гáршин-и	Романишин-и
Р.	Гáршин-их	Романишин-их
Д.	Гáршин-им	Романишин-им
Зн.	Гáршин-их	Романишин-их
Ор.	Гáршин-ими	Романишин-ими
М.	...Гáршин-их	...Романишин-их
Кл.	Гáршин-и	Романишин-и

Примітка 1. При відмінюванні чеських, словацьких і польських прізвищ на -ек суфіксальний -е- зберігається: *Гáшек* — *Гáшека*, *Гáшекові...*, *Лóкетек* — *Лóкетека*, *Лóкетекові...* Так само зберігається -е- при відмінюванні прізвищ з кінцевими -ер, -ел: *Пéтер* — *Пéтера...*, *Пáвел* — *Пáвела...*, але в іменах він випадає: *Пéтер* — *Пéтра...*, *Пáвел* (*Пáвол*) — *Пáвла*). При відмінюванні прізвищ слов'янського походження на -ець суфіксальний -е- випадає: *Кáролець* — *Кáрольця*, *Кáрольцеві...*, *Мáлець* — *Мáльця*, *Мáльцеві...*, *Морáвець* — *Морáвця*, *Морáвцеві...*, *Óравець* — *Óравця*, *Óравцеві...*

Примітка 2. Прізвища у формі давального відмінка із суфіксами -ов, -ів мають закінчення -у, яким вони відрізняються від прізвищ із закінченнями -ов(i), -ев(i) в такому ж відмінку: *Ковалів* — *Ковалéву*, але *Ковáль* — *Ковалévi*.

Примітка 3. Жіночі прізвища на приголосний та -о не відмінюються: *Марíї Сéник*, *Надíї Балíй*, з *Лíною Костéнко*, без *Нíни Бáйко*. Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються як відповідні іменники: *Василя' Сéника*, *Михáйлові Баліс'ві*, з *Івáном Костéнком*, без *Андрíя Бáйка*.

Примітка 4. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романишин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Русин*: пор. *Романишиним* але *Русином*.

Примітка 5. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. **Відмінювання слів іншомовного походження.**

Відмінювання імен

Українські імена передаються на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Богдан*, *Василь*, *Інокентій*, *Микóла*, *Петró*, *Семéн*, *Яросláв*, *Гáнна*, *Інна*, *Надíя*, *Оксáна*, *Світлáна* і т. ін.

1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на -а, -я, відмінюються як відповідні іменники I відміни:

Одніна

Тверда група

	чол. р.	жін. р.
Н.	Микóл-а	Гáнн-а
Р.	Микóл-и	Гáнн-и
Д.	Микóл-і	Гáнн-і
Зн.	Микóл-у	Гáнн-у
Ор.	Микóл-ою	Гáнн-ою

М.	Микól-і	Гáнн-і
Кл.	Микól-о	Гáнн-о

М'яка група

	чол. р.		жін. р.	
Н.	Ілл-я'	Соломі-я	Мóтр-я	Натál-я
Р.	Ілл-í	Соломі-ї	Мóтр-i	Натál-i
Д.	Ілл-í	Соломі-ї	Мóтр-i	Натál-i
Зн.	Ілл-ю'	Соломі-ю	Мóтр-ю	Натál-ю
Ор.	Ілл-éю	Соломі-сю	Мóтр-ею	Натál-ею
М.	Ілл-í	Соломі-ї	Мóтр-i	Натál-i
Кл.	Ілл-е	Соломі-е	Мóтр-e	Натál-ю

Множина

Тверда група

	чол. р.		жін. р.	
Н.	Микól-и		Гáнн-и	
Р.	Микól		Гáнн	
Д.	Микól-ам		Гáнн-ам	
Зн.	Микól		Гáнн	
Ор.	Микól-ами		Гáнн-ами	
М.	Микól-ах		Гáнн-ах	
Кл.	Микól-и		Гáнн-и	

М'яка група

	чол. р.		жін. р.	
Н.	Ілл-í	Соломі-ї	Мóтр-i	Натál-i
Р.	Ілл-íв	Соломій	Мóтр?	Натáль
Д.	Ілл-я'м	Соломі-ям	Мóтр-ям	Натál-ям
Зн.	Ілл-íв	Соломій	Мóтр?	Натáль

Op.	Ілл-я́ми	Соломі-ями	Мóтр-ями	Натáл-ями
M.	Ілл-я́х	Соломі-ях	Мóтр-ях	Натáл-ях
Kl.	Ілл-і	Соломі-ї	Мóтр-і	Натáл-і

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюються на **з, ц, с**: *Ольга — Ользі, Палáжска — Палáжци, Солóха — Солóсі*.

Примітка 2. У жіночих іменах типу *Одárка, Парáска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Одáрок, Парáсок*.

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **-о**, відмінюються як відповідні іменники II відміни:

Одніна

Тверда група

H.	Олéг	Антíн	Дмитр-ó
P.	Олéг-а	Антóн-а	Дмитр-á
D.	Олéг-ові (-y)	Антóн-ові (-y)	Дмитр-óві (-y)
Zn.	Олéг-а	Антóн-а	Дмитр-á
Op.	Олéг-ом	Антóн-ом	Дмитр-óм
M.	Олéг-ові (-y)	Антóн-ові (-y)	Дмитр-óві (-y)
Kl.	Олéж-е (-y)	Антóн-е	Дмýтр-е

М'яка група

H.	Сергí-й	Ігор	Терéнь	Мішана група
P.	Сергí-я	Ігор-я	Терéн-я	Тимíш Тимош-á

Д.	Сергі-єві (-ю)	Ігор-єві (-ю)	Терéн-єві (-ю)	Тимош-éві (-у)
Зн.	Сергі-я	Ігор-я	Терéн-я	Тимош-á
Ор.	Сергі-єм	Ігор-єм	Терéн-ем	Тимош-éм
М.	Сергі-єві (-ю)	Ігор-єві (-ю)	Терéн-єві (-ю)	Тимош-éві (-у)
Кл.	Сергі-ю	Ігор-ю	Терéн-ю	Тимош-е

Множина

Тверда група

Н.	Олéг-и	Антóн-и	Дмитр-ѝ
Р.	Олéг-íв	Антóн-íв	Дмитр-íв
Д.	Олéг-ам	Антóн-ам	Дмитр-áм
Зн.	Олéг-íв	Антóн-íв	Дмитр-íв
Ор.	Олéг-ами	Антóн-ами	Дмитр-áми
М.	Олéг-ах	Антóн-ах	Дмитр-áх
Кл.	Олéг-и	Антóн-и	Дмитр-ѝ

М'яка група

Н.	Сергі-ї	Ігор-і	Терéн-і	Мішана група
Р.	Сергі-їв	Ігор-ів	Терéн-ів	Тимош-í
Д.	Сергі-ям	Ігор-ям	Терéн-ям	Тимош-íв
Зн.	Сергі-їв	Ігор-ів	Терéн-ів	Тимош-áм
Ор.	Сергі-ями	Ігор-ями	Терéн-ями	Тимош-íв
М.	Сергі-ях	Ігор-ях	Терéн-ях	Тимош-áми
Кл.	Сергі-ї	Ігор-і	Терéн-і	Тимош-áх

Примітка 1. В іменах типу *Антін*, *Нестір*, *Ничіпір*, *Прокіп*, *Сидір*, *Тиміш*, *Федір* і на місці етимологічного **o** в новозакритому складі виступає тільки в називному відмінку, у непрямих — **o**: *Антона*, *Антонові* й т. д., *Нестора*, *Несторові* й т. д., але *Авенір* — *Авеніра*, *Лаврін* — *Лавріна*, *Олефір* — *Олефіра*.

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-p**, у родовому мають закінчення **-a**: *Віктор* — *Віктора*, *Макар* — *Макара*, *Світозár* — *Світозáра*, але імена з історично м'яким **p** мають закінчення **-я**: *Ігор* — *Ігоря*, *Лázар* — *Лázаря*.

Примітка 3. Ім'я *Лев* при відмінюванні має паралельні форми: *Лéва* й *Лъвá*, *Лéвові* й *Лъвóві* та ін., але кличний відмінок тільки *Лéве*.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюються як відповідні іменники III відміни:

Одніна

Н.	Любóв	Адéль
Р.	Любóв-í	Адéл-í
Д.	Любóв-í	Адéл-í
Зн.	Любóв	Адéль
Ор.	Любóв'-ю	Адéлл-ю
М.	Любóв-í	Адéл-í
Кл.	Любóв-е	Адéл-е

Примітка. Форми множини від таких імен майже не вживаються.

Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові

Н. Марí-я Васильвн-а (Андріївн-а, Іллівн-а)

Р. Марí-ї Васильвн-и (Андріївн-и, Іллівн-и)

Д. Марí-ї Васильвн-і (Андріївн-і, Іллівн-і)

Зн. Марі-ю Василівн-у (Андріївн-у, Іллівн-у)

Ор. Марі-сю Василівн-ою (Андріївн-ою, Іллівн-ою)

М. Марі-ї Василівн-і (Андріївн-і, Іллівн-і)

Кл. Марі-є Василівн-о (Андріївн-о, Іллівн-о)

Правопис слов'янських прізвищ та імен

Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1. Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруються, а передаються українськими відповідниками: *Артём, Микóла, Олексáндр, Семéн, Вíра, Катерýна, Світлáна*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як *Алéсь Адамóвич, Пятрúсь Бróвка, Рýгор Бородúлін* і под.

2. Російська літера е, польські ie, болгарська і сербська е, чеські е, ё після приголосних передаються ліteroю е: *Александроб, Бестўжев, Вельгóрський, Вéнгеров, Веселóвський, Держáвін, Кузнецóв, Лéрмонтов, Озéров, Петróв, Степáнов, Тургéнев, Фéдін, Шмельóв; Бéлич, Бронéвський, Вéслав, Залéський, Мечислáв, Мíцкéвич, Мíчáтек, Нéдич, Седлáчек, Сенкéвич, Серакóвський, Цéнкий, Чáпек*.

2. Російська літера е передається ліteroю є в таких випадках:

а) на початку слів: *Євдокíмов, Євтушéвський, Єгóр, Єлáнський, Єлизáров, Єриóв, Єфíмов*;

б) у середині слів після голосного й при роздільній вимові після приголосного (після ь та апострофа): *Бердя'єв, Буерáков, Вересáев, Гуля'єв, Достоє'вський, Ісаénков; Аля'б'єв, Афанáсьев, Григор'єв, Євгéньєва, Зинóв'єв*;

в) після приголосних (за винятком шиплячих, р і ц, задньоязикових і гортанного г) у суфіксі -ев та в сполученні морфем -еев російських прізвищ: *Лóмтев, Медвéдев, М'я́тлев; Алексéев, Ведене́ев, Горде́ев, Матве́ев, Менделе́ев*; але: *Мýромцев, Нехорóшев, Пýсарев, Подья́чев, Усвя́тцев; Андрéев, Аракчéев, Мацéев, Плещéев*, а також у болгарських: *Бóтев, Дру́мев* і под.;

г) коли російському е кореня відповідає в аналогічних українських коренях і (тобто на місці колишнього ѣ): *Белінський, Звéрев, Лéскóв, Мéстéчкін*,

Насє́дкін, Пєшкóвський, Рє́пін, Столе́тov, Твердохléбов; сюди ж належить прізвище *Нарє́жний*, запозичене російською мовою з української, де нормативним є *Наріжний*.

Ё

3. Російська літера ё передається:

- сполученням літер **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б, п, в, м, ф**, коли ё позначає звукосполучення **й + о**: *Йóлкін, Бугайóв, Воробйóва, Окайóмов, Соловойóв*;
- через **ьо** в середині слова після приголосних, коли ё позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьóров, Веръóвкін, Дъóрнов, Корольóв, Новосьóлов, Семъóркін, Тъóркін*. Але у прізвищах, утворених від спільніх для української та російської мов імен, пишеться **е**: *Артéмов, Семéнов, Фéдоров і т. ін.*;
- через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Грачóв, Лихачóв, Пугачóв, Щипачóв, Хрущóв*.

4. Польське сполучення літер **io** передається:

- сполученням літер **йо** після **б, п, в, м, ф**: *Голембийóвський, Мйодóвич, Пйотрóвський*;
- через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньóлек, Генсьóрський, Козьолéцький*.

И (І)

5. **И (І)** передається через **и** в прізвищах та іменах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и — і** (болгарська, сербська та ін.): *Велíчков, Жíвков, Хrýстов; Бéлич, Каráджич, Милéтич, Ráдич, Я'гич, Симеón, Mýлач, Филип*; але через **ї** після голосного: *Ráїч, Стóич* та через **i** — на початку слова: *Iконóмов, Iлієв, Івич, Ігнатóвич, Іво*.

У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передається:

- через **і** на початку слова та після приголосного: *Iвашкéвич, Зволíнський, Лінда, Mіцкéвич, Ілóна; Індра, Є'длічка, Mічатек*;
- через **и** після шиплячих **і ц** та в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)**: *Бжозóвич, Козíцький, Kopérnik, Сенкéвич, Шýмчак; Гáвлик, Жýжска*,

Міклóшич, Фúчик, а також у прикметникових суфіксах (див. п. 9), але в кінці слова — через **і**: *Є́жі, Є́нсі, Іржі*.

6. Російська літера **и** передається:

а) літерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **и**): *Іgnáтов, Icáев; Bagíров, Gagárин, Míchúrín, Púshkín, Dúbýnín, Málínín;*

б) літерою **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосних (після **ь** та апострофа): *Bóйнов, Gúр'їн, Izmaï'лов, Ilyi'н;*

в) літерою **и**:

1) після **дж, ж, ч, щ** і **ц** перед приголосним: *Gáришн, Gúщн, Doróжин, Lúчин, Цеçýлін, Чýчиков, Шýшкін, Щиглóв*; це стосується й прізвищ інших народів: *Абашійдзе, Vašingtón, Джигарханя́н, Жильєрón, Тажибáев, Цицерон, Чиковáні тощо*; також *Чингісхáн*; але перед голосним пишеться **і**: *Жiонó, Tiциán, Цiолкóвський*;

2) у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борýсов, Botvínник, Вавилóвський, Виногráдов, Гlýнка, Danýlov, Málínín, Kazimírський, Kantemír, Kirýlov, Kiselýbóv, Mirónov, Mitrofáнов, Mýshkín, Nikýforov, Odińcóv, Pivovárov, Piля́ев, Pýsarев, Smirnóv, Timofé́ев, Titóv, Tihomírov*; але: *Níkítin, Níkoláev* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських;

Примітка. За усталеною традицією імена по батькові росіян і білорусів передаються їхніми українськими відповідниками: *Алексáндр Серге́евич Пúшкин — Олексáндр Сергíйович Пúшкін, Vasíliй Шукийн — Vasíль Шукийн, Vasíль Бы́каў — Vasíль Бýков, Arkádž Журáускі — Arkádij Журáвський*.

3) у префіксі **при-**: *Pribylkín, Priválov, Prýšvín;*

4) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -иш-**: *Bé́likov, Gólik, Kotéльников, Krútikov, Nóvikov; Gnídich, Kulýnic, Stanjukóvich; Golýzin, Palýzin, Soljzenízin; Radýšev, Tatýšev.*

Ы

7. Російська **й** білоруська літера **ы** (польська, чеська, словацька **у**) передається літерою **и**: *Krútih, Malýzin, Ribákóv, Skorýna, Cigánkóv, Černišiów; Vispýn'ský, Ptashýn'ský; Macárik.*

А, Е

8. Польські носові **ą**, **ę** передаються:

- а) сполученнями літер **ом**, **ем** перед губними приголоснimi: *Домбрóвський, Зарéмба, Кéмпа*;
- б) сполученнями літер **он**, **ен** перед іншими приголоснimi: *Зайónчек, Пáйонк, Пйóнтек, Свýонтек; Венжинóвич, Єндріхóвський, Свенци́цький*.

Примітка. Словацька літера **á** на місці колишнього носового **ę** передається через **я**: *Святоплúк*.

Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями

9. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий)**, **-цк(ий)**, **-ск(i)**, **-цк(i)**, **-sk(i)**, **-ck(i)**, **-dzk(i)**, **-sk(y)**, **-ck(y)** передаються відповідно через **-ськ(ий)**, **-цък(ий)**, **-дък(ий)**: *Бронéвський, Даргомíжський, Маякóвський, Mýсоргський, Острóвський; Гомулíцький, Городéцький; Грúдзький, Завáдзький*; так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой)**, **-цк(ой)**: *Луговський (Луговськá), Трубецький (Трубецькá)*.

10. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ый** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-íй**; **-ая**, **-яя** — через **-а**, **-я**: *Бе́лий, Острóвський, Крайній; Бе́ла, Острóвська, Крайня*. Закінчення **-ой** передається через **-ий**: *Донський, Крутíй, Луговський, Полевíй, Соловíов-Сідíй, Бóсій, Трубецький, але Толстóй (Толстá)*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських та словацьких **-ý**, польських **-у**, болгарських, македонських і сербських **-и**, хорватських **-i** передаються через **-ий**: *Бя́лий, Гáртний, Нéврлий, Нóвотний, Пáлацький, Смирнéнський, Конéський, Кукúлевич-Сакýнський*, але *Гуля́шки* (невідмінюване). В особових іменах на зразок польського *Ksawery* кінцеве **-у** передається як **-íй**.

М'якість польських приголосних **ń**, **ś**, **ć**, **(dż)** у прізвищах перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-цък(ий)** і м'якими приголоснimi не позначається м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н**, **с**, **ц** (**дз**) пом'якшуються: *Висля́нський, Яблóнський; Свя́дек, Цвíк*. В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами **і**, **ю**, **я** та **ь** (у кінці слова): *Дзісь, Дзюра́вець, Сяткóвський*.

Апостроф

11. Апостроф пишеться після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, е, ї:** *Аля́б'єв, Арéф'єв, Водоп'я́нов, Григор'єв, Захáр'їн, Луб'я́нцев, Лук'я́нов, Пом'яло́вський, Прокóф'єв, Рум'я́нцев, Ю́р'єв, В'ю́жин;* перед **йо** апостроф не пишеться: *Воробйóв, Соловийóв.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Бяду́ля, Пясе́цький, Рю́мін.*

М'який знак (**ъ**)

12. М'який знак (**ъ**) пишеться в прізвищах після літер на позначення м'яких приголосних:

а) у прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н:**

1) при роздільній вимові перед **я, ю, е, ї:** *Дья́конов, Панкрáтьев, Третьяко́в, Полóзьев, Салáсьев, Фатья́нов, Илью́шин, Анáньин;*

2) перед приголосними: *Вольно́в, Конько́в;*

3) у кінці слова: *Лось, Сóболь.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ъ** не пишеться: *Дя́гilev, Зя́брев, Ляпунóв, Цявлóвський, Тюмéнев;*

б) у прізвищах із суфіксом **-ець:** *Глúховець, Скитáлець.*

Примітка 1. М'якість польських приголосних **n, s, c, dz** позначається в українській мові літерою **ъ** лише в кінці слова: *Куро́нь, Дзі́сь, Цíрлі́ць, Нéдзведzь,* але *Урабáнчик, Куснéвич, Свя́дек, Свідзíнський.*

Примітка 2. На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слов'янських прізвищ I відміни вказує закінчення **-я** (*Куштúриця*, а не *Куштúрица*). У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Клáузевíц, Лíфшиц, Мóріц.*

Неслов'янські прізвища

Про правопис неслов'янських прізвищ та імен див. **Правопис слів іншомовного походження.**

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНИ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

Імена та прізвища (прізвиська)

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і з дефісом.

1. Окремо пишуться:

- а) прізвиська й псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Івán Волóве Óко, Олéна Прекrásna, Рíчард Лéвове Сérце, Степáн Тýгряча Смерть, Слугá з Добрóмila*; сюди належать і власні назви американських індіанців: *Малéнький Вовк, Тупíй Нíж* і т. ін.;
- б) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джек Лóndon, Жорж Занд, Лéся Украї́нка, Маркó Вовчóк, Панáс Мýрний*;
- в) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге — родове ім'я, третє — прізвище: *Гай Ю'лій Цéзар, Марк Пóрцій Катóн*;
- г) артиклі, прийменники та інші службові слова (**з, ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) в питомих (неофіційних) та іншомовних особових назвах: *Дúнька з Тобóльська, Лю'двіг ван Бетхóвен, да Вíнчі, де ла Куéва, ді Віttório, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шапельє', фон дер Гольц*.

Примітка 1. Скорочена частка **д** та ірландська частка **о** пишуться з власними іменами через апостроф: *Д'Аламбрé, д'Артанья́н, д'Обіньє'; О'Кéйсі, О'Кóннейль* (але *О. Гéнрі* — псевдонім письменника); частки **Ван-, Мак-, Сан-, Сен-**, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишуться з дефісом: *Ван-Дéйк, Мак-Магóн, Мак-Клю'r, Сан-Мартíн, Сен-Сімóн*.

Примітка 2. У ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандоль, Деліль, Дерибáс, Лагáрп, Ламетрí, Лафонтéн, Лесáж, Фонвíзін*;

- г) слово **дон** («пан») перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базíліо, дон Пéдро, дон Хосé*. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: *Дон Жуáн, Дон Кíхот*.

Примітка. У загальному значенні слово *донжуан* пишеться разом і з малої літери;

д) складові частини китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: *Кім Ір Сен*, *Пак Ті Вон*, *Хо Ші Мін*, *Нгуен Конг Хоан*, *У Ну Мунг*, *Фетаї Чотінчут*.

Примітка. У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюються лише остання частина, яка закінчується на приголосні: *Кім Ір Сен* — *Кім Ір Сена*..., *Хо Ші Мін* — *Хо Ші Міна*..., *Ден Сяопін* — *Ден Сяопіна*..., але не змінюються *Го Можо*, *Чан Кайши* т. ін.

2. Разом пишуться:

а) українські прізвища, що складаються з діеслова в наказовій формі та іменника: *Горицвіт*, *Непийвода*, *Убийвóвк*;

б) українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийвéчір*, *Нетудихáта*, *Панібульдáска*;

в) українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгополь*, *Кривоніс*, *Скорохóд*;

г) слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владислав*, *Володíмир*, *Мечислав*, *Яропóлк*;

г) складні китайські імена, які завжди виступають після прізвища: *Го Можо*, *Ден Сяопін*, *Тáo Юаньмінь*, *Сунь Ятсéн*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишуться окремо: *Дін Лінь*, *Лу Сінь*, *Цюй Юань*, *Чан Кайши*;

д) тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами **бей**, **заде**, **мелік**, **огли** та под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: *Ізмайлбéй*, *Турсунзадé*, *Кероглý*. Але арабське **ібн** пишеться окремо: *Ібн Русте*, *Ібн Сіна*, *Ібн Фадлán*, а тюркське **паша** — з дефісом *Гедік-пашá*, *Осман-пашá*.

3. З дефісом пишуться:

а) складні особові імена: *Василь-Костянти́н*, *Жан-Жáк*, *Зіновій-Богдан*, *Марія-Антуанéтта*, *Мáртін-Лю́тер*, *Фрідріх-Вільгельм*;

б) складні прізвища: *Альтаміра-і-Кревеа*, *Гулák-Артемóвський*, *Жоліо-Кюрí*, *Квітка-Основ'я́ненко*, *Нечу́й-Левицький*, *Нóвиков-Прибо́й*, *Рýмський-Кóрсаков*, *Сент-Бéв*;

в) імена з кваліфікаційними прикладками: *Iván-царéнко*, *Кýрик-мужичóк*. Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставиться тире: *Iván — мужичий син*, рідше — кома: *Iván, селя́нський син*;

г) східні (арабські, тюркські та ін.) особові назви з початковою або кінцевою складовою частиною, що вказує на соціальний стан, родинні стосунки тощо, а також зі службовими словами: *Керим-агá*, *Ізмаї́л-бéй*, *Турсúн-задé*, *Кероглý*, *Осмáн-пашá*, *Мíрзá-хáн* (але *Чінгізхáн*), *Чíо-Чíо-сáн*, *Нур-ед-Дíн*, *Абд-аль-Керíм*.

Примітка. Деякі з таких складників пишуться окремо або разом: *Ibn Фадлáн*, *Джемальзадé*.

5. Складні прізвища у формі одного слова відмінюються за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокíнь* — *Сивокóня*, *Сивокóневi* (*Сивокóню*).; *Підкуймúха* — *Підкуймúхи*, *Підкуймúсi...*; *Перекотíпóле* — *Перекотíпóля*, *Перекотíпóлю...*; *Білоцеркíвський* — *Білоцеркíвського*, *Білоцеркíвському...* У складних прізвищах, компоненти яких пишуться з дефісом, відмінюються за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти: *Квітка-Основ'я́ненко* — *Квітки-Основ'я́нка*, *Квітцí-Основ'я́нковi* (*Квітцí-Основ'я́нку*)...; *Нечу́й-Левицький* — *Нечуя́-Левицького*, *Нечуе́ві-Левицькому* (*Нечую́-Левицькому*)...

6. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюються в усіх частинах за відповідними типами іменників або прикметникових відмін: *Ríчард Лéвове Сéре* — *Ríчарда Лéвового Сéрия*, *Ríчардовi* (*Ríчарду*) *Лéвовому Сéрю...*; *Степáн Тýгряча Смерть* — *Степáна Тýгрячої Смéртi*, *Степáновi* (*Степáну*) *Тýгрячай Смéртi...* Але *Слугá з Добрóмilla* — *Слугí з Добрóмilla*, *Слузí з Добрóмilla*...

Похідні прикметники

1. Прикметники від складних особових імен, що пишуться з дефісом, зберігають це написання: *Жан-Жáк* — *жан-жáківський*.
2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: *Máo Цзедúн* — *маоцзедúнівський*, *Kím Ір Сéн* — *кімірсéнівський*.

3. Прикметники від прізвищ типу *ван Бетхóвен*, *фон Бісмарк* утворюються тільки від іменника: *бетхóвенський*, *бісмарківський*. Якщо прикметник утворюється від прізвища з прийменником, часткою, артиклем тощо, то він пишеться разом: *де Голль* — *деголлівський*, *Нур ед Дін* — *нуреддінівський*. Прикметники від прізвищ типу *Д'Аlamбér* зберігають апостроф після частки: *д'alambérівський*.

4. Не утворюються прикметники:

а) від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів типу *Гулáк-Артемóвський*, *Маркó Вовчóк*, *Ríchard Léвове Сéре*.

Примітка. Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишеться з дефісом: *Вáльтер Скомт* — *вáльтер-скóттівський*, *Жюль Вéрн* — *жюль-вérнівський*, *Марк Твéн* — *марк-твéнівський*;

б) від тюркських, вірменських, арабських та ін. особових назв типу *Кер-оглý*, *Оsmáн-pašá* тощо;

в) від невідмінюваних іншомовних прізвищ типу *di Віttório*, *Ламетрí*, *Д'Обіньє'*.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Українські географічні назви

Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпрóвськ*, *Вінниця*, *Гребінка*, *Донéцьк*, *Дубно*, *Житóмир*, *Запоріжжя*, *Кам'янéць-Подíльський*, *Київ*, *Козя́тин*, *Кременчук*, *Кривий Ріг*, *Львів*, *Миколаїв*, *Нóвгород-Сíверський*, *Одéса*, *Охтирка*, *Рівне*, *Сіверськодонéцьк*, *Трипілля*, *Хárків*, *Чернівцí*, *Чернігів*, *Шепетівка*, *Я'мпіль*; *Десна*, *Дніпро*, *Дністéр*, *Зáхідний Буг*, *Ірпíнь*, *Прип'ять*, *Рось*, *Стохід*, *Сян*, *Тéтерів*, *Тýса*, *Трубíж*.

Примітка. У назвах українських населених пунктів треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке **πόλις** «місто»): *Маріуполь*, *Мелітополь*, *Нікополь*, *Севастóполь*, *Сімферóполь*, *Тирáсполь* — і **-піль** (з українського «поле»): *Бориспіль*, *Крижопіль*, *Ольгопіль*, *Тернопіль* та ін.

Географічні назви слов'янських та інших країн

Географічні назви слов'янських та інших країн передаються в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

Е, Е, Є

1. Літери слов'янських алфавітів **е**, **ě** та сполучка **ie** передаються через **е**: *Бéздна, Ворóнеж, Зáгреб, Зеленодóльськ, Новé Мéсто, Опóле, Туапсé, Ветлúга, Лéна, Пéнза, Тéрек, Щéцин.*

Але в деяких позиціях літера **е** слов'янських мов, що користуються кирилицею, передається через **€**:

а) на початку слова, після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Євпатóрія, Єйськ, Єлéць, Єнісéй, Єревáн, Єгóр'євськ, Колгúев, Пос्यéт, Скóп'є;*

б) після приголосних (крім шиплячих, **р і ц**) у суфіксі **-ев** та в сполученні цього суфікса з антропонімним **-éй (-еев)** російських назв, похідних переважно від прізвищ: *мóре Лáптéвих, Лéжнëво, Матвé'єва затóка, але Плещéево, Ржев, мис Рум'я'нцева;*

в) коли російському **е** відповідає в аналогічних українських основах **i** (тобто на місці колишнього **ъ**): *Бé'жецьк, Бé'лгород, Белóво, Бé'лорé'цьк, Благовé'щенськ, Железновóдськ, Оре́хово-Зуево.*

Але в географічних назвах, що мають у російській мові форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передається через **i**: *Бíла, оз. Бíле, Біловéзька Пýща, Вítка, Лíсна, Негорíле, Пíща́не, Сíрий мис, Цíлиногráд і под. Це стосується й польського **ia**: Бíла Пíдля'ська, Бílostók тощо.*

Примітка. Польське, чеське й словацьке закінчення **-e**, що виступає в географічних назвах із суфіксами **-ц-, -iц-, -иц-** (лат. **-c-, -ic-**) і виражає значення множини, в українській мові передається закінченням **-i** з відповідним граматичним значенням: *Бéльци, Кéльци; Кóшици, Лíдици, Пáрдубици.* Ці географічні назви зберігають здатність змінюватися за відмінками: *Кóшици — Кóшиць, Кóшициам...* Назви типу *Закопáне* мають форму прикметника середнього роду (однина) **й**, отже, відмінюються за цим зразком: *Закопáне, Закопáного, Закопáному і т. ін.*

2. Російська літера **ё** передається:

а) через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йóлкино, Соловойóво;*

б) через **ъо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *мис Дежньюóва, р. Олењьюóк.* Але в назвах, утворених від спільніх для української та російської мов власних або загальних назв,

пишеться **е**: р. *Берéзова*, *Орéл* (за народною етимологією пов'язується з назвою птаха *орéл*), *Семéново*.

в) через **о** під наголосом після **ч**, **щ**: *Рогачóво*, *Щóкіно*.

3. Російська літера **э** передається через **е**: *Ельбрúс*, *Ельтóн*, *Е'мба*, *Естóнія*.

4. Літера **и** (в латиноалфавітних мовах **i**) передається:

а) через **i**:

1) на початку географічних назв: *Iгáрка*, *Iрку́тськ*, оз. *Iльме́нь*, *Індигірка*, *Iртиш*;

2) в окремих випадках у кінці незміннюваних назв або слів у формі множини: *Батúмі*, *Пóті*, *Бróнниці*, *Жигулí*, *Митíщи*;

3) усередині слова після приголосного — перед голосним, приголосним **й** або іншими приголосними (крім випадків, передбачених нижче): *Челя́бінськ*, *Двіна*, *Кінешма*, оз. *Селігér*, *Бородінó*, *Рíєка*, *Софія*, *Лю́блін*, *Нітра*.

б) через **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Зілаї́р*, *Тройцьк*, *Ана́ньїно*, *Мáр'їно*.

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишеться **и** в суфіксах **-ин-**, **-инськ-**: *Березинá*, *Гусíне Озеро*, *Дудýнка*, *Жáбинка*, *Карпíнськ*, *Крутýнське*, *Правдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче);

в) через **и**:

1) після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і **ц** перед приголосним: *Жигáлово*, *Жýздра*, *А'чинськ*, *Нáльчик*, *Чирчíк*, *Єгóрино*, *Іши́м*, *Камíшин*, *Тýшино*, *Щигрý*, *Цимля́нська*, але *Пря́шів* і под.;

2) непослідовно після приголосних **д**, **т**, **р**, **с**: *Індигірка*, *Пло́вdiv*, але *Бородінó*, *Дíксон*; *Братисláва*, *Iртиш*, *Тýрново*, *Тýхвін*, але *Тарутíно*; *Дрýга*; але *Мічурінськ*; *Новосибірськ*, *Сибíр*, *Симбíрськ*, *Сіднéй*;

3) у географічних назвах, утворених від імен, спільних для української та інших слов'янських мов, які в українській мові пишуться з **и**: *Гаврíлово*, *Данíлов*, *Дмýтров*, *Михáйловське*, але *Ніколáєвськ-на-Амúрі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в інших мовах).

Примітка. **I** зберігається в географічних назвах, утворених від імен, які в українській мові пишуться через **i**: *Леонíдово*;

- 4) у коренях спільних для української та російської мов географічних назв, якщо ці корені пишуться з **и**: *Виноградово, Кисловодськ, Клин, Крічев, Курільські острови, Ліпецьк, Лихославль, Тіхвін, Тихорецьк*;
- 5) у складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука: *Владивосток, П'ятигірськ, Семипалатинськ*;
- 6) у префіксі **при-**: *Привілжя, Примор'я, Прикумськ*;
- 7) у суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Зимовники, Тупик; Боровичі, Котельнич, Осиповичі, Углич; Бронниці, Глівиці, оз. Колвицьке, Луховиці; Митищи, Ртищево*;
- 8) у закінченнях географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники, Валуйки, Горки*; але: *Жигулі* (бо тут м'яка основа);
- 9) у словах *Сибір, Сімбірськ* і похідних від них (наприклад, *Новосибірськ*).

Ы, Ў

5. Літера **ы** (в латиноалфавітних мовах **у**) передається через **и**: *Вікса, Вітегра, Іртиш, Сізрань, Сиктивкар, Чебоксари, Шахти*.
6. У словах: *Росія, російський, Білорусь, білоруський* приголосний **с** не подвоюється.
7. Польські носові **ą, ę** передаються, як і в прізвищах, сполученнями літер **ом**, **ем** перед губними приголосними: *Домбрόва, Дембіця*; перед іншими приголосними — сполученнями літер **он**, **ен**: *Конт, Ченстохова*.

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

8. а) прикметниківі закінчення слов'янських географічних назв передаються так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та одинини множини: у чоловічому роді — через **-ий** після твердого приголосного, через **-ій** —, після м'якого приголосного; у жіночому роді — через **-а, -я**; у середньому роді — через **-е, -о, -е**; у множині — через **-і**: *Становий* (хребет); *Великий Устюг, Новий Сад, Оленій* (острів); *Лиха* (місто), *Нижня Тунгуска, Банська Бистриця, Зелена Гура, Благодарне, Бологе* (рос. *Бологое*), *Великотирново, Покровське, Карлові Варі*.
- б) слов'янські назви з кінцевими **-ово, -ево** та **-ино** передаються через **-ово, -ево** та **-іно (-ёно)**, після шиплячих — **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від аналогічних українських назв на **-е**): *Внуково, Гáброво, Клáдно, Кóсово, Оре́хово-Зу́ево, Сараево, Бородіно, Мáр'їно, Пúшино, Єгóрино*,

Рóщино. Закінчення **-о** зберігається і в назвах типу *Радомсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюються.

в) польське **ó**, що виступає в суфіксі **-ów** у польських географічних назвах, передається через **-у** або за традицією через **-і**: *Жирáрдув, Жéшув, Томáшув-Мазовéцький* і т. ін., але традиційно *Гру́бешів, Кráків, Ря́шів* та ін. Літера **-o** в суфіксі **-óv** у чеських і словацьких назвах передається через **-o**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією — через **-i**: *Гóтвальдов, Крнов, Орлов, Прóстейов, Пришéров, але Бардіїв, Вóронів, Пря́шів*.

Апостроф

9. Апостроф у слов'янських географічних назвах ставиться в тих самих випадках, що й у прізвищах (див. **Географічні назви з прикметниковими закінченнями. Апостроф**), а в назвах неслов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, після деяких інших приголосних: *В'язникí, Дем'я́нськ, П'ятигорськ, Скóп'є, Ак'я́р, Амудар'я́, Гур'єв*; перед **йо** апостроф не пишеться: *Муравйово*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Вя́зма, Кя́хта, Крю́ково, Рязáнь, Хя́рма*.

М'який знак

10. а) м'який знак (**ъ**) пишеться в географічних назвах у тих самих випадках, що й у прізвищах (див. **Географічні назви з прикметниковими закінченнями**), тобто після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

- 1) при роздільній вимові перед **я, ю, є, ѫ**: *Дъепп, Пхеня́н, Съе́рра-Леоне, Усолье;*
- 2) перед приголосним: *Кля́зьма, Лы́сьва, Лъгов;*
- 3) у кінці слова: *Гóмель, Умань, Прíп'ять, Тянь-Шáнь.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ъ** не пишеться: *Аля́ска, Гдýня, Челя́бінськ, Тюмень*.

б) твердий кінцевий приголосний основи **ц** пом'якшується в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець, -аць, -иц(я)**: *Олóнець, Повенéць, Череповéць, Кráгуєваць, Стóлаць; Дембíця, Лóмниця, Рéчиця*, але *'Оломоуць*.

в) суфікси географічних назв **-ск, -цк** передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**: *Брянськ, Гданськ, Курськ; Кузнéцьк, Трóцьк*.

Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаються: *Аравійське море, мис Доброї Надії, Перська затока, Північний Льодовитий океан*.

Звичайно перекладаються й прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін світу, що виступають у складі географічних назв: *Великий каньйон, Нижній Новгород, Південна Америка, Північний полюс*.

Іншомовні географічні назви

Про правопис іншомовних географічних назв див. **розділ «Правопис слів іншомовного походження»**. Слов'янські географічні назви пишуться відповідно до правил, викладених в розділах «Українські географічні назви», «Географічні назви слов'янських та інших країн».

Відмінювання географічних назв

1. Географічні назви з іменниками закінченнями — українські, а також іншомовні — відмінюються переважно як звичайні іменники I, II, III відмін:

I відміна: *A'фрика — A'фрики, в A'фриці; Вóлга — Вóлги, на Вóлзі; Лóхвиця — Лóхвиці, Лóхвицею, у Лóхвиці; Махачкалá — Махачкали, у Махачкалі; Москвá — Москвý, Москвóю, у Москві; Одéса — Одéси, в Одéсі; Ольвія — Ольвії, Ольвією, в Ольвії; Полтáва — Полтáви, у Полтáві; Прáга — Прáги, у Прáзі; Рéчиця — Рéчиці, в Рéчиці; Шепетíвка — Шепетíвки, у Шепетíвці*.

II відміна: *Буг — Бúгу, на Бúзі (й по Бúгу); Владивостóк — Владивостóка, у Владивостóці (у Владивостóку); Гáйсин — Гáйсина, Гáйсином, у Гáйсині; Дúбно — Дúбна, Дúбном, у Дúбні; Е́динбург — Е́динбурга, в Е́динбурзі (в Е́динбургу); Кíїв — Кíєва, Кíєвом, у Кíєві; Лихослáвль — Лихослáвля, Лихослáвлем, у Лихослáвлі; Лугáнськ — Лугáнська, Лугáнськом, у Лугáнську; Львів — Львóва, Львóвом, у Львóві; Орéл — Орлá, Орлóм, в Орлí; Псков — Пскóва, Пскóвом, у Пскóві; Свítязь — Свítязю, Свítязем, на Свítязі; Тернóпіль — Тернóполя, Тернóполем, у Тернóполі; Теруéль — Теруéля, Теруéлем, у Теруéлі; Токмák — Токмакá, у Токмацí (у Токмакý); У'жгород — У'жгорода, У'жгородом, в У'жгороді*.

III відміна: *Бретáнь — Бретáні, Бретáнню, у Бретáні; Керч — Кéрчі, Кéрчу, у Кéрчи; Об — Óбі, Óб'ю, на Óбі; Свíр — Свíрі, Свíр'ю, на Свíрі; Сíзрань — Сíзрані, Сíзранню, у Сíзрані*.

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються як відповідні загальні іменники: *Березникí — Березників, Березникам; Гóрки — Гóрок, Гóркам; Єсенчуку́ — Єсенчуку́в, Єсенчуку́м; Жигулí — Жигулів, Жигуля́м; Ков'я́ги — Ков'я́г, Ков'я́гам; Лубнý — Лубéн, Лубnám; Плýски — Плýсок*,

Пліскам; Прилúки — Прилúк, Прилúкам; Ромní — Ромéн, Ромnám; Салóníki — Салóník, Салóníkam; Філіppíni — Філіppín, Філіppínam; Чебоксáри — Чебоксár, Чебоксáрам, у Чебоксáрах; Чернівцí — Чернівцíв, Чернівцí'м, у Чернівцí'х.

3. Географічні назви з прикметниками закінченнями відмінюються як звичайні прикметники: *Боровé — Боровóго, Боровóму; Жукóвський — Жукóвського, Жукóвському; Лозовá — Лозової, Лозовíй; Рівne — Рівного, Рівному; Чусовá — Чусової, Чусовíй.*

Примітка. Від відприкметників українських назв населених пунктів з кінцевим **-e** типу *Свáтове, Синéльникове, Гарку́шине, Рівne*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим **-o** (нечасті в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бородіно, Кóсово, Сарáево, Шеремéтьєво, Гнéзно, Молодéчно*, що відмінюються як іменники середнього роду II відміни (див. у п. 1 *Дубно*).

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки, іменника та прикметника, відмінюються в обох частинах:

а) *Гóла Прýстань — Гóлої Прýстані, Гóлою Прýстанню...; Кривíй Ríг — Кривóго Róгу...; Велíкі Лúки — Велíких Лук...; Єлисéйські Поля' — Єлисéйських Полíв...; Мінерáльні Вóди — Мінерáльних Вод...;*

б) *Кам'янéць-Подíльський — Кам'янця'-Подíльського, Кам'янцéві-Подíльському...; Нóвгород-Сíверський — Нóвгорода-Сíверського, Нóвгороду-Сíверському...; Новогráд-Волíнський — Новогráда-Волíнського, Новогráдові-Волíнському...; Ráva-Rúська — Rávi-Rúської, Rávi-Rúській...*

Примітка. У назві *Аскáнія-Нóва* другий компонент відмінюється як іменник: *Аскáнія-Нóва — Аскáнii-Нóви, Аскáнii-Нóvi...*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюються лише в другій частині: *Бáден-Бáден — Бáден-Бáдена, у Бáден-Бáдені; Оре'хово-Зúєво — Оре'хово-Зúєва, в Оре'хово-Зúєві; Івáно-Франкíвськ — Івáно-Франкíвська, в Івáно-Франкíвську, Михáйло-Коцюбíнське — Михáйло-Коцюбíнського, у Михáйло-Коцюбíнському, але Кóнча-Зáспа — Кóнчи-Зáспи, у Кóнчи-Зáспi; Пýща-Водíця — Пýщи-Водíці, у Пýщи-Водíці.*

6. Географічні назви, що складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюються в першій частині: *Ростóв-на-Донú — Ростóва-на-Донú, у Ростóві-на-Донú...; Фráнкфурт-на-Мáйні — Фráнкфурта-на-Мáйні, у Фráнкфурті-на-Мáйні...*

Правопис прикметниківих форм від географічних назв

Суфікси **-ИНСЬК(ИЙ), -ІНСЬК(ИЙ)**

1. У суфіках **-инськ(ий), -інськ(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин, -ін, -инськ, -інськ**, зберігається той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камішин* — камішинський, *Ніжин* — ніжинський, *Пенжино* — пенжинський, *Тульчин* — тульчинський, *Тушино* — тушинський, *Цюрупинськ* — цюрупинський, *Чигирин* — чигиринський; *Грузія* — грузин — грузинський; *Болдіно* — болдинський, *Філіппіни* — філіппінський.

В аналогічних прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин-, -ін-**, пишеться завжди **и**: *Аляска* — алясکинський, *Баку* — бакинський, *Кабарда* — кабардинський, *Караганда* — карагандинський, *Поті* — потинський, *Сочі* — сочинський, *Читі* — читинський, *Шахти* — шахтинський, але *Аму-Дар'я* — амудар'їнський.

Суфікси **-ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], -ІВСЬК(ИЙ) [-ЇВСЬК(ИЙ)]**

2. У суфіках **-овськ(ий) [-ьовськ(ий)], -евськ(ий) [-євськ(ий)], -івськ(ий) [-ївськ(ий)]** прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов), -ев (-єв), -ів (-їв)**, зберігається той самий голосний (**о, е, є, і, ї**), що й в основній назві: *Скадовськ* — скадовський, *Тамбов* — тамбовський; *Карачев* — карачевський, *Колгусев* — колгусевський; *Кишинів* — кишинівський, *Львів* — львівський, *Тетерів* — тетерівський, *Чернігів* — чернігівський. Якщо при творенні таких прикметниківих форм від українських географічних назв відкритий склад з **о, е** стає закритим, діє правило про чергування **о, е** з **і**: *Лозова* — лозівський, *Сватове* — святівський, *Хмілеве* — хмілевський.

У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким іде інший приголосний, пишеться **-івський (-ївський)**: *Біла Церква* — білоцерківський, *Валки* — валківський, *Гребінка* — гребінківський, *Казанка* — казанківський, *Златоуст* — златоустівський, але *Орел* — орловський, *Москва* — московський і т. ін.

При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

а) **г, ж, з (дз) + -ськ(ий) → -зык(ий) [-дзык(ий)]**: *Буг* — бужський, *Ветлуга* — ветлужський, *Віборг* — віборзький, *Волга* — вользький, *Гага* — гаазький, *Гамбург* — гамбурзький, *Калуга* — калузький, *Ладога* — ладозький,

Люксембúрг — люксембúрзький, Лéйтциг — лéйтцизький, Острóг — острóзький, Пráга — прáзький, Рíга — рíзький, Стрáсбург — стрáсбурзький; Ворónеж — ворónезький (пор. назву українського селища — Ворónіж — ворónізький), Запорíжжя — запорíзький, Парíж — парíзький; Абхázія — абхázький, Кавкáз — кавкáзыкий, Лодзь — лóдзький, Сиракúзи — сиракúзыкий, францúз — францúзыкий;

б) **к, ц, ч + -ськ(ий) → -цьк(ий)**: Баскунчáк — баскунчáцький, Велíкі Лúки — великолúцький, Вíшиній Волочóк — вишньюволоцький, Владивостóк — владивостóцький, грек — грéцький, Кагарлíк — кагарлíцький, Казбéк — казбéцький, калмíк — калмíцький, Кобеля́'ки — кобеля́'цький, коря́'к — коря́'цький, Кременчúк — кременчúцький, Прилу́ки — прилу́цький, словák — словáцький, таджíк — таджíцький, тóрок — турéцький, узбéк — узбéцький; Нíцца — нíццький, Суéц — суéцький, Череповéць — череповéцький; Báхмач — бáхмацький, Гáлич — гáлицький, Грýнвíч — грýнвíцький, Óвруч — Óвруцький, але Дамáск — дамáський, Mékka — мéккський, тю́рки — тю́ркський;

в) **с, х, щ + -ськ(ий) → -ськ(ий)**: Арзамáс — арзамáський, Одéса — одéський, Тбíлісі — тбíліський, тунгúс — тунгúський, Черкáси — черкáський, черкéс — черкéський, Я́сси — я́сський; волóх — волóський, Карабáх — карабáський, Лепетíха — лепетíський, чех — чéський; Золотонóша — золотонíський, Кандалáкаша — кандалáкський, латíши — латíський, Сивáш — сивáський, чувáши — чувáський, Русь — рúський.

Примітка 1. Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках (особливо узвичаєних у вживанні без змін на стиці морфем) зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергаються і передаються відповідно на письмі: Небíт-Дáг — небíт-дáгський, Клуж — клўжський, Бангкóк — бангкóкський, бáски — бáскський, казáх — казáхський, Печ — Пéчський та ін.

Примітка 2. Від окремих назв можливі варіанти прикметниківих форм: Перéмишль — перéмишльський і перéмиський, Rádomišль — rádomишльський і ráдомиський.

Правопис складних і складених географічних назв

Написання окремо

1. Окремо пишуться:

а) географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: Бíла Цéрква, Велíкий У́стюг, Вéрхня Силéзія, Вíшиній Волочóк, Гóла Прýстань,

Голубій Ніл, Давідів Брід, Запорізька Січ, Західна Європа, Зелена Гура, Нове Місто, Новий Сад, Повализька Бистриця, Сомківська Долина, Стара Планіна, Широкий Яр;

б) географічні назви її номенклатурні терміни при них: *Кавказький хребет, Кандалакшська затока, Скандинавський півострів, Фінська затока, Чорне море;*

в) географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гільча Друга, Залісся Перше, Красне Друге, Перше Садове;*

г) географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *село Івана Франка, селище Лев Толстой* (пор. *Лев-Толстовський район*); але *місто Івано-Франківськ, село Михайло-Коцюбинське* (бо тут маємо сполучний голосний **о** й словотвірну чи морфологічну модифікацію прізвища), а також село *Дмитро-Варварівка*, що складається з основ двох імен.

Написання разом

2. Разом пишуться:

а) географічні назви-іменники, утворені від прикметника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них: *Білопілля, Верхньодніпрóвськ, Гостролúччя, Дорогобúж, Кам'яногірка, Красновóдськ, Малоярославець, Нижньокілýмськ, Нововолíнськ, Новосибíрськ, Старокостянтíнів, Чистовóдne, Ясногорóдка; білопільський, верхньодніпрóвський, гостролучáнський, дорогобúзький, кам'яногірківський, чистовóднівський та ін.*

Примітка. Це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу *море, гора, хребет, ліс, озеро, низовина, острів* і т. ін.: *Нижньодунáйська низовина, Новосибірські острови, Малоазіáтське нагíр'я* тощо.

У назвах, що починаються зі слів *Північно-, Південno-, Східно-, Західно-, Центрально-*, з великої букви і з дефісом пишуться обидва компоненти першого складного слова: *Східно-Китайське море, Західно-Казахстанська область, Південно-Західна залізниця.*

б) географічні назви, що складаються з основ числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворіччя, П'ятигóрськ, П'ятихáтки, Семигóри, Семипíлки, Сорокадúби, Трипíлля;*

дворічáнський, п'ятихáтківський, семигíрський, семипíлківський, сорокадúбівський та ін.;

в) географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Вернигородóк*, *Гуляйpóле*, *Копáйгород*, *Крутиборóди*, *Печивóди*; *вернигородóцький*, *гуляйpільський*, *копáйгородський*, *крутиборóдівський*, *печивóдівський*;

г) географічні назви, утворені від двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Верболóзи*, *Індокитáй*, *Страхолíсся*; *верболóзівський*, *індокитáйський*, *страхолíський*, але *А'встро-Угóрина*, *Азóво-Чорномóр'я* та деякі інші;

і) географічні назви з другою частиною **-град**, **-город**, **-піль**, **-поль**; **-абад**, **-акан**, **-бург**, **-ленд**, **-пілс**, **-таун**, **-шир**, **-штадт** і похідні від них прикметники: *Белgrád*, *Волгогrád*, *Цілиnогrád*; *Китáйгород*, *Нóвгород*, *Кня'жспíнь*, *Ольгóпіль*, *Адріанóполь*, *Севастóполь*; *Ашгабáт*, *Бráнденбург*, *Кемберлéнд*, *Дáугавpíls*, *Кéйптаун*, *Йóркишp*, *Рúдольфштадt*; *волгогráдський*, *нóвгородський*, *ольгóпільський*, *севастóпольський*, *бранденбúрзький*, *дáугавpілський*, *рудольфштáдтський*;

д) прикметникові форми й назви жителів від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника [без суфіксів **-зък(ий)**, **-ськ(ий)**, **-цък(ий)** і суфіксів присвійності] та іменника: *біломóрський*, *біломóрці* (від *Бíле мóре*), *білоцеркíвський*, *білоцеркíвці* (від *Біла Цéрква*), *гостромогíльський*, *гостромогíльці* (від *Гóстра Могýла*), *новоміський*, *новоміщáни* (від *Новé Míсто*), *янополя́нський*, *янополя́нці* (від *Я'сна Поля́на*); *житньогíрський*, *житньогíрці* (від *Жýтні Гóри*), *західноєвропéйський*, *західноєвропéйці* (від *Зáхідна Єврóпа*), *кам'янобálківський*, *кам'янобálківці* (від *Кам'янá Бálка*), *липоводолíнський*, *липоводолíнці* (від *Лíпова Долíна*).

Написання з дефісом

3. З дефісом пишуться:

а) географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й далішого прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Бáня-Лúка* — бáня-лúцький, *Гвíнéя-Biscáu* — гвінéя-бісáуський, *Глинськ-Загóра* — глинськ-загóрський, *Ельзás-Лотарíнгíя* — ельзás-лотарíнзький, *Кóло-Михáйлівка* — кóло-михáйлівський, *Оре́хово-Зу́ево* — оре́хово-зу́євський, *Пúща-Водíця* — пúща-водíцький; *Берíзки-Бершáдські* — берíзки-бершáдський, *Вíта-Поштóва* — вíта-поштóвий, *Кам'янéць-Подíльськíй* — кам'янéць-подíльський, *Рáва-Рúська* — рáва-рúський, *Хárків-Товáрний* — хárків-тováрний, *А́встро-Угóричина* — áвстро-угóрський, але *Індокитáй* та похідні прикметники від подібних назв;

б) географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрíєво-Івáнівка* — андрíєво-івáнівський, *Дмитró-Варвáрівка* — дмитró-варвáрівський, *Івáно-Франкíвськ* — івáно-франкíвський, *Михáйло-Коцюбíнське* — михáйло-коцюбíнський, *Олексáндро-Пáщенкове* — олексáндро-пáщенківський, але *Петропáвлівка*;

в) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буéнос-А́йрес*, *Думбартóн-Окс*, *Іссíк-Куль*, *Кзил-Ордá*, *Нар'ян-Мáр*, *Pío-Нéгеро*, *Улáн-Үдэ*; *буéнос-а́йреський* та ін., але назви з другим компонентом **-даг**, **-дар'я**, **-дау** тощо пишуться разом: *Алатáу*, *Амудар'я'*, *Махачкалá*, *Сирдар'я'*; *амудар'ї́нський*, *приамудар'ї́нський*; *алмаатýнець*, *кзилордýнець* тощо;

г) географічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами **соль-**, **спас-**, **усть-** та іншомовними **вест-**, **іст-**, **њью-**, **сан-**, **санкт-**, **сант-**, **санта-**, **сен-**, **сент-** і под., а також із кінцевими називторчими частинами **-ривер**, **-сіті**, **-сквер**, **-стріт**, **-фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Ілéцьк*, *Спас-Клéники*, *Усть-Каменогóрськ*; *Вест-Індія*, *Іст-Лóndon*, *Нью-Йórk*, *Сан-Сальвадóр*, *Санкт-Гáллен*, *Сант-Я'го*, *Сáнта-Кláра*, *Сен-Готáрд*, *Сент-Луї'с*; *Фолл-Рýвер*, *Атлáнтик-Сítі*, *Сáхо-сквер*, *Бónна-фіóрд*; *соль-ілéцький*, *усть-каменогóрський*; *њью-йóркський*; *фолл-рýверський*, *атлáнтик-сítинський* та ін.;

і) географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються з українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосíлки-на-Днíпрí*, *Ростóв-на-Донú*, *Фráнкфурт-на-Мáйні*, *Яр-під-Зáйчиком*; *Булóнь-сюр-Мéр*, *Бург-ель-Арáб*, *Ла-Мáни*, *Ла-Плáта*, *Лас-Вéгас*, *Лос-А́нджеles*,

Па-де-Калé, Pio-de-Жанéйро, Сен-е-Уáз (департамент); *новосілківський-на-Дніпрí, ростóвський-на-Донú, фрáнкфуртський-на-Майнí, я́рський-під-зайчиком; булóнь-сюр-мéрський, бург-ель-арáбський, ла-мáнишський, лаплатський і т. ін.;*

- д) прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв)**, **-ов**, **-ев (-ев)**, **-ин (-їн)**, **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)**, **-зык(ий)**: *давíдово-брíдський* (від *Давíдів Брід*), *олýниково-слобідський* (від *Олýникова Слободá*), *мишúрино-рíзький* (від *Мишúрин Ríg*), *вільшаńсько-новосéлицький* (від *Вільшаńська Новосéлиця*), *вінницько-ставський* (від *Вінницькі Ставí*);
- е) прикметники, утворені від географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища: *івáно-франкíвський* (село *Івáна Франкá*).

Примітка 1. Назви жителів у формі іменників, які утворені від назв населених пунктів із написанням з дефісом, пишуться разом: *Івáно-Франкíвськ — івáно-франкíвський*, але *іванофранкíвцí*, *Нью-Йóрк — нью-йóркський*, але *ньюйóркцí*.

Примітка 2. Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв із написанням з дефісом, пишуться разом: *Іссíк-Куль — приіссíккульський, приіссíккульцí*.

V. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

В українській пунктуації використовуються такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як один парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак – з кількома різновидами), лапки (парний знак – з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він виступає знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, – у сполученнях прикладки з означуваним іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок *дай-но, іди-но* та ін.: див. **Правопис слів разом, з дефісом, окремо. Прикладка**), а також різні комбінації з цих знаків (див. **Комбіноване вживання розділових знаків**) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/).

КРАПКА (.)

Крапка ставиться в таких позиціях.

1. У кінці речення – розповідного або спонукального, якщо останнє вимовлене без окличної інтонації: *Весь народ піdnімається до мене. Йдуть з усієї України, та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирина* (П. Загребельний);

*Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастально
Політь бур'ян* (М. Рильський).

У називних реченнях: *Зима. Холоднеча. Засніжений ліс* (М. Стельмах); між прізвищем автора, назвою його твору, назвою міста: *Олесь Гончар. Собор*. Київ, 1968; у реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Дванадцятирічна шкільна освіта. Це добре чи погано?* (заголовок газетної публікації);

*Сибір. І словоєцькі келії,
і група облягає ніч
пекельний край і крик пекельний* (В. Стус).

Після речення, що вводить у дальший розгорнений виклад, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, не дуже гарних. Він закликав до себе десятками всяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім стіну Братського монастиря* (І. Нечуй-Левицький).

Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного

виділення більшої самостійності та змістової ваги крапка може ставитися також у тих випадках, де звичайно вживаються коми, – наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: *Випав сніг. І в селі, і в полі, і в лісі* (В. Бабляк); *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток* (М. Коцюбинський), у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень (див. **Кома**, II, п. 2, прим. 1 і п. 3, прим. 1).

Примітка 1. Крапка не ставиться в кінці заголовків, у назвах на вивісках, печатках і штампах, на титульних аркушах книжок, журналів тощо – після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання і т. ін.

Примітка 2. Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапка ставиться після дужок. Крапка після таких дужок ставиться в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, після цитати ставиться крапка, а після такої вказівки вона не ставиться. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

*Твоя зоря – твоя судьба.
З народних уст*

Примітка 3. Про вживання крапки в кінці вставленіх речень у дужках див. **Дужки**, I, п. 2, прим.

Примітка 4. Про вживання крапки після зауважень у дужках у межах певної цитати на зразок «...(примітка наша. – Ред.)...» див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат**, II, п. 3.

2. В умовних графічних скороченнях (див. **Вживання великої букви. Графічні скорочення**) *n.* (пан; пані), *гр.* (громадянин; громадянка), *проф.* (професор), *a. a.* (авторський аркуш), *ст.* (століття), *pp.* (роки) та ін.

Примітка. Крапка не ставиться:

1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абревіатурах (див. **Вживання великої букви. Велика буква в складноскорочених назвах**) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) України, *НЕП і неп* (нова економічна політика), *ВНЗ* (вищий навчальний заклад), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) і под.;

2) у графічних скороченнях (див. **Вживання великої букви. Графічні скорочення**);

а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) і под.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кгс* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Мкс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина);

б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапка ставиться: *дол.* (долар), *коп.* (копійка), *тис.* (тисяча) і под. (за нормами державного стандарту України «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі: Загальні вимоги та правила». К.: Держстандарт України, 1998).

ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставиться в таких позиціях.

1. У кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток – люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Р. Федорів);

Чи совам зборкати орла?

Чи правду кривді подолати? (М. Рильський).

Примітка 1. Знак питання не ставиться в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень):

*Ніхто не запита
В принищкої блідої Катерини,
Чом на щоці сріблиться сіль крута –
Ще свіжий слід невтертої сльозини* (М. Бажан).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням знак питання ставиться:

Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл

Під небом літає у теплії дні? (Л. Глібов);

Пам'ятаєте, який у мене веселій дід був? (Ю. Яновський).

Примітка 2. Підвищена проти звичайної питальна інтонація може передаватися двома або трьома знаками питання:

Кляти! кляти!

Де ж слава ваша?? На словах! (Т. Шевченко).

Примітка 3. Складна інтонація питання / оклику передається на письмі двома відповідними знаками ?!:

*Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка);
– Для чого ж тоді на Ельбі поклали ви круглі голови?! –
Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).*

Примітка 4. У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) в художній літературі знак питання може ставитися після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення:

*Хіба ж живуть вони? I знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов?.. (Т. Шевченко);*

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток? (Марко Вовчок).

Примітка 5. Щодо написання після знака питання в певних конструкціях на зразок *Що його турбувало? погода? далека дорога?; Ратом він чує над собою: Остане! Остане! це ти? живий?* (М. Коцюбинський) слів з малої літери див. зауваження **Знак оклику, п. 1, прим. 4** (про практику такого ж написання після знака оклику).

2. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: *A я замуруував був у хижі дочку від Германії, то в управі так шмагали, що – вірите? – шкура на мені полопалася* (О. Гончар).

3. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання з якими-небудь словами): *Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість (скільки це? – Рец.) населення з недовірою (!) ставиться до заявлених реформ», що «певна (?) частина опитаних узагалі не вірить в успіх реформ» (!!!) і, нарешті, що «час уже перевірити (?) стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва»* (З рецензії).

4. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним із співрозмовників «німе питання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): – *Навіщо вам треба було це робити?! – ???.*

ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставиться в таких позиціях.

1. У кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення):

*Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота! (Леся Українка);
Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (П. Тичина).*

У кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (І. Цюпа).

Примітка 1. Знак оклику звичайно ставиться в кінці речень, що починаються словами:

а) **як, який, що (то) за, до чого ж, скільки** і под. (у реченнях, що не є підрядними): *Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів!* (М. Коцюбинський); *Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (О. Гончар); *До чого ж гарно й весело було в нашому городі!* (О. Довженко). Іноді (у поетичній мові) такі слова можуть бути всередині речення: *На небокраї яка краса огнів сія!* (В. Сосюра);

б) **слава, хвала, ганьба, геть** і под., зворотом **Хай живе...**

Примітка 2. Підвищена проти звичайної оклична інтонація може передаватися двома або трьома знаками оклику:

O мій велетню Самсоне,

Пута розривай!! (О. Олесь);

– *Пустіть нас!!!* – закричав *Синичка* (О. Довженко).

Примітка 3. Складна інтонація оклику / питання передається на письмі двома відповідними знаками !?:

I де та правда!? Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Примітка 4. В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті!* (Т. Шевченко); [Голос:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти?* (Леся Українка). У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).

2. Після звертань (однослівних або поширеніх), що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Україно! Ти в славній борні не одна (М. Рильський);

Ти прекрасна, вечірня зоре! (Леся Українка);

Народе мій! Твоє буття затяте

В моїй крові затято клекотить!.. (І. Драч).

3. Після вигуків, а також після слів **так і ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією: *Ай! як тут гарно!* (М. Коцюбинський);

Oй! Що це за сопілка? Чари! Чари! (Леся Українка);

– *Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий!* (О. Довженко); [Мавка (спалахнула):] *Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка); – *Ні! Недобре зробив батько, – глухо якось, з протягом, почав Чіпка* (Панас Мирний).

4. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире):

*Крізь ночі і віки сіяють нам
Сліпучим – ні! — животворящим сяйвом
Озера мілі!* (М. Рильський);

Потім один крикнув щось і скакки – ой горенько ж! – у гречку влетів (А. Головко); *Директор зінав – та й як добре зінав! – неспокійну натуру свого головного інженера* (П. Загребельний).

5. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію **Знак оклику, п. 3**).

КОМА (,)

І. Кома в простому реченні

У простому реченні кома ставиться в таких позиціях.

1. Між однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півоній* (І. Нечуй-Левицький); *Тут, на цих вуличках, дозрівала його класова свідомість, тут він переймався недолею голодних, безправних, безробітних* (Р. Федорів); *Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...* (О. Кобилянська); *Світло сяйною хвилею хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по кущах* (Є. Гуцало).

Примітка 1. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) дві однакові граматичні форми дієслова, що означають дію та її мету: *піду подивлюся, сядьмо поміркуймо* тощо;

б) два однакові або близькі значенням спільнокореневі слова, друге з яких ужите із запереченням **не**, якщо таке словосполучення становить змістом одне ціле (*жду не діждуся, дивишися не надивишся, вовк не вовк і под.*): *Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не навтішається своїм Івасем!* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка 2. Два прикметники-означення або кілька їх є однорідними:

а) коли вони характеризують предмет з одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки: *I вся вона на видноті – ставна, вродлива* (Б. Харчук); *Немає матусі! У глухій, темній могилі вона* (А. Тесленко); *Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне – то і є людина* (О. Гончар); *Його очі замиготіли зимним, неприязнім блиском* (О. Кобилянська);

б) коли друге й наступні означення підсилюють, уточнюють, пояснюють, підсилюють перше: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч* (І. Нечуй-Левицький); *Твердо упираючись ногами в нову, не панцирну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки* (М. Коцюбинський).

Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й кома між ними не ставиться: *Вода шуміла й билася між камінням білими кипучими хвилями* (І. Нечуй-Левицький); *Ми іхали порожньою рудуватою дорогою* (Валерій Шевчук); *В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишнєві садки* (Б. Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) – після нього: *Усе застеляла мла вечірня паучая* (Марко Вовчок); *На чорній зритій землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова* (А. Головко); *батарея анодна суха; пшениця м'яка яра*.

Примітка 3. Дві прикладки або більше їх є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч – він* [І. Франко] *в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) – це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання й відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставиться кома: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої*

гімнастики студентка М. Заруба. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор I. Петренко; професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби M. Іваницький.*

Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *I. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор.*

2. Між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками: **і... і (й... й), ні... ні (ані... ані), то... то (не то... не то), або... або, чи.... чи (чи то... чи то):**

*А тим часом місяць пливе оглядатъ
І небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко);*

Він не знов ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри (Панас Мирний); Не хотів ані дружитись, ані дома жити – чумакував (Марко Вовчок); Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчились або в клуні, або в садку чи деінде (М. Коцюбинський); Доля – наче примхлива дівчина: то пригріє, то знов остудить (Василь Шевчук); Чи то садок видніє, чи город, чи поле? Панас Мирний).

Примітка 1. Коли сполучники **і (й), та (=і), або, чи** між однорідними членами не повторюються, кома перед ними не ставиться: *Було як заговорить або засмістеться – і старому веселіше стане (Марко Вовчок); Картина була надзвичайна, неначе сон чи казка (О. Довженко).*

Примітка 2. Якщо одні однорідні члени поєднані безсполучниковим зв’язком, а інші – повторюваними сполучниками **і (й), та (=і)**, кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *Червоне полум’я багаття світило на ту групу, облило червоним кольором білу дідову сорочку, сиву бороду, й його темне, похмуре лицє, і сиві, низько навислі над очима брови (І. Нечуй-Левицький);*

*Я пам’ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну (В. Сосюра).*

Примітка 3. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і (й), та (=і)** в пари, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами: *Життя – це ріка, в якій попутно й навально тече минувшина й теперішність, добро й зло, правда і кривда (Р. Федорів).*

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоять сполучники **і** або **ні**, становлять єдиний усталений вислів, то кома між ними не ставиться: *i так і сяк, i туди і сюди, i вдень і вночі, i хочеться і колеться; ni туди ni*

сюди, ні сяк ні так, ні се ні те, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо тощо.

Кома не ставиться також між двома однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну змістову єдність (такі однорідні члени звичайно не мають при собі залежних слів): *A потім і щастя і горе обірвались так раптом* (Леся Українка).

Примітка 5. Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником **і** (**й**) завершується зворотами **і таке інше** (або скорочено **і т. ін.**), **і так далі** (і т. д.), **і подібне** (**і под.**), такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: *Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як прийде дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і таке інше* (О. Кобилянська).

3. Між однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками **а**, **але**, **та** (=але), **однак**, **проте** (**а проте**), **зате**, **так**, **хоч** (**хоча**) та ін.:

Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних! (О. Олесь);
Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підіймаються голуби над собором (О. Гончар);

Тече вода в синє море,
Та не витікає (Т. Шевченко);

З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (Панас Мирний).

4. Між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками **і**, **та**, **та й**, **ще й**, **та ще** (**й**), **а також**, **а то й** та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця: *Давид раздягся, шинель на ключці повісив, і будьонівку* (А. Головко);

Запахла осінь свіжим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом (М. Рильський);
Ходімо ж чаю пити, та й у школу підемо (Панас Мирний);

Зазеленіли луги, ще й дібровонька (народна пісня).

Примітка 1. Слід відрізняти приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями (див. п. 2), перед якими кома не ставиться, пор.: *Жили, жили та й розлетілись...* (Л. Глібов).

Примітка 2. Комою відокремлюється також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: *Говорити правду, і тільки правду;*

За що, не знаю, а караюсь,
I тяжко караюсь! (Т. Шевченко).

5. Між однорідними членами речення перед другим із парних сполучників **не тільки...** а **й** (**не тільки...** але **й**, **не тільки...** але **також і**), **як...** **так і**, **не так...** **як**, **хоч...** **але (та)**, **не стільки...** **скільки**, **якщо не...** **то** та ін.: *Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи* (М. Коцюбинський); *Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (М. Коцюбинський);

*Не так тії вороги,
Як добриї люди –
І окрадуть, жалкуючи,
Плачуши, осудяте (Т. Шевченко);
Якщо не по-козацьки, то, гадаю,
Хоч по-рибальськи (М. Рильський).*

6. У реченнях з однорідними членами перед пояснювальними сполучниками **як**, **як-от**, **а саме** і под., ужитими після узагальнювальних слів: *Нічого специфічного, вроцістого, як-от гранітних та мармурових пам'ятників, на нашему кладовищі не було* (О. Довженко); *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля* (з наукової літератури).

7. У разі повторенні слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: *Все, все згадала вона в ту хвилину!* (О. Довженко);

*Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте (Т. Шевченко);
Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю! (Л. Костенко).*

Примітка. У разі повторного вживання того самого прийменника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) кома між ними звичайно не ставиться:

*На бистрому на озері
Геть плавала качка (народна пісня);
За річкою за голубою
Дві чайки у хмару зліта (А. Малишко);
Із города із Глухова
Полки виступали (Т. Шевченко).*

Проте при постпозиції означення таке відокремлення можливе:

*Як за лісом, за пралісом
Ясне сонце сходить.
Як за морем, за далеким*

Десь воно заходить (Л. Глібов).

8. Для виділення звертань і залежних від них слів (про вживання знака оклику при звертаннях див. **Знак оклику, п. 2**): .

*Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху?* (Т. Шевченко);

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має!* (С. Воробкевич);

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко);

*Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою –
Поклич <...>!* (Д. Павличко).

Примітка. В усталених вигукових зворотах на зразок **дай боже, боже поможи, господи помилуй**, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою.

9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов'язані з реченням у цілому (пор. у с. 166, п. 3 про вживання після вигуків знака оклику):

Гей, на коні, всі у путь! (П. Тичина);

О, як люблю я рідну землю... (П. Вороњко);

– *Ой, пустіть мене, пустіть!* (Марко Вовчок).

Примітка 1. Слова **о, ой, ох, ах**, коли вони інтонаційно тісно пов'язані з дальшим звертанням (тобто якщо після них немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються:

О болю мій, я бачу в залі

Одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко);

Ой волохи, волохи,

Вас осталося трохи (Т. Шевченко);

– *Oх і чудний ти, Давиде...* (М. Стельмах); *Aх так?!; Aх ось де він!*

Так само не ставиться кома після слова **ну**, ужитого для підсилення:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой ти, дівчино,

*З горіха зерня,
Чом твоє серденько –
Колюче терня? (І. Франко);
Гей ти, поле колоскове,
молодість моя! (В. Сосюра).*

10. Після стверджувальних часток **так**, **еге** (**еге ж**), **авжеж**, **аякже**, **гаразд** та ін., заперечення **ні**, питання **що** (**а що**), а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст:

*Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив (Д. Павличко);
Еге, я правду вам казав (Є. Гребінка);*

– Земляка свого бачили? – Аякже, бачив (А. Головко);

*Ні, я хочу крізь слізози сміятись,
Серед лиха співати пісні (Леся Українка);
– Що, титаря вбили? (Т. Шевченко);
А що, коли не буде того дня? (В. Стус);
Що ж, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник).*

Примітка. Слід відрізняти стверджувальні частки **так**, **гаразд** від прислівників **так**, **гаразд**, після яких кома не ставиться:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Г. Чубач);

– *I що б він не зробив, то все гаразд, усе до ладу <...>* (Панас Мирний).

Так само слід відрізняти заперечну частку **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів, сполучень слів і речень (про вживання тире або дужок при подібних конструкціях див. **Тире, п. 10 і Дужки, I, п. 2**):

*Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Ta, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину (В. Забаштанський);
I, можливо, мое серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
I всміхнеться (Р. Братунь);*

*A в хлібороба, звісна річ, роботи – як води, від снігу до снігу (Р. Федорів);
З Копачів я, бачте, родом (Д. Білоус);
Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам (Л. Глібов).*

Примітка 1. Вставні слова і конструкції найчастіше:

- а) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності

повідомлюваного: *безперечно, без сумніву (безсумнівно), безумовно, відома річ, звичайно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, природно, справді, ясна річ і т. ін.; видно, думаю, здається (здавалося б), либо нь, мабуть, може, можливо, очевидно, певно, скоріше за все, слід гадати і т. ін.*; указують на ступінь звичайноті повідомлюваного: *було (бувало), бува (буває), як відомо, як завжди, як звичайно і т. ін.;*

б) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: *на біду, на жаль, на щастя, грішним ділом, чого доброго, як на гріх і т. ін.;*

в) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге і т. д.; з одного боку, з другого боку; наприклад, так, відповідно, отже, таким чином, словом, виходить, значить, зрештою, нарешті; до речі, зокрема (Він, зокрема, сказав, що...), крім того, навпаки та ін., а також проте й однак (усередині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); повторюю, підкреслюю і т. ін.;*

г) характеризують ставлення до способу висловлення думки: *власне (власне кажучи), інакше кажучи (іншими словами), коротко кажучи, можна сказати, попросту кажучи, сказати б, так би мовити, що називається, якщо можна так висловитися, як [то] кажуть та ін.; головне, між іншим, правда (щоправда), принаймні (Вона йшла сама, і так жсаво про щось говорила, наче круг неї було, принаймні, з десяток слухачів. – С. Журахович), точніше та ін.;*

і) підкреслюють експресивний характер висловлення: *далебі, з дозволу сказати, між нами кажучи, по правді кажучи, чесно кажучи, сказати по правді та ін.;*

д) указують на джерело повідомлення: *кажуть, за повідомленням NN, за словами NN, як сказав NN, на думку NN, на мій погляд, на нашу думку, по-моєму, по-твоєму і т. д., як на мене і т. д.; мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю та ін.;*

е) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач (бачте), бачиш (бачите), віриши (вірите), даруй (даруйте), дозволь (дозвольте), знаєш (знаєте), пам'ятаєш (пам'ятаєте), погодься (погодьтеся), пробач (пробачте) [на слові], розумієш (розумієте), слухай (послухай), уяви (уявіть) та ін.*

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються, пор.: *У нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови* (М. Рильський), але: *Концерт звичайно закінчується о 10 годині; Ці слова, до речі, викликають сумнів, але: Ці слова сказані до речі.*

Примітка 2. Якщо сполучники **а**, рідше **і** стосуються саме вставного слова (наприклад: **а власне, а втім, а значить, а може, а отже** та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка); *Як і кожному авторові, а значить, і мені <...>, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Коцюбинський); *I справді, незабаром наші прогнози здійснилися.*

Але, наприклад: *Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх* (О. Гончар).

Примітка 3. Вставні слова не виділяються комами, якщо вони входять до складу відокремлених членів речення: *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав; Надвечір, мабуть годині о шостій, почався дощ.*

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками **як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто** і т. ін., **ніж**: *Iз степу, як із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою* (О. Гончар);

Це місто [Київ] прекрасне, як усмішка долі (Л. Костенко);

Припадаю вустами до слова,

Мов до стиглого грона калини (Н. Кащук);

Зникло лихоліття,

Наче уві сні (Р. Братунь);

В цей час у порту завжди, ніби граючись у хрецька, сновигали матроси всіх націй (П. Панч); *Мій старший хлопець ще дужче, ніж Олекса, зніяковів, уздрівши мене* (І. Муратов).

Примітка 1. Виділяються комами звороти зі сполучником **як** уточнювального або узагальнювального характеру на зразок **як завжди, як звичайно, як колись, як навмисно, як правило, як виняток** та ін.: *Дума – це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом* (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: *Заморозки ще восени тут бувають як правило; Це було допущено як виняток; Він це зробив як навмисно.*

Примітка 2. У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником **як і** вказівними словами **такий (такий самий), так (так само)** можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків: а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: *Він такий, як усі; Зробити так само, як усі; Про це писали такі письменники, як Шевченко, Панас Мирний;* б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед **як і** не є членами речення (тут **такі як, так само як** є складеними сполучниками): *Про це писали видатні українські письменники, такі як Шевченко, Панас Мирний; Не можна*

одночасно поєднувати різні дієти, так само як зіставляти непорівнянні речі.

Примітка 3. Кома перед порівняльними сполучниками не ставиться:

а) в усталених широковживаних порівняльних зворотах, напр.: *Голодний як вовк; Здоровий як бик; Мокрий як хлющ; Битися як риба об лід; Звалитися як сніг на голову; Змерзнути як собака; Крутитися як муха в окропі* (як білка в колесі); *Летіти як стріла; Лле як з відра; Мовчати як риба; Почервоніти як рак; Почуватися як риба в воді; Працювати як віл; Стати як укопаний і под.;*

б) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки **майже, зовсім (цілком), просто, точно (точнісінько), достату, буквально** і под. або заперечення **не**: *Сонце вже припікає майже як улітку; У спогадах син з'являвся матері зовсім як живий; Усе в них не як у людей* (пор.: *Усе в них не так, як у людей*); *Обставини складалися по-іншому, не як завжди;*

в) якщо такий зворот є іменною частиною складеного присудка: *Спомин був як блискавка* (М. Рильський); *Голова була немов здоровая квочка, що сиділа в обичайці* (І. Нечуй-Левицький); *Вона була для нього наче сонце* (Лесья Українка); *Руки зробилися мов лід.*

Перед **як** у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: *День як день; Люди як люди;*

г) перед **як** у конструкціях з повторенням присудка: *Зробив як зробив;*

г) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: *Почувати себе як у дома;*

д) перед зворотами, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, у функції чого»: *Про масштаби Довженка як письменника можна судити з його найбільшої літературної праці – «Зачарованої Десни»* (Л. Новиченко); *Розглядаємо вашу відповідь як згоду;*

е) перед **як, ніж** у зворотах **(не) більше (більш) ніж (як), (не) менше (менш) ніж (як), (не) раніше (раніш) ніж (як), (не) довше ніж (як)** і т. ін.: *Сидів не більше як півгодини; Роботи вистачило не довше ніж на два дні.*

Про особливості пунктуації в реченнях з нерозкладними синтаксичними зворотами, подібними за формулою до складнопідрядних речень, на зразок *Робити як слід, Відбувалося невідомо що* і под. див. **Кома, II, п. 3, прим. 4.**

Примітка 4. Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо **буцімто, мов, мовбито, наче, немов,**

неначе, ніби, нібіто та ін., перед якими кома не ставиться: *Під байдаркою ламається крига й наче тоне в глибині моря* (М. Трублаїні);

*Баштан жовтіє понад яром,
Курінь безверхий ніби спить* (М. Рильський).

13. Для виділення відокремлених означень:

1) узгоджених означень, виражених:

а) дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі залежні слова й стоять після означуваного іменника:

*Деревця молоді, укриті білим пухом,
Тихенько сплять над Волгою в снігу...* (Л. Забашта);

Розгойдане море, вже брудне й темне, наскакувало на берег і покривало скелі (М. Коцюбинський);

б) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли вони утворюють ряд з двох або більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: *Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю* (Панас Мирний);

*Живе життя і силу ще тайть
Оця гора, зелена і дрімлива* (М. Зеров);

в) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки* («який» / «чому»), *ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червонім намисті, зав'язана великою хусткою* («яка» / «як» або «чому»), *Марта була б дуже гарною молодицею* (І. Нечуй-Левицький); *Розгублений, хлопець не зміг нічого сказати*;

г) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися* (І. Котляревський); *Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов курілка на межі* (О. Гончар); *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попрохав його сісти* (М. Коцюбинський); *Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого* (Б. Харчук).

Примітка. Одиничні прикметники при особових займенниках у певних випадках можуть не відокремлюватися, зокрема в окличних реченнях, за наявності протиставлення: *О я нещасний!*; *Я колишній і я теперішній – це вже ніби зовсім різні особи*;

г) означень, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

*Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув (Т. Шевченко);*

д) прикметниками та дієприкметниками (як одиничними, так і залежними словами), що виступають як уточнення до попереднього означення: *Між своїми, ковалівськими, тут стояли підводи і з сусідніх сіл* (В. Кучер); *Степанко чув, нібито буває в лелек такий день, коли вони судять своїх родичів за якість, одним ім відомі, злочини* (Ю. Збанацький); *У тексті було багато маловідомих, зокрема іншомовних, слів;*

2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення: *Висока на зрост, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький); *До неї наблизялась мати <...> Іллєвського, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руці* (О. Гончар).

Примітка 1. Не виділяються інтонаційно й не відокремлюються комами означення (із залежними словами або без них), коли вони за змістом тісно пов'язані з означуваними іменниками:

*Минаючи убогі села
Понаадніпрянські невеселі,
Я думав <...> (Т. Шевченко).*

Примітка 2. Не відокремлюються означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: *Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений* (М. Стельмах).

14. Для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника:

*Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір* (Д. Павличко);

зокрема, прикладок – загальних назв у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати* (М. Коцюбинський);

2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Кадровий політпрацівник, він знав тисячі шляхів до серця солдата* (О. Гончар); *Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (народна пісня);

3) поширених прикладок перед означуваним іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови,

допустовості): *Хоробрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум* (з підручника);

4) прикладок – власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (О. Копиленко);

5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (це́бто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (М. Рильський); *Тайга, тобто смуга диких важкoproхідних хвойних лісів, займає величезні простори на Півночі* (з наукової літератури); *Вальдинеп, або лісовий кулик, – благородна птиця* (Остап Вишня), зворотами **на ім’я (прізвище), родом, за національністю** і под., а також **так званий**: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головко); *Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля* (З. Тулуб); *Частина її [старої галицької інтелігенції], так звані московофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський).

Примітка. Прикладки зі сполучником **як** виділяються комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий змістовий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставляться: *Шевченко як поет відомий усьому світові* (див. також вище п. 12, прим. 3д);

6) прикладок, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

<...> *Ta й заплакав, сіромаха,
Степом ідучи* (Т. Шевченко).

Примітка. Про вживання дефіса при прикладках див. **Прикладка**, а про вживання тире – **Тире**, п. 6б.

15. Для виділення відокремлених обставин, виражених:

1) дієприслівниковими зворотами: *Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилася* (Г. Квітка-Основ’яненко); *Почали люди серти гостріти, лаїтуючись до жнів* (М. Коцюбинський); *Забившиесь у дровітню, я плакав, коли Мальва залишала наше подвір’я* (В. Земляк).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяється комами з обох боків: *Прислушались і, не вірячи самі собі, одхилили сінешні двері* (М. Коцюбинський). Але сполучник а залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (*Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зваживши, знаходять силу розбити кайдани.* – М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою *не*), пор.: *З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно і З виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно;*

2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Прощаючись, Багров відкликає Ясногорську вбік* (О. Гончар); *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Попрацювавши, можна й відпочити.*

Примітка. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюються комами:

а) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні («що роблячи»), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії: «як»): *Не размірковуючи він кинувся на допомогу; Вона сиділа замисливши* (Ю. Яновський); *Читати лежачи;*

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідути (Т. Шевченко);
Із вірію летять курличучи ключі (М. Зеров);

б) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників тощо): *Працювати не покладаючи рук; Слухати затамувавши подих; Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу;*

в) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаються серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи;*

г) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом **який**, уживається в складі підрядної означальної частини складнопідрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши які вони зможуть вийти до моря;*

і) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і** (**ї**): *Вони бралися до роботи і не знаючи повністю її обсягу;*

3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками – для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник

а саме): *Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський); *По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тримтить червона заграва...* (Григорій Тютюнник); *А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицях Борислава* (І. Франко); *Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (О. Донченко).

Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується й, отже, відокремлення стає менш обов'язковим, пор., наприклад: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася і Погода всупереч сподіванням різко погіршилася*. Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до**, **завдяки**, **залежно від**, **згідно з**, **на відміну від**, **поза** (*поза його бажанням*), **понад** (*понад усі зусилля*), **попри** (= *всупереч*), **у зв'язку з**, **унаслідок** і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи** (**невважаючи**) **на** переважно відокремлюються, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з діесловом, причому в постпозиції до нього, пор.: *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, невважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни* (Дніпрова Чайка) і *Діяти незважаючи на обставини*.

16. Для виділення відокремлених додатків – зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім** (**окрім**), **опріч**, **за винятком**, **поряд з**, **замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, крім бою* (О. Сизоненко); в у разі їх виразнішого *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний); *У роботі фабрики, поряд з успіхами, були й невдачі* (з газетної замітки); *А тепер, замість крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь* (О. Гончар). Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені).

17. Узагалі для виділення зворотів зі значенням:

а) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто**, **а саме**, **(а) точніше, або, інакше, по-місцевому** і под.: *Чернишеві під час артпідготовки випало бути старшим, **тобто** командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот* (О. Гончар);

Вони, кажу вам, прозябають.

Або, по-вашому, ростуть,

Як та капуста на городі (Т. Шевченко);

б) додаткового повідомлення, приєднання, що вводяться словами

навіть, особливо, переважно, у тому числі, зокрема, наприклад, причому, (і) притому, і (й) (= навіть або притому), (і) взагалі (та й узагалі) та ін.: *Б'є вся артилерія, навіть зенітна* (І. Нехода); *Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, особливо зараз, коли треба перебудувати майже все* (О. Довженко); – *Мені прикро, – передала їй зошит учителька. – За змістом усе гаразд, але зверни увагу на синтаксис, зокрема на складносурядні речення. Губиш коми* (Г. Усач); – *Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, наприклад зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте* (Григорій Тютюнник); *Мотрони гостинно припрошуvalа Остапа їсти, пити, причім пити до дна* (К. Гордієнко); – *Що се в тебе за думки такі, сестро!* – почав мене вговоряти та вмовляти, й жінку привів (Марко Вовчок); *Треба діяти, і не зволікаючи* (О. Довженко); [Орест:] *Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним* (Леся Українка).

Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13, 1д, 2, прикладок: п. 14, 5, обставин: п. 15, 3, додатків: п. 16.

18. Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Супій, і що там тої річечки?* (Л. Костенко); – *Діти, вони завжди були окрасою життя* (М. Чабанівський).

Примітка. Підсилювальний зворот **і той**, що ставиться після іменника, комою не виділяється: *Навіть батько і той якось трохи злякався* (О. Довженко);

*Боже небо голубеє
І те помарніло* (Т. Шевченко).

Див. про частотніші випадки виділення конструкцій з називним теми за допомогою крапки, знака оклику, тире і трьох крапок: **Крапка**, п. 1; **Знак оклику**, п. 1; **Тире**, I, п. 8; **Три крапки**, п. 1.

II. Кома в складному реченні

У складному реченні кома ставиться в таких позиціях.

1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський);

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє* (Т. Шевченко).

2. Для відокремлення частин складносурядного речення:

Жде спрагла земля плодоторної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий (І. Франко);
Вузький, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський);
Усе іде, але не все минає
Над берегами вічної ріки (Л. Костенко);
Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі киї (Д. Павличко).

З повторюваними єднальними та розділовими сполучниками **і... і, ні... ні, або... або, то... то, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то** та ін.:

I розсвіте, і вийдуть смілі люди,
I порохом пропахне сніг і дим,
I розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм (М. Бажан);
Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка);
Чи то праця задавила молоду силу,
Чи то нудьга невспищуща його з ніг звалила (Т.Шевченко).

З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: *Ще в гімназії* Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу (І. Франко);

Довго слухав і Бертольдо,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбіт якийсь, та й годі!» (Леся Українка);
—*Махнути б на неї [тару] рукою, та тільки й діла!* (О. Гончар); *Вмент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, причім мужчини викидають ноги за полурабки* (М. Коцюбинський); <...> *Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, цебто у мене з'являється нудьга за батьківчиною* (Ю. Яновський).

Примітка 1. Для надання більшої самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності **і (й), а, але, та, однак** та ін. замість коми може ставитися крапка:

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] є.
А от нема. I струни його стихли (Л. Костенко);
Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби [лапи], присссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може (М. Коцюбинський).

Примітка 2. Кома між двома частинами складносурядного речення не ставиться перед одиничними (не повторюваними) єднальними **і (й), та (= і)**, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками **або, чи, якщо а**) в реченні є спільній для обох його частин другорядний член або

члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово, б) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об'єднані між собою відповідною інтонацією, в) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням):

а) *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Л. Смілянський); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грони жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах); *За винятком двох-трьох школярів, учні класу регулярно відвідували заняття і ніхто не пропускав їх без поважних причин; На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали;*

б) *A де ж вони роблять цей електромобіль і чим ти допомагаєш, Kiro?* (О. Копиленко); *Хай завжди буде мир і хай завжди лунає дитячий сміх!; Як навколо все розквітло і як стало по-весняному гарно!;*

в) *Теля десь за двором ревнуло. Тиша і бур'яни* (А. Головко); *Сутінки огорнули світлицю. Порожньо і сумно* (А. Хижняк).

3. Для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядна частина відокремлюється комою з одного боку або, якщо вона розташована всередині головної частини, з обох боків):

*I той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою...* (М. Вінграновський);
Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський);

*Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин* (М. Бажан);
Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький);

*Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси...* (С. Пушик);
*Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там* (Л. Костенко);
*Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,
щоб тебе в цій пісні славить і любить,
щоб для тебе серцем вічно зеленіти* (В. Сосюра);
*Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не иди* (Г. Чубач).

Примітка 1. Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми може ставитися крапка:

Спочатку так: терзати, розпинати.

Щоб зінав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик (Л. Костенко).

Примітка 2. Кома не ставиться між двома однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними єднальними **і** (**й**), **та** (= **і**) та розділовими сполучниками **або**, **чи**, оскільки в реченні є спільна для них обох головна частина: *Він... розказував, яку в іх селі рибу ловлять і яка в іх [них] ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок);

I знов моя до тебе думка лине,

*Далекий краю ранньої зорі,
де тигрів слід веде до Уссурі*

I спіє виноград між віт ялини (Борис Тен).

Примітка 3. Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кома ставиться, але тільки перед другим із цих сполучників: *Буря вищухала або коли затихав вітер, або коли він починає дутти з іншого боку*.

Примітка 4. Кома перед підрядним сполучником або сполучним словом не ставиться в синтаксично нерозкладних конструкціях, подібних за формулою до складнопідрядних речень і похідних від них (колишні підрядні частини виконують тут функцію членів речення): *робити як слід* (як треба, як годиться, як належить, як має бути), *дивлячись хто* (що, який, куди, скільки), *невідомо* (не знати, невідь, хтозна) *хто* (що, куди, звідки, скільки), *хто як не він це знає* (кому як не йому це відомо), *кричати що* є сили (духу), *говорити все що попало* (завгодно, доведеться, здумається), *роби що хочеш*, будь що буде, іди куди хочеш; *Нам є ще над чим працювати*; *Зовні непоказний, <...> а дивись ти який колючий!* (В. Собко); *I Остапові стало жалко Соломію, страх як жалко* (М. Коцюбинський); *[Сава:] <...> Я піду відсіль, піду куди очі дивляться* (М. Костомаров).

Кома ставиться перед **як** у зворотах **не хто інший, як...; не що інше, як...**: *Те, що йї зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під танком вілли* (М. Коцюбинський).

Кома не ставиться в конструкціях на зразок **не інакше як, не те що, не те щоб, тільки й розмов що, тільки й того що** і под.: *Його витвори всі називали не інакше як шедеврами* (С. Андрухович); *[Костомаров:] Тільки й було розмови в нього що про вас* (П. Тичина); *У весь час у Льзові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг* (Леся Українка); *Нюра таке як замислився, бо перестав ворушити пальцями й дивився повз них у підлогу* (Григорій Тютюнник).

Примітка 5. Підрядна частина не відділяється від головної комою, якщо перед нею є частка **не**, сполучник **і**: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту* (пор.: *Мене цікавить не те, як це сталося, а які можливі наслідки цього факту*); *Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють* (пор.: *Треба бути уважним і тоді, коли...*).

Примітка 6. Не відокремлюються комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: *Черний теж кричав, не пам'ятаючи що* (О. Гончар); *Бачив хлопця й не сказав якого; Заснула, незчувшись коли* (О. Гончар).

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кома ставиться: *Я б хотів знати, хто саме.*

Примітка 7. Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значенням **а саме, особливо, зокрема, якраз, лише, тільки, а також** та ін., кома ставиться перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, особливо коли пройде дощ; Скоро всі однокласники роз'їдуться, але тільки як закінчать школу; Друзі зустрілися, щоб обговорити новини, а також щоб накреслити плани на майбутнє.*

Примітка 8. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як і т. ін.**, усередині яких кома не ставиться, слід відрізняти від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (**тому, тоді** та ін.) і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор.: *Надворі стало темно, через те що небо заволокло чорною хмарою і Надворі стало темно через те, що небо заволокло чорною хмарою.*

Примітка 9. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них кома не ставиться, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова **то, так:**

*І якщо пісня вийде в люди,
То пломінь серця не згашу* (А. Малишко).

Пор. без таких співвідносних слів: *Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з цього і, якщо зможу, пришилю Вам рукопис* (М. Коцюбинський).

Якщо перший сполучник при цьому є протиставним (**а, але, однак** і т. ін.), кома після нього взагалі не ставиться: *Він прокинувся увечері, <...> довго пив чай, а коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Л. Первомайський).

4. Для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком):

*Марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні,
і в мріях ввиждалась їм казка ясна,
де квіти не в'януть, де вічна весна (О. Олесь);
Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (М. Зеров).*

Примітка. У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучником зв'язком кома між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставиться перед одиничними єднальними сполучниками **і** (**й**), **та** (=i), якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: навігація закінчувалася й останній теплохід от-от мав уже відплівати.*

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюються комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і тютюновий дим ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг* (А. Головко).

КРАПКА З КОМОЮ (;

I. Крапка з комою в простому реченні

Крапка з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) може ставитися між досить поширеними однорідними членами речення – особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми: *Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; піноно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пилка, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників <...>* (Григорій Тютюнник); *На чому б не спинилось мое око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп* (О. Довженко).

II. Крапка з комою в складному реченні

Крапка з комою у складному реченні ставиться в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення – особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки: *Дитинство дивується; молодість обурюється; тільки літа дають нам рівновагу* (О. Довженко);

*Усміх пославши в останнім промінні,
Згинуло радісне літо;*

*Дощик уїдливий, дощик осінній
Сіється, наче крізь сито* (Г. Чупринка).

2. Між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними (**а, але, проте, однак** та ін.), рідше єднальними (**і, та**) сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми:

*Осінній вітер в лузі свище,
Вербу хитаючи тонку;
А я схиляюся ще нижче
Себе побачити в струмку* (Т. Осьмачка);

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

3. Між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам іздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське <...>; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро <...>?* (Панас Мирний);

*I тепла радість душу обняла,
I сам не знаєш у задумі світлій,
Що краще – вечір цей чи ночі мла;
Що краще – біля тебе сад розквітлий
I серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади* (Борис Тен).

4. Між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) — для увиразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин усередині них за допомогою інших розділових знаків): *Цойно полуниця відходить, а вже буріють вишні <...>, шовковиця сиплеться, а там зажковтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках...* (О. Гончар); *Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скіснім заполудневим сонцем шибки вікон зеленіло <...> ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на гринджолятах хлопчаки* (В. Дрозд).

Примітка 1. Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучниківих складних речень

і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака може вживатися кома.

Примітка 2. Про вживання крапки з комою в кінці рубрик переліку див. **Правила рубрикації тексту і розділові знаки при оформленні пунктів переліку.**

ДВОКРАПКА (:)

I. У простому реченні

У простому реченні двокрапка ставиться перед однорідними членами після узагальнювальних слів – займенників та займенникових прислівників (**всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде** та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників **наприклад, як-от, а саме** і под.): *У густій мряці, білій як молоко, все пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський);

*Несуть пани есаули
Козацькую збрую:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Т. Шевченко);*

Заснув <...>, і снилися красиві коні: сірі, гніді, вороні (В. Симоненко).

Двокрапка перед однорідними членами речення може ставитися й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією:

*Ta в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко щуливсь,
лиши рукав сорочки теліпався (П. Тичина).*

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник цеху, майстри, інженери і робітники.*

ІІ. У складному реченні

У складному реченні двокрапка ставиться в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина:

а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс іще дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів* (М. Коцюбинський);

Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь! (Леся Українка).

У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: *Український правопис: так і ні* (К., 1997) – назва книжки; *Друга світова війна: причини поразок і перемог;*

б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашику* (І. Нечуй-Левицький);

*Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеши до мети* (Б. Грінченко);
*Як і вони, я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива* (О. Ющенко);

Віхола розпочалася з самісінського ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська).

2. У реченнях з прямою мовою після слів автора (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, І, пп. 3, 4**).

3. У складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб щепленням проти грипу одночасно охопити школи всього району*;

*Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі* (Т. Шевченко).

ТИРЕ (-)

I. У простому реченні

У простому реченні тире ставиться в таких позиціях.

1. Між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непошиrenoю, так і пошиrenoю), вираженою іменником або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв'язки: *Кит – ссавець; I один у полі – воїн* (Ю. Дольд-Михайлик); *П'ять і п'ять – десять; Київ – столиця України;*

Пісня і праця – великі дві сили,

Їм я бажаю до скону служити (І. Франко).

Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: *Мій брат – лікар, а сестра – учителька.*

Примітка 1. Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним може не ставитися: *Мій батько інженер; Його ім'я Іван.*

За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставиться, якщо підмет виражений субстантивованим займенником **це**: *Це наша хата;* якщо іменній частині присудка передує якийсь другорядний член речення: *Таке життя другому б рай...* (Л. Глібов), *Діти завжди діти;* якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя* (А. Головко).

Примітка 2. Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою **не**, тире звичайно не ставиться: *Серце не камінь* (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення **не... а** потреба в такому тире увиразнюється: *Мій батько – не інженер, а майстер на фабриці;*

Мої літа – не монотонні дублі:

Я змінююсь, як світанковий пруг (Д. Павличко).

Примітка 3. Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як, мов, наче, що** та ін., тире звичайно не ставиться: *Життя як казка; Микола для мене як брат.* Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: *Вода – як скло* (Л. Глібов); *Душа – мов ніч...* (О. Пахльовська).

Примітка 4. Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі кома звичайно не ставиться: *Гарантійний термін використання приладу 2 роки.*

Примітка 5. Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займенником, тире звичайно не ставиться: *Я син простого лісоруба*

(Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на озnaці, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з підметом, особливо в разі протиставлення, тире може ставитися: *Він – публіцист, він – прозайк, він – драматург, от тільки віршів він не писав, хоча безмірно любив поезію* (Ю. Смолич: про О. Довженка); *Вона для мене – все!;*

*О пісне! Ти – плескіт рік,
ти – переливи мідні... (М. Рильський);*

Я – письменник, а не журналіст.

Примітка 6. Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставиться: – *Пан, напевно, син шановного <...> Казимира Зборовського?* (М. Старицький).

Примітка 7. При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставиться, але в разі спеціального наголошування на ньому воно можливе, наприклад: *Його поведінка – дитяча; В однім Дунаї скупані слов'яни, і воля в них – одна!* (М. Рильський); *Вода в річці – надзвичайної свіжості; Усі зошти – в клітинку.*

2. Між підметом і присудком, коли один або обидва з цих членів речення виражені інфінітивом: *Життя прожити – не поле перейти* (прислів'я);

*Говорити – річ нудна.
Працювати слід до дна (М. Рильський).*

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить**, які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеню формою дієслова:

*Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко);
Гетьман, може, як ніхто інший знат, що любити Україну – це найперше захистити її надійно від усіх ворогів (О. Лупій);
Сміле слово – то наші гармати,
Світлі вчинки – то наші мечі (П. Грабовський);
Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана, – ось формула ідеального твору мистецтва (В. Дрозд);
Жити мені без праці – значить не жити (Д. Павличко).*

4. На місці випущеного члена речення (це переважно присудок): *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними – квітник* (М. Коцюбинський); *На одній ниві пшениця, на другій – жито* (О. Гончар); *Давид! Уночі прийшов, а чутъ свѣт – за цѣп та на тік мерций!* (А. Головко). У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: *Книга – поштою; Ми – за мир; Мир – народам! Землю – селянам!; Наши*

дітям – світле майбутнє!; Ні – війні!;

Молоді ж – дорогу!

Молоді – усе! (В. Чумак).

Проте, якщо немає потреби в увиразненні паузи, тире може не ставитися, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставиться в разі наявності в інтонації відповідної паузи, пор.: *Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота і хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко) і *Удовина хата – край села* (А. Головко).

5. У реченнях з однорідними членами:

а) перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тъмяне* (Леся Українка);

Ні спека дня, ні бурі, ні морози –

Ніщо не вб’є любов мою живу (В. Сосюра);

б) після узагальнювального слова і однорідних членів речення, якщо такий перелік не закінчує речення: *Деякі речі його* [Тараса Шевченка], як-от: «*Утоптала стежечку*», «*Якби мені, мамо, намисто*», «*Ой крикнули сірі гусі*», «*Ой пішла я в яр за водою*» і чимало інших – од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики (М. Рильський);

в) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки: див. **Двокрапка, I**): *Всі службовці збіглися на бучу – і поштові, і з ощадкаси* (О. Гончар);

г) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: *Не хотів ані дружитись, ані дома жити – чумакував* (Марко Вовчок);

Не для слави – для вас, мої браття,

Я свій скарб найдорожчий ховав (Леся Українка);

і) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидку зміну подій: *Сидять – пережидають дощ* (Панас Мирний); *У вікні показалася чоловіча постать <...>, виткнулась, глянула – і сковалася* (Панас Мирний).

Тире може ставитися перед єднальними сполучниками **і** (**й**), **та** або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: *Земля на прощання усміхнулась – і потемніла* (Панас Мирний); *Мигне тільки рябенька спинка або гострий штичастий хвостик – і зникне* (М. Коцюбинський; *Я тоді швидко підводожусь і – зирк через комин* (О. Довженко).

6. Для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми: див. **Кома, І, пп. 13–16**, це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й відбувається частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):

а) означень – як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: *I ще раз схиляється Хо перед силою – вищою і сильнішою від сили страху* (М. Коцюбинський); *Тепер інша доля – холодна і хмура – заступила матір* (Панас Мирний); *У цій роботі він убачав все своє життя – не тільки теперішнє, а й майбутнє;* для відокремлення неузгоджених означень: *У нього була одна звичка – записувати все побачене;*

б) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Дочки – Ольга й Олена – визбирували на городі картоплю* (В. Козаченко); *У своїм невеличкім гурточку він завів новину – гуртову працю* (М. Коцюбинський).

Примітка. Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставиться лише одне тире – перед нею: *Автомобіль – наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, нарешті розігнався;*

в) обставин: *Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так – просто жмутом трави* (Г. Хоткевич); *Їсти хочу – жах як!; Людей зібралося небагато – усього душ десять; Увечері кличуть: «Іди до панночки – розбирати»* (Марко Вовчок); *Багато люду в цей час подалося з села – подивитися, зустрітися* (В. Стефаник).

7. Для виділення повторюваних з певним поширенням слів: *Ми побачили актора вже в новій ролі – у ролі гетьмана; Хотілося жити – жити повнокровним життям, а не просто існувати.*

8. Для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): *А Дике поле, Дике поле! – по груди коням деревій* (Л. Костенко).

9. Для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок: див. **Три крапки, п. 1**):

*Послухали Лисичку
І Щуку кинули – у річку* (Л. Глібов).

10. Для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення всередині речення вставних і вставленіх словосполучень та речень, рідше – вставленіх слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення):

*Душа моя – послухай! –
як яблуня в цвіту... (П. Тичина);
І хоч не раз – признаюся – ставати
Я на котурни модній любив,*

Але тепер... (М. Рильський);

<...> Топольський – молодий чоловік, але – на думку пана посла – надзвичайно талановитий і солідний (О. Маковей);

*Опукою згори – аж вітром зашуміло –
Орел ушкварив на Ягня (Є. Гребінка);*

А тоді зопалу – не встигло радіо попередити! – вернулися морози (В. Яворівський); Скільки всього – жах! – довелося натерпітися!

. **Примітка 1.** Про вживання ком і дужок при подібних конструкціях див. **Кома, п. 11; Дужки, I, п. 2.**

Примітка 2. Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то вони виділяються тільки з другого боку: *Не знатъ звідки взялись [орендарі], наїхали й позбирали панські землі під оренду – звісно, за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

11. Узагалі для спеціального виділення за допомогою паузи різного змістового та стилістичного призначення тих чи інших фрагментів тексту: *Правда, я сам думав, що я вже зледаців, захолонув в неволі, аж бачу – ні* (Т. Шевченко);

*Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч – прощай! (В. Самійленко);
Сьогодні – майбутнього
далину я оком прозираю (П. Тичина);
На прю ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем – ми,
І знаємо, що не вмремо – ніколи!*

(М. Рильський).

12. Між двома або рідше кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (замість словосполучень зі сполучником **і**): *закон Бойля – Mariotta; гіпотеза Сепіра – Ворфа.*

13. Між двома або рідше кількома іменниками, сполучення яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником **між**): *відношення товар – гроши – товар; система людина – машина; зв'язок «автор – читач»; шаховий турнір Карпов – Фішер; матч команд «Динамо» – «Шахтар»; судно класу «ріка – море».*

14. Між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками **від ... до**): *автотраса Київ – Львів; велоперегони Суми – Київ – Ужгород; Навчання на курсах триватиме протягом січня – квітня; пам'ятки української мови XVI – XVIII ст.; вантаж вагою вісім – десять тонн; на позначення динаміки розвитку чого-небудь з двох або більше етапів: Задум – реалізація – втілення в життя; Іншими словами, родословна [родовід] приблизно така: Лютер – Кромвель – Робесп'єр <...> (М. Хвильовий: про розвиток революційних ідей у Європі).*

15. Між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста – триста п'ятдесят гривень; приїхати в гости на день – на два; у квітні – на початку травня* (пор. випадки позначення приблизної кількості на зразок *триста-чотириста, день-два, у квітні-травні* з дефісним написанням).

ІІ. У складному реченні

У складному реченні тире ставиться в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових, причиново- та умовно-наслідкових, допустових і т. ін. відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень за допомогою ком розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): *Як тільки займеться десь небо – з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила* (М. Коцюбинський);

*А бавовна як дозріє –
Небом степ заголубіє* (І. Нехода);
*Защебетав соловейко –
пішла луна гаєм* (Т. Шевченко);
*Не жди ніколи слухної пори –
Твоя мовчанка може стати ганьбою!* (Д. Павличко);

*Орач торкнеться до керма руками –
І нива дзвонить темним сріблом скиб* (М. Стельмах);

Було, як заговорить або засміється – і старому веселіше стане (Марко Вовчок); <...> *Попадавсь їм багач у руки – вони його оббирали, попадався вбогий – вони його наділяли* (Марко Вовчок); *Билися об мене гнівливі хвили нетерплячки – я вистояв* (П. Загребельний);

*Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.*

*Все біжать та спішать –
хоч співай чи ридай...* (Б. Олійник);

Заграли знов – ще гірш нема ладу (Л. Глібов); *Скільки глянеш – вилискують розгойдані хліба* (О. Гончар); *Минали літа – росли сини* (А. Головко); *Сонце зйшло – і враз над Києвом знялося ревище гудків* (Ю. Смолич).

2. Між частинами безсполучникового складного та складносурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: *Не козак вклоняється королеві – король схиляв голову перед козаком!* (П. Загребельний);

*Ще сонячні промені сплять –
Досвітні огні вже горять!* (Леся Українка);
*Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози, затремтіли ліхтарі, –
Ta діти наші ночі не бояться* (М. Рильський).

3. Між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше вживаної в таких випадках двокрапки: див. **Двокрапка, п. 1**):

*<...> Та одинокому мені
Здається – кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Ta наша славная країна...* (Т. Шевченко);

У загоні саме воли заборюкались – це старий підручний отих, що з ярмарку пригнали, б’є (А. Головко); *Бачу – за вікном сніг летить* (М. Стельмах);

*Бувають дивні на землі діла –
Серед зими шерешня зацвіла* (Д. Павличко);
*Нап’юся з живої кринички –
Візьму доброти від землі* (М. Сингаївський).

4. Між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється:

Подивилась ясно – заспівали скрипки (П. Тичина).

5. Між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підsumовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами **це, то, так, цей, такий**,

ось хто, ось що і под.): Все для людини і завжди з людиною – цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя (М. Стельмах);

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалити,
Що море буцімто згорить, –
Така, бач, є у неї сила (Л. Глібов);

Господарство занедбане, скрізь брудно – ось до чого призводять лінощі та нехлюйство.

6. Між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних:

Ой, хто в лузі, – озовися,

Ой, хто в полі, – одклинися! (Я. Щоголів);

Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі! (Леся Українка).

7. У складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини – перед словом (сполученням слів), повторюваним для того, щоб пов’язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: *Шевченківський Палій стойть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, – на порозі усвідомлення, що тільки в діяльнім служінні своєму народові може бути достаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування* (М. Рильський); *Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, – щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже* (В. Сухомлинський).

Примітка. Про вживання тире в реченнях з прямою мовою див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, I.**

III. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах)

1. Між частинами заперечного порівняння:

*I нишком проковтнуло море
Мое не злато-серебро –
Мої літа, мое добро,
Мою нудьгу, мої печали (Т. Шевченко);
To же не вовки-сіроманци
Квілять та проквіляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть,
Попід небесами літають,—*

*To ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жалібно співає* (народна дума).

2. У періоді (разом з комою або без неї) – для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:

*Азовське море і Чорне море,
Зелені дібрани і спів слов'я,
Високі Карпати, донецькі простори –
Це ти, Україно моя!* (І. Нехода);
*Як тільки ясний день погасне,
І ніч покриє Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір, –
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя* (Л. Глібов).

Примітка 1. Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми (див. приклади в межах цього параграфа): а) з метою увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучниковых і в складносурядних реченнях); б) перед указівними словами **це**, **так**, **такий** і под. на початку другої частини безсполучниковых складних речень; в) у різних інших випадках (див. «Комбіновані вживання розділових знаків», с. 202).

Примітка 2. Про вживання тире при зазначенні прізвища автора або іншого джерела цитування див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, II, п. 3, прим. 2.**

Примітка 3. Про тире як засіб абзацного членування тексту див. **Правила рубрикації тексту і розділові знаки при оформленні пунктів переліку, п. 4.**

ТРИ КРАПКИ, АБО КРАПКИ (...)

Три крапки ставляться в таких позиціях.

1. На позначення перерваності або незакінченості висловлення:

*I Вовк Ягнятко задавив.
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Ta побивається, як рибонька об лід:*

*Він Вовк, він пан... йому не слід... (Л. Глібов);
Юнак розплюючів очі: синь!
Літак... Димки... I височінь (П. Тичина).*

У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Щастя... Хіба не думав про нього Степан?* (В. Підмогильний).

Три крапки ставляться всередині речення також для позначення певної паузи, коли далі висловлюється щось несподіване: *Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху* (М. Коцюбинський).

Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції – після знака питання і знака оклику – ставляться дві крапки: *Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?..* (К. Гордієнко);

*Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!..* (М. Рильський).

2. На позначення уривчастості мовлення від хвилювання, збудження й узагалі сильних переживань:

*«<...> Я не Ганна, не наймичка,
Я...»
Ta й оніміла* (Т. Шевченко).

3. На позначення несподіваного продовження чи завершення думки – з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): *Вибори... без вибору*; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: ...*I Щуку кинули у річку*.

4. На позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення – звичайно на початку абзацу): *Вони поспішли мерцій обійти його, боячись, щоб він не стинив когось із них, просто тікали від нього, тоді як елементарна чесність, звичайна людяність мала б підказати їм сказати товаришеві, що вскочив у халепу, бодай слово розради, втіхи, співчуття... Яка ганьба!* (Б. Антоненко-Давидович).

5. На позначення свідомої недомовленості, умовчання з певних причин: – *Ходять тут усякі... – бурмоче дід* (О. Донченко); – *Ну, це вже ви того... – прокинувся рибалка. – Це брехня* (Ю. Яновський). З цією метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова).

6. На позначення пропуску в цитованому тексті – після останнього слова перед пропуском або перед першим словом після пропуску, без дужок або в дужках, без інтервалу після слова і перед ним або з інтервалом (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат**, II, п. 2; **Дужки**, II, п. 3, III).

ДУЖКИ ( ), [ ], <>

В українській пунктуації застосовують круглі, або заокруглені, – ( ), квадратні – [ ] і кутові, або ламані (<>), дужки.

I. Круглі дужки ставляться в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви кого- або чого-небудь, прикладів до чого-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування (якщо цитування подано не у формі епіграфа і под.: **Крапка**, п. 1, **прим. 2**) тощо: *Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови). Київ, 1977* (назва книжки); *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Українська культура (Київ, 2002)*: назва книжки; *Вокатив (личний відмінок) – форма іменника, що називає того, до кого звертаються; Товариш Жан (Іван Іванович) свій високий лоб і свої рогові окуляри протирає завжди білосніжною хусткою <...>* (М. Хвильовий); *В українській мові багато запозичених слів – з грецької (церква, піп, диявол, театр, політика та ін.), латинської (медицина, університет, цирк, юрист та ін.), тюркських (гарбуз, козак, товар, карий та ін.), німецької (крейда, майстер, ландшафт та ін.), французької (аванс, багаж, інженер та ін.), англійської (бокс, футбол, смокінг, менеджер та ін.), польської (хлопець, певний, червоний та ін.), російської (болванка, затвор, лътчик та ін.) та низки інших мов (з підручника); сполучники **i** (**й**), **та** (у значенні «але»)).*

2. Для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: *Тут вам асфальт і на тротуарах, тут вам асфальт і там, де пролітають бадьорі автомобілі (таксі!) і де вже не плентаються зовсім сумні, допотопні візники* (М. Хвильовий); *Артема на умовному місці (біля криниці) не було* (А. Головко);

*Там батько, плачуши з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. (Т. Шевченко);
Одного дня сестра його, Оксана,
(А матері вже не було в живих)
Листа дістала і малу посилку (М. Рильський).*

Примітка. Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після ж закритої дужки розділові знаки не ставляться: *Днина чудова. (Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.) Ми підіймаємося все вище та вище* (М. Коцюбинський); *Син. (Пустун. Екзамени. Фокстроти.)* (М. Рильський).

Це правило стосується й уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів (див. приклади нижче в пп. 3, 4).

Крапка в дужках не ставиться після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. **п. 5**).

3. Для виділення ремарок у драматичних творах при прямій мові дійових осіб: *[Куниця (хапає її руки і притягає до себе, весь тримтачі від хвилювання):] Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину!* (*Плаче, цілує її руки.*) *[Ольга (голубить його голову):] Ну, годі-бо, заспокойся, бідний...* (І. Кочерга).

4. Для виділення фраз, що вказують на ставлення слухачів до слів якогось промовця, до певної промови і т. ін.: — *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, близкучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески)* (М. Івченко).

5. Для зазначення після цитати прізвища автора (див. приклади до пп. 2, 3) або іншого джерела цитування: ... (з журналу, з наукової літератури та ін.; журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15).

6. Для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. **Знак питання, п. 3; Знак оклику, п. 5**).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставляться перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої.

Знак питання, знак оклику і три крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо стосуються слів, узятих у дужки; якщо ж ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 3. Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапка не ставиться, а переноситься за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед посиланням ставляться, проте крапка після нього в кінці речення також ставиться. Крапка, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед

посиланням ставиться тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках жодні розділові знаки не ставляться (див. Крапка, п. 1, прим. 2).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставиться розділовий знак, якого потребує ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

Примітка 5. Про вживання одиничної закритої круглої дужки – при цифрових або літерних рубрикаціях – див. **Правила рубрикації тексту і розділові знаки при оформленні пунктів переліку.**

.II. У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-розділового стилів) – там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, – уживаються квадратні дужки.

1. Для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми – круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні).

2. Для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення (у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок: див. у п. 1), для відновлення скороченого в оригіналі слова: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск. – Упор.] *ми мусимо це визнати; до Р[іздва] Х[ристового]* (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.).

3. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати – за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з інтервалами з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).

III. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах застосовують також, крім квадратних, кутові дужки – з трьома крапками всередині них і з інтервалами з обох боків.

ЛАПКИ (« », “ ”, „ ”)

Лапки ставляться в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті прямої мови, цитат (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат**) – як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхній компонент: *M. Рильський так характеризував значення словників у*

житті культурної людини: «*I, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якось жартуючи сказав: “Я волію читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку”. Це сказано жартома, але “читати словники” – не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися»* (про доцільність використання різних видів лапок – як зовнішніх і внутрішніх – див. нижче в п. 3).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставляться перед закритими лапками, а тільки після них.

Знак питання, знак оклику й три крапки ставляться або перед закритими лапками, якщо вони стосуються лише слів, поставлених у лапки, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 2. Якщо знак питання, знак оклику й три крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок у кінці речення ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можуть, залежно від змісту, ставитися водночас і перед закритими лапками, і після них, наприклад: *Чи знайомі ви з романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; Неваже ти не чув, як гукали: «До зброї!»?*

Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагментом у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: *Бідний багатому: «Здоров будь!». Багатий бідному: «Будь здоров!»* (народна творчість).

2. Для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого і подібного ставлення до чужого висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін.: *Мое ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було постраждало усіх «мирних і вірноконституційних горожан», – з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні* (І. Франко); *Якраз одчинилися двері, і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у відставці, ввійшов під руку з своїм «міноносцем», як він кликав лакея* (М. Коцюбинський); *Аби тільки те «завтра» швидше прийшло* (О. Копиленко); *Чужих слів уникав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з'ясовував* (А. Головко).

3. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми – зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендується вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх – «лапки-лапки» (“...” або „...”): *Це мій “Кобзар”*, – сказав він.

Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і

внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: «Це мій «Кобзар», – сказав він. Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: «*Ти дивився телефільм «Роксолана»?*» – спитав він товариша.

«Лапки-лápки» традиційно використовуються також на письмі (у рукописних текстах), але звичайно у формі „...”. Верхні ж «лápки» (“...”) стали масово поширюватися в друкованих текстах від 1990-х років разом з відповідними комп’ютерними клавіатурами, і відмовлятися від них у друкованих текстах уже недоцільно.

4. Для виділення певних розрядів власних назв (див. **Вживання великої букви**).

5. Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів): *Слово голова, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних*: «розум», «керівник», «початок колони» та ін.; *голова* «керівник» – це метафора.

СКІСНА РИСКА (/)

Скісна риска ставиться в таких позиціях.

1. В офіційно-діловому та науковому стилях – як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=і), так і до розділового (=або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури).

Уживається також комбінований єднально-розділовий сполучник **і/або** (рідше у формі **та/або**): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правлінь об'дань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

Примітка. У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс, наприклад: *купівля / продаж і купівля-продаж, категорія істот / неістот і категорія істот-неістот* (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар*.

3. У графічних скороченнях (див. **Графічні скорочення**, п. 4):

а) замість словосполучень та інших сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *n/b* (поштове відділення), *p/p* (розрахунковий рахунок), *x/k* (холодного копчення), *n/n* (по порядку: № *n/n*), *k/m* (кінотеатр), *m/k* (телеканал), *c/g* (сільськогосподарський) та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

КОМБІНОВАНЕ ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків. Це найчастіше:

– ?! (див. **Знак питання**, п. 1, прим. 3), !? (див. **Знак оклику**, п. 1, прим. 3); – ...?; ...!; ?..; !.. (див. **Три крапки**, п. 1);

– , – (кома й тире), які ставляться а) у реченнях з прямою мовою та мовою автора; б) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (*З одного боку, це ніби й не так, а з другого, – факти частково підтвердилися*) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли – за наявності в них тире – кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію; в) з метою увиразнення протиставлення між складовими частинами речення; перед указівними словами **це**, **так**, **такий** і под. на початку другої частини речення (див. **Тире. 195, III, прим. 1**);

– збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках (див. **Дужки**);

– збіг різних знаків у реченнях з правою мовою та правою автора (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат**).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ ТА ПРИ ОФОРМЛЕННІ ЦИТАТ

I. Для виділення прямої мови вживаються лапки, якщо пряма мова йде в рядок, або частіше, якщо кожна з реплік подається з нового рядка (з абзацу), тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед її початком ставиться тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки (залежно від характеру речення):

– *Добридень, Замфіре!* – *Спасибі вам.* – *Що поробляєш?* – *З винограднику іду* (М. Коцюбинський).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці – закриті лапки, а перед ними – відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яка ставиться вже після лапок): *У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»* (Ю. Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставиться двокрапка, а перше слово прямої мови починається з великої літери: *Чується немолодий голос хазяйки: «Ta двері, двері зачиняйте»* (А. Шиян);

2) стояти після прямої мови, і в такому разі після прямої мови ставляться (залежно від характеру речення) кома (там, де мала б бути крапка), знак оклику, знак питання або три крапки, а слова автора починаються з малої літери; після відповідного розділового знака перед словами автора ставиться тире: *«Невіправдані людські втрати – найбільша ганьба для командира», – говорив старший лейтенант* (О. Гончар);

– Тату! матку! – упізнали діти.

– Голуб’ята! – батько простер руки (П. Тичина);

– Хто там? – запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун <...>

– Я, я! – нетерпляче повторила Яринка (В. Козаченко).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставиться тире: *«Як живете?» – в листі своїм княжна його [Тараса Шевченка] запитує* (Д. Білоус).

Примітка. Якщо слова автора при цьому починаються словами **так, ось що, ось як** і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставиться тільки тире: *«Треба завжди бути чесними» – так казала дітям мати;*

3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставиться тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставляться лапки, і застосовуються такі правила:

а) коли на місці розриву не має бути ніякого розділового знака або мали б бути кома, крапка з комою, двокрапка або тире, то перед словами автора й після них ставиться комбінований знак кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери:

– У мене, – вів своє дід, – сини, двоє, на фронтах (Л. Смілянський);

– Батьку, – мовила тихо, – ви так гарно співали, так гарно...
(П. Загребельний);

«Мамо, – каже старший брат, – ходім додому!» (Марко Вовчок);

б) коли на місці розриву мала б бути крапка, то перед словами автора

ставиться кома й тире, а після них – крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– Зроду нечув, щоб так лисиці кидались на людей.

– А я чув, – скаже Жадан. – І не тільки чув. Бачив (Ю. Щербак);

в) коли на місці розриву мав би бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігається цей знак і додається тире, а після слів автора ставиться крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– А, це ти, Максиме? – зрадів Карпо. – Заходь, заходь! (М. Коцюбинський);

– Оце довчивсь! – почав батько мені. – Що ж тепер?.. (А. Тесленко);

г) коли на місці розриву мали б бути три крапки, то вони залишаються перед тире. Пряма мова продовжується або з великої, або з малої літери залежно від того, яка літера була б після трьох крапок за відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставиться крапка й тире, а в другому – кома й тире:

– Ходять тут усякі... – бурмоче дід. – Недавно двоє пройшли (О. Донченко);

– Гратиму? І я гратиму?.. Ну й... – глянув навколо, – ну й життя гарне!..

(А. Тесленко);

і) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга – другої, то після слів автора ставиться двокрапка й тире, а пряма мова продовжується з великої літери:

– Зараз, – сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки: – Де там Зінька з кислицями? (А. Головко).

Примітка. Діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців, що буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед авторськими словами ставиться тире, а перед ними після авторських слів – двокрапка:

– Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» – гукають. А ти: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду» (М. Коцюбинський).

4. Коли пряма мова стоїть усередині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставляться:

1) кома, якщо це потрібно в умовах контексту: Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле (прислів'я);

2) тире:

а) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» – і сів на своє місце;

б) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику:

*Діти нудяться в хатині,
НудяТЬ, нарікаЮТЬ:
«І наЩО зима та лютА?» –
Все вони питаЮТЬ (Леся Українка).*

5. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без указівки, кому вони належать, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире: «*A в тебе земля ще де є?*» – «*Hi, нема*». — «*A хата є?*» – «*Є*» (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (у тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожну парну репліку слід брати в лапки, наприклад:

– *A в тебе земля ще де є?* – «*Hi, нема*». – *A хата є?* – «*Є*».

6. Якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть слова автора, то перед наступною реплікою іншого учасника тире не ставиться: «*Простіть мені; чого нам сваритись?*» – каже вона, аж плаче. «*Про мене, – кажу. – Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила*» (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Звичайно не виділяється (лапками або тире) чужа мова в тих випадках, коли немає вказівки на те, кому вона належить (це невідомо або не має значення): *КажуТЬ: скupий двічі платить; – Друкарська?* – Так. *Маю намір купити згодом. КажуТЬ, у німців чудові машинки* (О. Шугай).

У друкованих засобах масової інформації вставлені речення, подібні до слів автора, виділяються звичайно комами: *Учора, повідомляє наш кореспондент, відбулася зустріч лідерів країн Євросоюзу* (з газети).

ІІ. При оформленні цитат застосовуються такі розділові знаки.

1. Цитати, включенні в авторський текст, беруться в лапки. Інші розділові знаки при них розставляються так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора. Наприклад: *У Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова».*

Цитати, що виступають як самостійні висловлення (наприклад, в епіграфах), лапками не виділяються.

2. Якщо цитата наводиться не повністю, а з пропуском, він позначається трьома крапками – на початку, в середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску може ставитися у квадратні або кутові дужки: див. **Дужки, ІІ, п. 3, III**).

Пропуски на початку цитати позначаються по-різному. Якщо цитата подається як пряма мова після двокрапки, перше її слово після трьох крапок

пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох крапок пишеться з великої літери: *«<...> Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <...>»*, – зауважував М. Рильський.

Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «ХХ сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування».*

3. Якщо під час цитування з'являється потреба у вставленні пояснень, вони подаються або в круглих (див. **Дужки, п. 1**), або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках (див. **Дужки, II, п. 2**). У круглих дужках (з виділенням курсивом) подаються також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: «...(примітка наша. – Ред.)...», «...(курсив мій. – Упорядник)...» і под.: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. – Ред.).

Примітка 1. Про вживання в цитованому тексті зовнішніх і внутрішніх лапок див. **Лапки, п. 4**.

Примітка 2. Прізвище автора або інше джерело цитування подається після цитати звичайно в круглих дужках (див. **Дужки, I, п. 5**); якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче, зокрема в епіграфах, джерело зазначається переважно без дужок (див. **Крапка, п. 1, прим. 2**). У тих випадках, коли цитата наводиться в дужках усередині речення, її джерело зазначається звичайно після крапки й тире (див, наприклад, **Кома, I, п. 15, 1**, у примітці ілюстрацію з творів М. Коцюбинського).

Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфах і т. ін.) при зазначенні (у дужках і без них) їхніх авторів та інших джерел цитування див. **Крапка, п. 1, прим. 2**.

ПРАВИЛА РУБРИКАЦІЇ ТЕКСТУ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОФОРМЛЕННІ ПУНКТІВ ПЕРЕЛІКУ

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовуються такі способи членування тексту – з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількаступеневому членуванні тексту від ширших до вужчих за змістом його положень застосовується комбінована система літерно-цифрової нумерації:

– римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) – на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставиться крапка);

– арабські цифри (з крапкою) – на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставиться крапка);

– арабські цифри (з дужкою після них) – на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставиться крапка з комою);

– малі літери (з дужкою) – на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставиться крапка з комою).

2. У разі наявності такої же потреби застосовується також, причому дедалі ширше, інший принцип – використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі – НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України, який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому іменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної академії наук України).

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовуються арабські цифри з крапкою і ще частіше – арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я <...> і т. д. (Конституція України).

Особливо це застосовується тоді, коли перелік подається в рядок: *Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою може використовуватися й кома, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовується також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

- призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;
- за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).